

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“

Максим Иванов Стаменов

Език, когнитивни структури и структура на съзнанието

Автореферат

на дисертация за присъждане на научната
степен „доктор на филологическите науки“

Професионално направление: 2.1. „Филология“
Научна специалност: 05.04.11. „Общо и сравнително езикознание“

София, 2016 г.

Дисертационният труд е обсъден и предложен за откриване на процедура за публична защита на разширено заседание на Секцията за общо и съпоставително езикознание. Процедурата е разкрита с решение на Научния съвет на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“.

Защитата ще се състои на 2016 г. от часа в Големия салон на Института за български език, ул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17 на БАН.

Материалите по защитата са на разположение на интересуващите се в библиотеката на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“.

Преглед на съдържанието на дисертацията

Дисертационният труд „Език, когнитивни структури и структура на съзнанието“ се състои от Увод, две съдържателни части (Част I се състои от седем глави, а Част II – от девет), Заключение и Цитирана литература и Източници. Общият обем на работата е 882 стандартни (1800 знака) машинописни страници. Цитираната литература обхваща 450 заглавия на научни трудове на български и чуждестранни автори. В отделна рубрика са представени използваните Източници, електронни бази данни и речници. Трудът съдържа обширен емпиричен езиков материал, който се състои от целево анализирани примери; обсъждат се 486 глагола за психически преживявания в българския език; приложени са 3 Схеми и 12 илюстрации (Фигури).

В Увода се представят и мотивират предметът на работата, нейните цели и задачи, като се обсъжда и подходът към изследването, който предлага възможности да се пристъпи в съпоставим формат към основните **обекти на анализ и моделиране** – езиковата способност, способността за мислене и съзнанието. За основна **цел** на дисертацията се посочва ориентацията да се идентифицира по същество кръгът от въпроси, който очертава обхвата на проблема за отношенията между език и съзнание, за да може на тази основа да се потърси продуктивно негово решение. В тази насока и е **основната хипотеза** на дисертационния труд – език и съзнание се намират в отношение на комплементарност по параметрите на функция и структура и в отношение на индиректна съотносимост с оглед на динамиката на своята реализация в психиката.

В Част I се разглежда историята на въпроса за отношенията между език и съзнание в езикознанието, като се представят в значителни детайли моделите на техните отношения, предложени от петима известни съвременни езиковеди, които работят в контекста на когнитивната революция в областта на изследванията на човешкия ум и езика от 60-те години на миналия век насам – Ноам Чомски, Роналд Ланакър, Уолъс Чейф, Рей Джакендоф и Дерек Бикертън. Изборът им се мотивира с тяхната най-значима приносност в съвременния контекст и взаимната допълнителност на представените от тях модели, които ни поставят ребром пред въпроса, как е възможно наглед толкова противоречащи си и/или несъотносими идеи да се свързват с един и същи предмет – отношенията между език и съзнание.

В Част II се представя задълбочен анализ на характера на отношенията между структури на езика и ума спрямо структурата на съзнанието. От самия начин на формулиране на въпроса проличава основният принос на дисертацията. В нея за първи път в специализираната литература се представя, обосновава и доказва тезата, че съзнанието е феномен, който се характеризира от структурна гледна точка с най-простата възможна вътрешно присъща бинарна конфигурация – на субект и обект. Субектът е винаги имплицитен („При никой акт на емпиричното съзнание неговият субект не може да се окаже част от неговото съдържание/обект“); обектът е винаги експлицитен. Връзката между тях е уникална по своя характер и се именува поради тази причина със специално използван за целта термин – катексис. От тази гледна точка езикът със своя пораждащ потенциал представлява в структурно отношение функционален антипод на съзнанието, а това означава, че при наглед пълна несъотносимост те взаимно се допълват, тъй като в граматичната структура на езика субектът е или експлицитен, или подлежи на експликация („Всяко изречение трябва да има субект“ според слогана на Чомски). На тази основополагаща асиметрия по две линии (процесуална: катексис \neq предикация; репрезентационна: субект на съзнанието \neq граматически субект) се дължи реципрочната им директна „непрозрачност“ и

необходимостта връзката между тях да се осъществява индиректно на базата на влагане на съдържателните езикови структури като обект на съзнанието, но никога не и като субект (на същото съдържание). Поради специалните им отношения, ако пристъпим към изследване на проблема „отдолу нагоре“, ще изглежда, че езикът детерминира съзнанието. Ако подходим обаче „отгоре надолу“, ще започне да изглежда, че съзнанието предопределя начина на функциониране и съдържанията на езика и мисълта. И двете тези са еднакво валидни с оглед на проявата онлайн на език, мислене и съзнание, а реализацията им протича асинхронно в цикъл. С това и се обяснява тезата, защо езикът би трябвало по принцип да е недостъпен за съзнанието (както гласи слоганът на Чомски 1990, който за разлика от други негови максими (принципи, постулати) не придобива популярност поне отчасти поради това, че авторът му предлага обяснение на този слоган от гледна точка на начина на функциониране на езика, но не и на съзнанието).

Изясняването на характера и доказването на основната хипотеза на дисертацията изисква мащабна дискусия по основни въпроси, свързани с начина на функциониране и на отношенията на езиковите структури със структури на мисловната и мозъчната дейност при човека. За тази цел в отделни глави се обсъждат основни аспекти на техните взаимоотношения. Начинът на имплементация в мозъка и възможните мозъчни корелати на структури, които са довели до поява на езиковата способност във филогенетичен план, се разглеждат в главата, в която се представя мястото на езиковата способност сред другите способности на човека като биологичен вид в съпоставка с човекоподобните маймуни с оглед на начина на функциониране на системата на огледалните неврони при тях. В следващата глава се обсъждат отношенията между език и феномени на възприятието. В четвърта глава на дисертацията се дискутират отношенията между език и мислене, а в пета се предлага модел на езиковата способност на равнището интерфейс между синтаксис и семантика. В шеста глава се отговаря на въпроса, с какви преносни езикови средства можем да опишем начините на функциониране и феномените на съзнанието. В последните две глави се прави анализ на характера и аспекти на интегративните и дисоциативните функции на ума, така както те се реализират при съчетаното функциониране на език, мислене и съзнание на първо място с оглед на такива основополагащи понятия като предикация и рекурсия.

В Заключението на дисертацията се обобщават получените в резултат на анализа на темата резултати и се очертават основни насоки на бъдещи изследвания в разглежданата в нея проблематика.

В автореферата представянето на съдържанието следва неговото разпределение по части и глави, така както то е в дисертацията.

I. Теории и модели за отношенията между език, когнитивна дейност и съзнание в езикознанието

В Част I на труда се разглежда историята на въпроса за отношенията между език и съзнание в езикознанието, като се представят в значителни детайли моделите на тези отношения на петима известни съвременни езиковеди, които работят в контекста на когнитивната революция в областта на изследванията на човешкия ум и езика от 60-те години на миналия век насам – Ноам Чомски, Роналд Ланакър, Уолъс Чейф, Рей Джакендоф и Дерек Бикертън. Изборът им се мотивира с тяхната най-значима приносност в съвременния контекст и взаимната допълнителност на представените от тях модели, които ни поставят ребром пред въпроса, как е възможно наглед толкова

противоречащи си и/или несъотносими идеи да се отнасят за номинално един и същи предмет – отношенията между език и съзнание.

1. *За съзнанието и по какъв начин то се тълкува по езиково- и културноспецифичен начин*

Всеки от собствен опит е убеден, че налице е тясна връзка между език и съзнание. Ако комуникацията и мисловните процеси, изразени с езикови средства, имат някакъв смисъл, това е с цел да осъзнаем и да координираме съдържанията на собственото съзнание в името на споделени желания, идеи, намерения и т.н. с носител на друго съзнание. Без наличието на съзнание у всеки от нас езикът във всички негови функции би представлявал безсмислица или би бил съпоставим с чуруликането на птиците. С други думи, това, което прави човешкия език различен от комуникативните системи на животните, е с оглед на неговите функции в името на мисленето и оттам на съзнанието.

На фона на току-що направената констатация, първата част на която всеки изглежда да споделя на интуитивна основа, опитахме ли се да намерим специализирана езиковедска литература по въпроса, ще се сблъскаме с озадачаваща нейна бедност, за да не кажем липса. Лингвистите, които са се занимавали и се занимават експлицитно с проблема за взаимоотношенията между език и съзнание в съвременния когнитивен контекст, се броят на пръстите на двете ръце, затова изглежда, че прегледът на литературата по въпроса може достатъчно лесно да се направи и да се представи по компактен начин (при цялото съжаление, че тя е толкова малко). Въпросът обаче е не само в това, че литературата е малко. Обратната страна на медала е, че тези, които са посветили своето внимание и усилия на решаването на този въпрос, са представили възгледи и модели, които изглеждат явно несъотносими едни с други – все едно че става въпрос за несъпоставими по своя характер явления, които поради липса на друга възможност и място се слагат под една и съща рубрика. Именно поради тази причина първата част на предлаганата монография е посветена на анализ на основните теории и модели на взаимоотношенията на езика и съзнанието в езикознанието в съвременния когнитивен контекст, т.е. с оглед на същността и функциите на когнитивната дейност. Те изискват детайлно представяне и тълкуване не само поради своята малобройност, която позволява да се обърне обстойно внимание на всеки представен модел, но още повече поради взаимната си противоречивост – като се започне с обхвата на проблематиката, характера на явленията, които се обсъждат, и се завърши с взаимно несъотносимото им тълкуване.

Допълнителен проблем по-специално за българския езиковед, който би се заинтересувал от проблема за взаимоотношенията между език и съзнание, задава културната специфика на осмислянето на мястото на съзнанието в психическия живот на индивида и оттам възможните му връзки с езиковата способност и практики. При справка за значението на *съзнание* в речници като БТР (1994) и Буров (2000) веднага проличава, че в българския език тази дума (за разлика например от английското ѝ директно преводно съответствие *consciousness*) има при своята всекидневна употреба не само повече, но и по-размити значения. Това обстоятелство също води до определени трудности и/или недоразумения при обсъждането на проблема за съзнанието. Поради тази причина става необходимо да се направи на първо място съпоставка между значенията и начините на употреба на думите *съзнание* и *consciousness* при всекидневна и терминологична употреба в български и английски (тъй като английският е доминантният език за научно общуване в съвременния свят), което и се прави в уводната първа глава.

Поне отчасти поради начина на осмисляне на връзката между език и *consciousness* в британското и американското езикознание открай време цари

впечатляваща липса на интерес към тематиката, експлицитно формулирана в тази насока. При все това трябва да се посочи, че в съвременния когнитивен контекст на разработване на проблематиката за езика и съзнанието най-съществените приноси през последните 50 години са на американски лингвисти и поради тази причина техни изследвания и модели се представят в значителни детайли в първата част на дисертацията.

От друга страна, в резултат на посочените езиковоспецифични нагласи сме принудени да констатираме наглед парадоксалното положение, че сред малкото езиковеди, които се интересуват от и публикуват експлицитно по проблематиката за взаимоотношенията между език и съзнание, има немалко българи (които живеят и работят във и извън България). На първо място трябва да се изтъкне първият по рода си труд по въпросите на отношенията между език и съзнание, издаден от колектив на Института за български език (вж. Димитрова 1996). Яна Попова (2005) от университета Кейс Уестърн Ризърв в САЩ разглежда взаимоотношенията между мултимодалност на основополагащо равнище във възприятието спрямо когнитивните схеми на най-високо ниво на абстракция в процесора за пространствена когнитивна дейност. Йордан Златев, който работи в университета на град Лунд, Швеция, има публикации по аспекти на тази тема, като подхожда към нея от позициите на когнитивната семиотика (вж. например Златев 2008).

В рускоезичното езикознание положението прилича в значителна степен на това в българското. Само че за разлика от България в Русия е имало и има силни собствени школи с психологическа насоченост. Нещо повече, един от пионерите на невропсихологията, Александър Лурия (1979), публикува като университетски учебник труд, който е озаглавен „Език и съзнание“. Преглед на съдържанието на книгата обаче ни убеждава, че става въпрос за обсъждане на доста по-широка и обща основа на тематичния кръг на „език и психика“ или „език и ум“ с оглед на основни проблеми на психолингвистиката и невролингвистиката, а съвсем не за специализирана трактовка на проблема, такава каквато се предлага тук. Както авторът сам посочва в резюмето към своята монография:

Эта книга не ставит перед собой задачу проложить новые пути в одной из самых сложных областей науки – проблеме отношения языка и сознания. Ее задача скромнее: представить в сводном виде те основные положения, которые сложились за последние десятилетия в советской психологической науке, и несколько сблизить эти положения с основными данными современной лингвистики.

При това положение остава непонятно защо Александър Романович е назвал по този начин своята монография? Отговорът, който изглежда най-правдоподобен, е, че той се е ориентирал спрямо очакванията на своите студенти, каква би могла да бъде връзката между език и психика с оглед на научните резултати от изследванията в езикознанието и психологията. От друга страна обаче, читателят не намира в този труд не само отговор, но дори и подстъп към основния въпрос, маркиран в заглавието ѝ: „А каква е все пак връзката между език и съзнание?“.

При така очертаната ситуация предизвикателството се заключава на първо място в това, по какъв начин да пристъпим и да оценим приносите на специалистите езиковеди, предложили теории и модели на отношенията между език и съзнание. Те са представени в дисертационния труд с оглед на следните постулати:

- Всеки модел ни предлага поглед върху отношенията между език и съзнание от определена гледна точка и изразява аспекти на това отношение, които са верни или правдоподобни;
- Всеки модел в определени отношения е несъотносим или противоречи на други модели на връзките между език и съзнание;
- Голямото предизвикателство при представянето на различните модели на съзнанието при това положение е както да се открие в какво се състои правдоподобното, що се отнася до всеки от тях, така и да се намери отговор на въпроса, има ли възможности не само да се идентифицират несъотносимите или противоречивите аспекти в различните начини на моделиране, но и да се намерят пътища пораждащите от тях проблеми да бъдат решени по удовлетворителен начин.

Тези постулати дават насоки за обсъждането и анализите, на които е посветена Част I на дисертацията. Ориентацията е на първо място да се представи по нередуктивен и автентичен начин в какво се състои подходът към език и съзнание на всеки от обсъжданите модели. Под внимание са взети само оригинални модели на езиковеди, а предложения в това отношение на философи на езика и ума се привличат само по време на дискусиата им. Този избор се дължи на ориентацията ни да предложим обсъждане на проблема от езиковедска гледна точка, а не от философска, тъй като езикознание и философия не споделят методологическата си основа (ср. преориентацията на Ноам Чомски от философия на езика и ума към „натурализиране“ на подхода към изследването на езика в посока на т.нар. от него „биолингвистика“; за повече информация вж. Бюкс и Грохман 2013). Второто ограничение засяга избора на модели на взаимоотношенията между език и съзнание от лингвисти, работещи в контекста на революцията, която се разгръща в когнитивните науки от 60-те години на XX век насам. Този избор е с оглед най-вече на подхода и начините на изследване на отношенията между език и мислене (когнитивна дейност) и оттам на техните отношения към съзнанието. Привличането на теоретици от други направления и парадигми на изследване на проблема би изисквало решаването на много допълнителни въпроси, що се отнася до съвместимостта и съотносимостта им от теоретична и емпирична гледна точка.

В следващите пет глави на Част I се разглеждат последователно моделите на отношенията между език и съзнание, предложени от Ноам Чомски, Роналд Ланакър, Уолъс Чейф, Рей Джакендоф и Дерек Бикертън. Това са специалистите по общо езикознание, които са направили в съвременния контекст на езиковедските изследвания най-забележими приноси за изясняване на същността на проблема, който ни интересува. В резултат на обсъждането на първо място изпъква като че ли несъотносимостта в тяхното осмисляне на същността на това отношение и неговите функции, което само по себе си ни предлага голямо предизвикателство. На второ и не по-малко съществено място, за да може да се надгради над постигнатото по изследвания проблем, трябва адекватно да се оцени направеното до днес в тази толкова важна откъм своето теоретично значение проблематика. Именно на това се дължи най-вече подробното осветляване на характера на най-съществените приноси на разглежданите в първата част автори езиковеди.

2. *Проблемът за взаимоотношенията между езикова структура и съзнание в традицията на генеративната граматика*

Ноам Чомски (1965) в станалата програмна за развитието не само на езикознанието, но и изобщо на когнитивните науки книга „Аспекти на теорията на синтаксиса“, прави разграничение между:

- (а) приемливост (*acceptability*) на езиковите изказвания; и
- (б) граматичност (*grammaticality*) на структурите на съответстващите на тези изказвания изречения.

Най-знаменитият пример си остава следният приведен от него по този случай:

- (1) The colorless green ideas sleep furiously.
„Безцветните зелени идеи яростно спят.“

(1) представлява неприемливо изказване (тъй като не подлежи на правдоподобна семантична интерпретация) и граматично правилно оформено изречение. Веднага следва да се отбележи, че докато граматичността се свежда до правилна оформеност от синтактична гледна точка, т.е. има структурно добре очертан формат, приемливостта се оценява интуитивно от носителя на езика, включително и от езиковеда. В нея влизат най-различни съставки и компоненти – синтактични, семантични и прагматични – в неразграничен (холистичен) вид. При това приемливостта представлява **съзнателна** оценка на характера на представения вербален стимул. Именно на това равнище и в този си вид (формат) съответното изказване би трябвало да се окаже по някакъв начин достъпно за съзнанието.

Чомски препотвърждава казаното през далечната 1965 година и след 28 години (а това си остава неговият възглед и до днес):

Когато вие имате налице само описателен коментар за себе си, той е изцяло достъпен за съзнанието. [...] Там, където обектите са достъпни [за съзнанието; М. С.], това най-вероятно се дължи на обстоятелството, че ние все още не разбираме достатъчно [дадения обект; М. С.] (Чомски 1993, 90; превод мой, М. С.).

С други думи, описателното съждение или коментар на носителя на даден език за приемливостта на определено изказване не може да се смята само по себе си за такова, което може да се тълкува като знание за същинската структура и функции на този обект в психиката. Идентична е идеята на Чомски и когато изказва по-общото твърдение за статуса на феноменалните психически репрезентации и възможността чрез техен интроспективен анализ да се достигне до правдоподобно знание за начина им на пораждаване като обект на съзнанието. Иначе казано, съзнанието не е в състояние да реконструира начина на своето пораждаване чрез анализ на собствените феноменални съдържания. Тази теза е въздигната до ранга на методологически принцип. При подобен подход става неизбежно да се постулира, че езиковите структури в психиката се реализират в определен неин модул, докато резултатите от този тип обработка на когнитивна информация се оказват представени в друг формат и в комбинация с други съдържания в съзнанието. Съзнанието от своя страна е в състояние да проведе аналитичен разбор на тези структури по правила, които не са съотносими с правилата за пораждаване на правилни изречения (не са построени в ред обратен на този, според който езиковите структури са били съчленени).

Ако трябва да обобщим, диагнозата на Чомски за това, кога е възможно езиковата структура да се съотнесе със съзнанието и осъзнаваемите психически структури на опита, е еднозначното „Никога!“, т.е. с оглед на недостижимостта на нещо, от една страна, съществуващо, а от друга, изцяло извън репрезентативния потенциал на съзнанието. Ситуацията, ако трябва да я формулираме във философски понятия, се състои в това, че езикът, с който боравим всекидневно, се оказва

трансцендентен обект и ние сме осъдени никога да не се сблъскаме очи в очи с него. Езикът може, с други думи, да се оприличи на магическо огледало, в което вярваме, че се оглеждаме всеки ден и по всякакъв повод, но огледало, което в действителност никога никога не може да види! Това е ситуация, която изглежда доста проблематично от приказната, в която по някое време всички осъзнават, че царят в действителност е гол. Езикът ни помага да видим самите себе си дотолкова, доколкото не можем да видим него самия. Това предполага и/или имплицира патово положение за всички репрезентационно ориентирани теории за познанието и референцията.

Чомски обаче не иска да ни остави в положението на току-що осъзнато нещастие без макар и илюзорен лъч на надежда. Спасението не може да дойде от страна на генеративната граматика, тъй като тя е с насоката и методологията на естественонаучното дирене (така както това се аргументира от Чомски и се обсъжда в раздел 2.4. на дисертацията). Спасението обаче може да дойде от друга посока – например при подходящо представяне на същността на лексикалното значение. Това може да стане например ако при моделирането му се вземат под внимание възможните перспективи на агента при боравенето с обектите от света (така както те са представени в значенията на съответните лексикални единици, които ги назовават), като *Лондон*, *маса*, *къща* или *куче*. Днес такава теория все още липсва. Все пак ако и когато се опитаме малко по-систематично да развием такава теория на ‘лексикалните перспективи на деятеля’, ние най-вероятно отново ще бъдем принудени да осъзнаем, че се въртим в порочния кръг на описателните коментари за самите себе си. Тези описателни коментари по правило са достъпни за съзнанието (Чомски 1993, 90). Ако и когато ние се сдобием с такава теория за възможните перспективи на деятеля (Аза) на езиковата структура, „ние бихме открили, че тя не е достъпна за съзнанието, тъй както не са достъпни за осъзнаване принципите, според които се конструират малко по-сложните изречения, които приведох [вж. примерите 7–13 в раздел 2.4 на дисертацията; М.С.]“ (Чомски 1993, 90). С други думи, принципите на проекциране на перспективите, които деятелят може да заеме, се оказват не по-малко, а може би дори в по-голяма степен непостижими за осъзнаване. Фиаското на съзнанието пред лицето на езиковата структура според Чомски има всички шансове да се окаже в крайна сметка пълно и безусловно. Но такъв е патосът на естественонаучното дирене – то изисква отказ от кумирите на интроспекцията. Ако имаме налице трагедията на пълна и безусловна несъотнесимост между език и съзнание, тя следва да се разглежда в оптимистичен ключ дотолкова, доколкото сме готови да я приемем с открито лице.

3. *Език и съзнание в когнитивната граматика на Роналд Ланакър, или граматиката като представа*

В огледално противоположен ключ на този на Чомски е разгледан проблемът за отношението между език и съзнание в контекста на когнитивната лингвистика в трета глава на дисертацията. В нея се обсъждат възгледите по въпроса на автора, който е разработил най-подробна версия на граматика в рамките на тази парадигма на моделиране на езиковата структура – Роналд Ланакър (1987; 1997). Неговата теза в най-обобщен вид гласи, че както езиковата структура, така и принципите на нейното „перспективизиране“ са в обсега на съзнанието.

Когнитивната лингвистика възприема аксиоматично съотносимостта в структурите на представното/пространственото познание и граматическата структура на фразата и изречението в естествения език. Това по най-очевиден начин проличава в ранния период на разгръщането на тази парадигма на изследвания в езикознанието, когато в своя публикация Роналд Ланакър (1986) намира за възможно да наименува един от разделите на своята програмна статия „Когнитивна граматика“ със заглавието

„Grammar as image“ („Граматиката като образ/представа“)! Това заглавие звучи почти по Артур Шопенхауер (= „Светът/граматиката като воля и представа“). За целта само остава да се занимаем и с проблема за отношенията между граматика и интенционалност/воля, а това не е невъзможно, ако я сведем в най-опростения случай до „проециране на перспектива“.

В цитираната статия Роналд Ланакър (1986) лансира най-силната и до днес теза, що се отнася до характера на взаимоотношенията между граматика и съзнание, а именно тезата за „граматиката като представа“. С други думи, тук граматичната структура се идентифицира като структуроопределящата рамка на представата, с която съдържанието на даденото изречение се свързва. В случая говорим за представа във всекидневния смисъл на тази дума, но с едно съществено техническо уточнение – става въпрос за схематична представа, т.е. представа в нейния най-обобщен откъм структуроопределяща конструкция вид. Уточнението не е маловажно, тъй като в една представа, която се базира на личен спомен, както би било във „Вчера вечерях у дома“, може и ще има многократно повече от това, което е налице в изречението, с което кодирам своята представа в езиков вид. Една представа може да се окаже източник на поэтапно разгръщане на заложената в нея вътрешна структура в много изречения, тъй както и много единични представи могат да бъдат обобщени в рамките на една-единствена изреченска структура. Всичко това не отменя възможността и характера на връзката между фразова и изреченска структура и схематичните представи, които могат да бъдат поставени в съответствие на тях, по такъв начин, че да си съответстват напълно, т.е. да са в пълен синхрон. Според Ланакър (1986) в случая не говорим за пълна съпоставимост, а за идентифициране една с друга на граматичната структура и структурата на представата на определено равнище на обобщение. За съжаление това остава единственото място, където тази идентичност се посочва еднозначно и по категоричен начин. Само една година по-късно се появява първият том на капиталния труд на същия автор, в който той смекчава това свое твърдение до значително по неопределени и по-слабо ангажиращи квалификации. Така Ланакър (1987, 130) твърди, че „тъй като и предикацията, и възприятието представляват случаи на концептуализация, няма да е нелогично да се приеме, че аналогични конструкти ще се окажат както полезни, така и подходящи при тяхно описание“. В случая той говори не за директна съотносимост на структурна основа, а за аналогия при начините на тяхното описание. По-силното и ангажиращо го първоначално твърдение е наистина трудно защитимо в своя краен и еднозначен вид. Но нали именно в това се състои предизвикателството – да предложиш теза в нейния най-радикален вид и да провериш доколко тя ще издържи на атаката на нейните противници, докато ти я защитава с всички възможности, които откриеш на свое разположение? Поради тази причина в дисертацията се разглеждат характерът и особеностите на тезата на Ланакър в нейния най-радикален вид, тъй като степента на нейното покритие както никога друга ще ни помогне да разгледаме обратната страна на доктрината за несъотносимостта между структурите на езика и структурите на съзнанието, тъй както те са обсъдени в предходната глава, където бе представен подходът на генеративната граматика.

При обсъждане на модела на Ланакър последователно се представят и обсъждат основните понятия, на които той се гради – равнища на схематично детайлизиране, обхват, профил и база, основни видове проминентност (фигура/основа и траектор/ландмарка), перспектива на наблюдение и ефектите от дистанциране, позиция на наблюдение, организация на изгледа, „заземяването“ на изречението и имплицирание на перспективата на Аза, ефекти от опитите да се визуализира структурата на глагола и т.н. Специално внимание се обръща на начина, по който той осмисля езиковоспецифичното при представянето на глаголното значение като когнитивно

събитие (ср. разделите 3.6–3.8), тъй като се връщаме към обсъждането на този проблем в собствения модел на съотнасяне на език, мисловна дейност и съзнание. Значението например на такива граматични категории като време и вид на глагола се осмислят с оглед на постулираната от Ланакър многостранна организация на изгледа (т.е. резултантно в представен формат), която включва:

- (а) обобщен обхват;
- (б) непосредствен обхват, който се ограничава от рамката на изгледа (*viewing frame*);
- (в) профил; както и
- (г) приписване на разпределението между траектор и ландмарка (когато имаме релационен профил).

Едно от приложенията на тези понятия е при моделирането на времето и вида на глагола. Маркерът за сегашно време налага организация на изгледа, която изглежда по следния начин:

- (i) Темпорален изглед, чието субективно времетраене е зададено от времето на изказ;
- (ii) Предпоставена перспективизация, която по подразбиране се приема да е идентична с времето на изказ;
- (iii) Темпорален аналог на посока на гледане. Чрез пригаждането му изгледът срещуполага обективна концептуална структура, която предлага възможности за наблюдение, корелативни на позицията на изглед (*vantage point*). „Първичното“ сегашно време е аналогично на простото отваряне на очи и виждане какво има пред очите ми;
- (iv) От темпорална гледна точка профилираното отношение се идентифицира с непосредствено вижданото от света, т.е. вижданото насреща, така както е ограничено от фрейма в перспектива, с който е съотносим и съсъществуващ.

В сравнение със сегашно време миналото и бъдещето са съотносими със:

- (i) Преместване на погледа към не непосредствено дадена локация;
- (ii) Рамката срещуполага пространствен обхват, който е различен от времето на говорене, както и с по-високо равнище на обобщеност, което се дължи на по-голямата концептуализирана дистанция спрямо позицията на изглед (тук, както по-всичко изглежда, Ланакър свързва автоматично несегашността с по-голяма дистанция в начина на перспективизация и начина на структуриране на именувания предмет или събитие, която аналогия не изглежда да е перфектна и за която теза той не представя експлицитна аргументация);
- (iii) Фокусът на вниманието в рамките на сцената, профилираното събитие трябва да се случи в обективно представените времеви рамки, а това означава едновременно субективно в обхвата обозримия/видимия фрейм;
- (iv) Тъй като припомнянето и въображението са ангажирани в тези процеси (а не непосредственото наблюдение), продължителността на концептуализиране на събитието – неговият субективен начин на реализация – не е предопределена от неговия актуален начин на реализация (Ланакър 1997, 62–63).

Свойствата на наложената организация на виждане имат отношение също спрямо определени ограничения при употребата на глаголния вид и при употребата на

времената. Например перфективните глаголи, които се характеризират с това, че са времево ограничени, обикновено не позволяват същинска визуализация в сегашно време (т.е. като събитие, което се разиграва пред очите ни), тъй като не е налице еквивалентност между продължителността на ограничено във времето събитие и това на кореспондираща на него представа на изгледа (*viewing frame*), предопределена от речевия акт, който го описва. Не откриваме например перфективни глаголи в сегашно време в случая с перформативните глаголи, където профилираното събитие и речевото събитие/акт са съотносими по дефиниция. В минало и в бъдеще време перфективите са безпроблемни, тъй като профилираното събитие не се отнася към непосредствено ставащото пред очите ни и трябва да се реализира в рамките на представа за изгледа.

От начина на тълкуване на граматичните категории вид и време на глагола ясно се вижда, че подходът към тях е на базата на схематизирани представи (които по дефиниция са достъпни за съзнателна интроспекция). По подобен начин пристъпва Ланакър (1987; 1997) и към всички други езиковоспецифични структури, които имат отношение към морфологията, синтаксиса, семантиката и прагматиката на естествения език.

Приносното в този модел на първо място е в опита максимално да се експлицира равнището на съотносимост между граматична структура и структура на пространствената когнитивна дейност. Анализът при това е в рамките на репрезентации, а не на същинска граматика (макар че Ланакър прави опити да демонстрира възможности за паралелно конструиране на фрази и изречения и на техните представни корелати). Тази относителна „статичност“ се дължи отчасти на референциалния формат на схематичните образи, на които когнитивната лингвистика залага. С евристична стойност при това положение е най-вече експликацията на възможностите езиковата структура да бъде представена в пространствен формат. В тази насока когнитивната граматика се реализира в мащаби, които не са били налице преди появата ѝ, на равнището на съотносимост между език и въображение. Обратната страна на медала обаче остава не само неизявена и неизследвана, но, нещо повече, започва да изглежда като несъществуваща, което по очевиден начин не може да отговори на въпроса за не по-малко явното разминаване между форматите на синтактичната структура и на структурите на пространствените представи, които сме способни да извикаме и манипулираме в собствения си ум.

При балансиран подход към моделирането между пространствена когнитивна дейност и език можем да си представим взаимоотношението между граматична и представна структура във вид на виртуален интерфейс, който функционира на базата на съотносимостта между тях и по този начин осъществява „видимостта“ на това, което става в единия модул – например граматическата обработка на информация – за другия модул – този на представно мислене, който е достъпен за съзнанието във вид на експлицитни ментални съдържания. Този виртуален интерфейс отговаря на полагания в генеративната граматика интерфейс между синтаксис и „език на мисленето“ във вид на т.нар. логическа форма (*Logical Form*) на фразата и изречението, която експлицира равнището на съпоставимост между синтактични структури и структури на абстрактното мислене.

Посочената аналогия ни навежда на мисълта, която е и експлицирана в предлагания във втората част на дисертацията модел – че в работната памет на човека налице са три централни процесора за обработка на когнитивна информация на семантично-интенционално равнище – синтактичен, представен и за абстрактно мислене. Форматите на обработка на информация и резултиращите репрезентации би трябвало поне отчасти да са съпоставими помежду си, за да могат координирано да допринасят за разгръщането на мисловна дейност, когато тя се реализира в езиков

формат. Нещо повече, би трябвало да предположим, че езиковата способност не може да намери проява извън възможностите си за синхрон и координация с другите два механизма и формата на когнитивна дейност – представния и абстрактния мисловен.

4. *Речева дейност и динамика на съзнанието в изследванията на Уолъс Чейф*

В четвърта глава се прави анализ на модела на отношенията между речева дейност и динамика на съзнанието, предложен от Уолъс Чейф (1994). Той се идентифицира като дискурсивно-прагматичен по своя характер. Чейф е единственият автор в световната литература, който предлага оригинална концепция за характера на взаимоотношенията между речева дейност и динамика на съзнанието. Ако трябва да формулираме ориентацията на неговото изследване в чомскианска терминология, той представя резултатите от взаимодействието онлайн на езиковата компетентност и системите за реализация на речевата дейност в психиката по време на вербално мислене в режим на общуване между двама или повече комуниканти. Следва веднага при това да се отбележи, че Чейф съотнася не езикова структура (като знание) и съзнание (като потенциал за осъзнаване на различни психически съдържания), а процесите на речевата дейност, тъй както те се проявяват по време на дискурса, и актовете на съзнание, тъй както те намират реализация в определени характеристики и аспекти на речевата дейност. По този начин се постулира, че определени особености на ‘порцирането’ и начина на реализация на речевата дейност могат да ни ориентират в това, кога какъв обем вербално-специфична информация бива осъзнаван от говорещия като интенционално ориентиран и разбираен от слушащия като добре оформено психическо съдържание, насочено към него с определено намерение.

В модела на Чейф структурата на съзнанието се онагледява чрез обръщане към структурата на визуалното възприятие и преживяване (както това е и при Ланакър в неговата когнитивна граматика). При възприятие имаме налице фовеална и парафовеална част на психическия образ. Фовеалният образ е образ с максимална интензивност и детайл, докато в парафовеалната му част остават периферните негови аспекти. В съответствие със структурата на визуалния образ може да говорим за фокално и периферно съзнание, или за фокус и периферия. В зависимост от това, дали дадена идея е във фокално, периферно или безсъзнателно състояние, ние говорим за нея като за активна, семиактивна или деактивирана. Мисленето и езикът си взаимодействат на базата на определен тип динамика, която се реализира чрез тези състояния на активация. Чейф критикува противопоставянето в рамките на когнитивната психология на дългосрочна и краткосрочна памет, тъй като според него при това разграничение не е ясно къде би трябвало да намират своето място семиактивираните състояния (Чейф 1994, 53). Необходимостта от постулирането на такъв тип състояния се оказва неизбежна с оглед на понятието за ‘контекст’, както това е, когато се твърди, че компонентите на краткосрочната памет биват повлияни от тяхното окръжение. Чейф прави също аналогия между контекст и понятието за ‘периферия’ или ‘аура’ (*fringe*) на Уилям Джеймс (1901).

Когато говорим за динамиката на съзнанието, тя е тази, която в модела на Чейф автоматично предопределя неговата структура:

- (а) психическото съдържание, което е активирано в момента, представлява фокусът на съзнанието;
- (б) психическото съдържание, което е било активирано през непосредствено предходния момент преди настоящия, сега се намира в състояние на постакивация, която е най-близка до тази на активацията на съзнателното психическо съдържание (това равнище на ‘специална’ семиактивация придобива

- своя статус благодарение на това, между другото, че създава възможността за реализация на самосъзнанието в модела на Чейф);
- (в) психическото съдържание, което в момента е в състояние на преактивация и ще се превърне в следващото активирано състояние на съзнанието; и
 - (г) по-широк спектър от (пред- и пост-) семиактивирани психически съдържания, които се намират в различно отношение към текущото психическо съдържание и неговия понятиен контекст.

Ако приемем, че това е динамиката на разгръщането във времето на индивидуалното съзнание, то интерактивното взаимодействие между два 'потока на съзнанието' се оказва критично зависима от възможностите на говорителя да отгатне какво става в съзнанието на слушателя. Той е в състояние да направи това поне отчасти благодарение на постулата, че потоците на съзнанията на другите функционират по съвършено същия начин, по който функционира неговият собствен. На тази база той може да прави предположения въз основа на текущото вербализирано ментално съдържание, какви могат да бъдат очакванията на слушателя за възможните продължения, и да „играе“ с потвърждаване или нарушаване на тези очаквания. Тази динамика от своя страна може да изпълнява най-различни познавателни и социални функции при реализацията на дискурса.

Ако има връзка между динамика на съзнанието и динамика на разбирането и пораждането на дискурса, тя е на равнището на прозодията. Именно прозодията може да бъде удостоверена обективно чрез описания и експерименти. Идеята на Чейф в това отношение е, че начините на сегментиране/порциране на изказа на интонационни „тласъци“ е индикатор за начините на формиране и редуване на фокусите на съзнанието. Интонационните контури в речта иконично отразяват структурата на съответния фокус на съзнателно преживяване. Формирането на фокуса на съзнанието е корелативно във времето с формирането и структурата на съответната интонационна единица (контур). Следва веднага да се отбележи, че съвсем не всички фокуси на вербалното съзнание имат една и съща информационна структура и една и съща функция при реализацията на дискурса. Чейф говори за най-малко три различни функции на информационните единици, изразими чрез цялостни интонационни контури – регулаторни, фрагментарни и субстантивни. Само субстантивните информационни единици имат вътрешна семантико-синтактична структура (вж. Чейф 1994, 63–64 за подробности). Най-важният за нас аспект на теорията на Чейф следва при разглеждането на взаимоотношенията между изречения и интонационни единици.

Чейф прави анализ на събран от него корпус от разговорна реч и въз основа на него прави извод, че в английски средната дължина на регулаторния тип информационни единици е 1.36 думи, докато на субстантивните информационни единици тя е 4.84 думи. Иначе казано, фокусът на дискурсивното съзнание е в състояние да включи в себе си семантичните корелати на четири думи (плюс семантико-синтактичните връзки между тях). Това според него показва, че са налице големи ограничения при формирането на обхвата на активното съзнание. В неговия корпус 60% от простите изречения (*single-clause units*) са се оказали изразени с един интонационен контур. В някои случаи говорителите са се изправяли пред необходимостта да разпределят дори и прости изречения в няколко отделни интонационни контури при формирането и изразяването на своята мисъл (Чейф 1994, 66). С други думи, типичната интонационна единица в неговия корпус е била изразена на семантико-синтактично равнище от просто изречение (включително и когато последното е част на сложно от синтактична гледна точка изречение). Всяка такава идея заема 'сцената' на съзнанието за къс интервал от време и вероятността идентична

идея да бъде активирана повторно по идентичен начин по време на един и същи разговор е много ниска. Последното е само по себе си достатъчно впечатляващо и заслужава да бъде отбелязано. Именно тази неспирна променливост на съзнателната мисъл ни принуждава (поне отчасти според Чейф) да формираме всеки неив фокус на малки „порции“ (Чейф 1994, 67).

Според Чейф при реализацията на споделеното комуникативно съзнание е възможно да се реализират не само еквивалентите на прости изречения, но и изолирани референти (изразени с помощта на т.нар. свободни именни фрази), които да формират съдържанието на даден фокус на съзнанието. Той привежда в подкрепа следния разгърнат пример на откъс от разговор:

- (2) a (A) ... [0.4] Have the .. animals,
 b (A) ... [0.1] ever attacked anyone in a car?
 c (B) ... [1.2] Well I
 d (B) well I heard of an elephant,
 e (B) ... that sat down on a VW one time.
 f (B) ... [0.9] There is a girl
 g (B) .. Did you ever hear that?
 h (C) ... [0.1] No,
 i (B) ... [0.3] Some elephants and these
 j (B) ... [0.1] they
 k (B) ... [0.7] there
 l (B) these girls were in a Volkswagen,
 m (B) ... [0.4] and uh,
 n (B) ... [0.3] they uh kept hinkin' the horn,
 o (B) ... [0.2] hootin' the hooter,
 p (B) ... [0.6] and uh,
 q (B) ... [0.4] and the .. elephant was in front of em,
 r (B) so= he just proceeded to sit down on the VW.
 s (B) ... [0.3] But they .. had managed to get out first (Чейф 1994, 67–68).

В (2) е представена част от разказана от информант случка, маркирана с оглед на интонационните единици, на които случката е била „порцирана“ интонационно при нейното изричане. Както се вижда, в (2i–k) налице номинално са именни фрази, които експлицитно запълват дадени информационни единици. Въпросът е доколко експлицитното съдържание на дадена интонационна единица е единственото, което запълва обема и обхвата на даден фокус на съзнанието. При подхода на Чейф обаче за това не могат да бъдат дадени гаранции. Могат единствено да се дават примери и аргументи, въз основа на които да се постулира възможността изолирани референти да запълват изцяло съдържанието на даден фокус на съзнанието, но не и доказателства.

Друга възможна алтернатива в това отношение се посочва индиректно от Чейф, когато той коментира статуса на събитията и референтите при разгръщането на съзнанието. Тъй както всяко от тях се активира ‘на място’, за да формира даден фокус на съзнанието, много от референтите остават активирани много по-дълго от което и да е състояние или събитие, в което те участват (при описанието на дадена случка). Това става възможно било чрез ревербализиране на същите референти, както това е, когато (2n) бива повторено (ревербализирано) в (2o). Другата и значително по-използвана възможност е чрез номинализация. Номинализацията е тази, чрез която резултатът от събитието-фокус на даден акт на съзнанието бива в преобразен вид съхранено в семиактивен формат. По такъв начин дадено когнитивно събитие се трансформира от

събитие в референт и може да бъде манипулирано като референт от следващите фокуси на съзнанието. По такъв начин по твърде икономичен начин става възможно кумулативно натрупване на информация, с която съзнанието може да борави кохерентно. Например събитието, вербализирано в (16d-e), е номинализирано с една-единствена дума, that „това“ в (16g) (вж. Чейф 1994, 68).

Най-интересната страна на модела на Чейф е с оглед на опита му по планомерен начин да се съотнесе дадена единица на делене на когнитивните съдържания на семантично равнище с единица на парсиране на речта на интонационни единици (ИЕ) при моторната ѝ реализация. Това става чрез съотнасяне на ‘дискурсивния топик (тема)’ с ИЕ. Чейф дефинира дискурсивния топик по следния начин:

[...] сбор на кохерентно съотнесени помежду си събития, състояния и референти, които са съотнесени един с друг в някаква форма в семиактивното съзнание на говорителя. Топикът може да бъде сканиран от фокуса на съзнанието; последният може да манипулира със семиактивния материал, като активира последователно различни части от него, докато говорителят реши, че топикът е изчерпателно осветлен с оглед на целите, които говорителят има предвид (Чейф 1994, 121; превод мой, М. С.).

Аналогията, която Чейф използва за илюстрация, какво е топикът (темата), говори сама за себе си – това е аналогията с визуалното сканиране на картина.

Първият проблем, с който се сблъскваме при такава дефиниция на темата (понататък ще използваме ‘тема’ вместо ‘топик’, за да се избегне объркването с употребата на ‘топик’ в смисъла на топкализация на елемент на изречението), е как да ограничим съдържателно възможния ѝ обхват откъм обем когнитивни компоненти, които тя може да включва. Чейф (1994, 121) веднага прави уговорка в това отношение, че има т.нар. ‘базови теми’, които имат надредни супертеми и подтеми. Така и не става ясно все пак какъв би трябвало да бъде критерият за приписването на дадено когнитивно съдържание на тематичен, подтематичен или супертематичен статус. Добре известно е, че всеки референт може да се превърне в тема (топик) на дълъг разговор.

В първо приближение Чейф прави следното разграничение между ИЕ, изречение и базова тема. ИЕ вербализира фокуса на съзнанието. Темата представлява вербализирания вариант на съдържанието на семиактивното съзнание. Изречението е онази когнитивна единица, която има предназначението да посредничи при поддържането на връзката в динамиката на формиране в психиката на фокуса на съзнанието и на неговия семиактивен фон. Тук той предлага следната спекулативна и интригуваща хипотеза:

Еволюцията на човешката психика ни е надарила с когнитивни способности, които съвсем не са перфектни. Всеки фокус на съзнанието е в състояние да обхване толкова информация, колкото да е ефективно действието му с оглед на основните нужди на организма – той да може да осъзнае опасност, възможност за намиране на храна, на сексуален партньор и подобни. Може да предположим, че и фовеалното зрение се е развило по подобен начин с определени ограничения върху своя капацитет, които се дължат на филогенетичен процес на оптимизиране на функцията на адаптация. По този начин ние се оказваме физически ограничени в нашите възможности да се справяме с много малък обем информация във всеки даден отделен момент – обем, който може да бъде обхванат и осъзнат в рамките на фокуса на активното съзнание. В същото това време с оглед на значителното нарастване на обема на кортекса на човека капацитетът на нашата психика да съхранява и манипулира идеи нараства в големи мащаби. Нашите възможности да запомняме и да фантазираме

надминават далеч възможностите на всички други живи същества. Но тази насока на развитие не е включила досега увеличаване на капацитета на активното съзнание, което остава толкова ограничено, колкото е било преди човешкият мозък да се развие в степента, в която ние го познаваме днес. Ние сме в състояние да конструираме мащабни и сложни мисли, но все още сме в състояние да фокусираме съзнанието си само върху малки части от тях във всеки отделен момент във времето. Остатъкът от тях може да бъде представен само в семиактивен модус (Чейф 1994, 140; превод мой, М. С.).

Чейф продължава разгръщането на своята хипотеза по следния начин:

Въпреки това ние постоянно правим опити да разгърнем капацитета на фокалното съзнание извън рамките на отделния фокус, като се опитваме да обхванем по-големи, интелектуално по-предизвикателни конгломерати от информация. [...] по-рано (Чейф 1980, 26) ги нарекох центрове на интерес, следвайки Бъсуел (1935), който е употребявал този термин с оглед на начина, по който хората се ориентират в съдържанието на картини. Тези центрове на интерес не са ограничени от нашите генетично фиксирани когнитивни възможности, а представляват опити (с различен успех) да преодолеем ограниченията, наложени върху активното съзнание на всеки от нас. В този смисъл те могат да бъдат разглеждани като суперфокуси на съзнанието и могат да бъдат изразени в речта като суперинтонационни единици. Тъй като суперфокусът е твърде голям, за да може да бъде включен в рамките на който и да е отделен фокус на съзнанието, той може да бъде обхванат само в рамките на серия от по-ограничени по обем фокуси, като активира последователно различни части от него. Когато говорителите преценят, че сканирането на центъра на интерес е приключило, те маркират тази своя преценка чрез финален за изречението интонационен контур. С определена доза късмет синтактичната структура също ще маркира в този момент завършеност, която е маркер за граматичност на даденото изречение (Чейф 1994, 140; превод мой, М. С.).

Както се вижда от обсъждането във втората част на дисертацията, направените от Чейф разграничения търпят критика, но при все това идеята е наистина провокативна и потенциално твърде плодотворна от гледна точка на интерпретацията на такива понятия като 'оптималност' (*optimality*) или 'съвършенство' (*perfection*) при функционирането на езиковата способност като модул на психиката в сравнение с други когнитивни модули и механизми в нея.

На първо място смятаме, че трябва да се направи разграничение във възможностите за представимост в съзнанието на когнитивното съдържание на простото изречение (*clause*) и на сложното изречение (*sentence*). Това е равнището на противопоставяне, което би трябвало да ни вълнува преди всичко, когато се интересуваме от възможностите за представимост в съзнанието на езиковоспецифични психически съдържания.

Смятаме също, че именно сложното изречение е единицата (както от синтактична, така и от семантико-когнитивна гледна точка), която представлява безпрецедентната стъпка напред в доизграждането на потенциала на мисловната дейност при човека (т.е. тя го разграничава по най-радикален начин в това отношение от всички други биологически видове на земята). Ако приматолозите днес демонстрират във всяко съмнение, че маймуните и особено приматите са в състояние да реализират мисловна дейност на равнището на интенционалното манипулиране с представи (което отговаря на представимостта на ментални съдържания от вида, който се кодира от прости изречения, например *Тони яде банан*,

където Тони е друга маймуна), те не са в състояние по никакъв начин да формулират корелатите на сложни изречения, които дават възможност за експлициране на причинно-следствената, условната и други връзки между пропозиции (състояния на нещата в света около нас). Именно форматът на сложното изречение кодира възможността да се противопостави активната информация на дадената информация при формирането на динамиката на съзнанието с възможността фокусът му циклично да обръща активната в дадена информация и обратно, т.е. съзнанието да функционира като двуслойна (на равнище възприятие и на когнитивна дейност), двуфокусна структура (което очевидно няма как да се осъществи без език при другите живи същества в природата). Поради тази причина това, което нарекохме конструктивност на фокуса на съзнанието – че съзнанието винаги се състои от съчетаването на минимум две представи, – представлява такъв сериозен проблем. От езиковедска гледна точка конструктивността на фокуса е отразена във фундаменталната характеристика на простото изречение, наречена предикативност. Предикативността има за свой корелат във формата на пространствената представимост именно съчетаемостта на минимум две представи като корелат на формирането на фокус на съзнанието. Предикативността на езиковата структура отразява конструктивността на съзнанието и го усилва с иманентната само за езика възможност за рекурсивното ѝ „влагане“ на повече от едно равнище, което и дава структурната възможност да се пораждат и поддържат активирани сложни изречения (за повече за характера на предикативността като конститутивна характеристика на изречението вж. Част II от работата, по-специално глава 7).

Възгледите на Чейф (1994, 143) по-отношение на основната му идея за фокус на съзнанието (на базата на която той предлага и свръхфокус) подлежат на критика, за да може тази толкова плодотворна идея да намери място в по-обобщена теория на отношенията между език и съзнание на равнището на реч, координирано общуване и поток на комуникативно ориентираното съзнание. Това се отнася например за неговото тълкуване, че фокусите на съзнанието представляват „единици на възприятието, паметта и припомнянето“, докато при изреченията това не е така. Както се отбелязва и обсъжда в Част II на дисертацията, не е възможно да се актуализира вербално изразим фокус на съзнанието, който да не е конструктивен. Представянето на даден изолиран референт (в смисъла на Чейф) би било възможно само при перцептивното съзнание, т.е. при възприятието, а не в когнитивните формати на вербалното съзнание или на пространствената (локалистичната) представимост. От друга страна, реализацията на суперфокус на съзнанието изисква дълбоко ешелонирана обработка на когнитивна информация с много сложни вътрешни взаимодействия, които по необходимост остават винаги имплицитни за сметка на резултиращите съдържания на съзнанието, макар да ги предопределят.

5. *Парадоксът на експлицитната реч и имплицитното мислене като модус на съществуване на вербалното съзнание – моделът на Рей Джакендоф*

Рей Джакендоф е първият автор, който в рамките на съвременната когнитивна парадигма на изследване на езика повдига въпроса за спецификата и начина на реализация в психиката на вербалното съзнание (вж. Джакендоф 1987). Той представя последователни твърде близки по дух и насоченост версии на възгледите си по въпроса в няколко свои книги, последната от които датира от 2007 година (Джакендоф 2007). В една от тях той изповядва своето символ верую по въпроса по следния начин:

Аз съм склонен да вярвам, че мисълта сама за себе си никога не е съзнателна.
Когато сме заети с това, което наричаме съзнателно мислене, ние обикновено

чуваме глас, който говори вътре в главите ни, т.нар. поток на съзнанието със своята сегментна фонология, ударения и интонация. С други думи, ние преживяваме вътрешно онова, което има всички характеристики на фонетичната форма. За повечето от нас този глас никога не млъква – трябва да практикуваме Дзен или нещо друго от този тип, за да накараме този глас да млъкне. Но всички знаем, че фонетичната форма не е формата на мисълта. Тя е по-скоро съзнателно наличният израз на мисълта. Ако сме в състояние да уловим самите себе си в процеса на мислене, това е така дотолкова, доколкото речевите представи в нашите глави стават проява на някои от неговите стъпки (Джакендоф 1997, 187–188; превод мой, М. С.).

Всеки, който е получил езиковедско образование, знае, че фонетичната форма (структура) на дадено изречение не е идентична на морфологичната форма; морфологичната форма не е идентична на синтактичната форма на същото това изречение; синтактичната форма от своя страна не е идентична на семантичната форма (структура) на същото това изречение; семантичната форма не предопределя еднозначно възможностите за неговата прагматична употреба в даден контекст и ситуация. На всяко равнище на реализация на структурите на езика имаме налице по правило неидентичност (неизоморфност) на членене на структурата на даден езиков израз-изречение. Обяснението за това следва да бъде функционално и да се базира на когнитивна аргументация. То предстои да бъде представено и неговите алтернативи да бъдат дискутирани. Засега такова обяснение (доколкото ни е известно) не е било предлагано. Моделът на Джакендоф може да се смята за един от подстъпите към изграждането на подобна теория. Това е така, защото той дава (предполагаеми) обяснения, кои равнища на езиковата структура на какви основания могат или не могат да станат интроспективно наблюдаеми съдържания на съзнанието.

За разлика от Ланакър (1987; 1997) и Чейф (1994) Джакендоф смята, че когнитивното съдържание не може да бъде сведено до представим визуален образ (независимо колко схематично структуриран е той). Така например, ако бъде изказано изречението:

(3) Иван уби Петър.

може някой да реши, че разбирането му е еквивалентно на моментната представа, как някой забива нож в сърцето на друг човек и жертвата пада на една страна, облива се в кръв и умира. Въз основа на тази моментна представа говорителят и/или слушателят (ако такъв е налице) има всички основания да изрече:

(4) Ами да, разбира се, Петър умря.

Ако този сценарий изглежда правдоподобен, можем да предположим, че връзката между (3) и (4) представлява експлицитна представа, която се появява в съзнанието (Джакендоф 1997, 188). Нещо повече, можем да започнем да твърдим, че докато двете отделни мисли могат да се реализират съзнателно или несъзнателно, връзката между тях се установява с помощта на този моментен съзнателен образ, който изниква в главите ни. Ако това е така, способността да се правят умозаклучения се оказва в голяма степен оптимизирана при появата на възможността произволно (интенционално) да си представяме различни неща.

Джакендоф обаче е склонен да разсъждава в точно обратната на току-що скицираната посока, що се отнася до възможните функции на съзнанието. Той твърди, че налице са най-малко два проблема с оглед потенциалното приемане на тезата за

представната връзка (или начин на асоцииране) между две мисли. Първият от тях се дължи на невъзможността да се осигури достъп на съзнанието до абстрактния, т.нар. пропозиционален формат на мисленето, за да може да се удостовери правдоподобността на това твърдение въз основа на интроспективния опит. Вторият проблем също се дължи на абстрактността на формата на мислене, но е в обратна посока – той се основава на предположението една и съща пропозиция да има различни варианти за представна репрезентация. Едно и също когнитивно съдържание може да бъде представено визуално по различни начини. Така когнитивното съдържание на глагола *убия* може да бъде визуализирано като заколване с нож, удушаване и т.н. Всяко от последните действия представлява вид действие, което е съпоставимо със съдържанието на глагола *убия*, но не го изчерпва. *Убия* е на равнище на обобщеност, което не позволява неговата визуализация като такова във вид на някаква еднозначна по рода си представа. Именно този абстрактен формат на когнитивна репрезентация е форматът на ‘езика на мисленето’, който е недостъпен за съзнанието. Достъпни за съзнанието са различни негови репрезентанти на по-ниско равнище на обобщеност (на този аргумент по същество се основава и тезата на Джакендоф, че съзнателните ментални репрезентации са на *intermediate* „средно“ равнище).

Джакендоф (1997, 189) усложнява своето виждане по въпроса, като твърди, че ние нямаме достъп също и до това, което той нарича „унифициран формат на пространствената репрезентация“. Той изрично подчертава че:

[...] съдържанието на нашия опит, нашето разбиране на това, което се крие зад звуковете, бива кодирано в различни типове репрезентации – най-вече във формата на понятийна структура и пространствени представи. Организацията на тези съдържания не подлежи на осъзнаване (Джакендоф 1997, 190; превод мой, М. С.).

Напълно неосъзнаваеми според този автор са всички формати на когнитивна репрезентация на ‘централно’ равнище – тези на понятийните структури, на синтаксиса и на унифицираните пространствени репрезентации. Достъпни в замяна за съзнанието са т.нар. „средни“ равнища на ментална репрезентация, които служат за посредници между модално-специфичната сензорна периферия и централните репрезентации на „невидимото“ за съзнанието мислене. С други думи, налице имаме „вертикален“ модел на отношения между различни формати на когнитивни репрезентации, при който най-ниското фонетично и „средното“ са достъпни за съзнанието, докато нивата между фонетично и съзнателно и над него са интроспективно недостъпни и не могат да станат феноменални съдържания на съзнанието. Подобна архитектура има смисъл с оглед на представянето на характера на когнитивните репрезентации според измерението конкретност-абстрактност, но може да подведе изследователя, ако се абсолютизира. Спорно би било например доколко геометрията (на която се основават най-абстрактните пространствени представи) е по-малко абстрактна от алгебрата (в която се работи с числа и манипулации с тях).

В книгата си от 1997 година Джакендоф (1997, 196–202) представя обновена версия на своята доктрина за връзката между съзнание и език (в сравнение с Джакендоф 1987). Той започва да твърди, че езикът благодарение на това, че става достъпен на съзнанието в облика на фонетична форма, дава възможност на вниманието да се концентрира върху мисловната дейност, което води до значителни ползи. За да може да прокара тази идея, без да се откаже от препотвърдената си позиция за епифеноменалността на съзнанието, той първо въвежда за първи път разграничение между ‘съзнание’ и ‘внимание’. Съзнанието в неговата интерпретация (вж. с. 198) няма нищо общо с трудността на обработка на информация или с реализацията на текущ

контрол върху същия процес на обработка. Последните две задачи се реализират от психологическата функция на вниманието. Съзнанието, с други думи, се състои от два различни типа психически преживявания – напълно фокусирано съзнание и размита осъзнатост (*vague awareness*). Съзнанието в интерпретацията на Джакендоф само по себе си е идентично с размитата осъзнатост. С добавката на допълнителния фактор на вниманието достига до състоянието на фокусирано (върху някакъв ментален обект) съзнание. С други думи, Джакендоф въвежда разграничението, което е известно в когнитивната психология като пасивно преживяване на осъзнатост и активно действие на съзнателно насочваното внимание. При първото някои неща спонтанно нахлуват в нашето съзнание. При второто ние активно търсим определен тип информация в околната действителност или в самите себе си (например когато се опитваме да си припомним името на стар наш познат):

Аз твърдя, че съзнанието служи за основа на вниманието да се фокусира върху това, което е интересно, и по такъв начин да допринесе за по-високата степен на обработка на аспекта на информация, върху който е съсредоточено. От своя страна по-високата степен на обработка на информация, която се дължи на функционирането на вниманието, допринася за реализацията на 'интелигентния' аспект на нейната работа, а така също увеличава детайлността и яркостта на онази част на визуалното поле, върху което се концентрира вниманието (Джакендоф 1997, 200; превод мой, М. С.).

Характерното за връзката между съзнание и език при това положение е, че при тяхното взаимодействие всички фактори на вниманието могат да бъдат включени в действие:

- (а) то може да се фокусира върху дадени понятия (като използва акустичните перцепти, с които тези понятия се асоциират). Фокусирането създава възможност повече средства за обработка на информация да се концентрират върху дадени понятия за сметка на други. От това следва преживяването на по-голяма непосредственост и яркост на съзнанието;
- (б) то води до стабилизиране на перцептите в работната памет, докато в същото време ние ги сравняваме с други психически съдържания, които са налице в нея, или докато активираме такива психически съдържания от дългосрочната памет за по-нататъшни операции. Вниманието също така дава възможност да се фокусираме в значително по-голям детайл върху менталните обекти, които са налице, стабилизирани в работната памет. Чрез стабилизирането на дадени перцепти и свързаните с тях понятия става възможно експлицитното им сравняване едни с други;
- (в) то спомага за индивидуалното разграничаване и запаметяване на ментални обекти като отделни същности. След като веднъж сме обърнали внимание на даден перцепт, ние го разграничаваме като отделна и отделима от другите потенциални ментални обекти същност. От гледна точка на обработката на понятийна информация забелязването на даден перцепт като същност води до корелативно формиране на отделен конституент в понятийната структура, която кодира когнитивните форми: „Този конституент може да притежава допълнителни характеристики или не, но формирането му дава възможност да формираме съответния референтен езиков израз най-малко в индексното *това* или *този* (придружено понякога с жест на посочване в определена посока)“ (Джакендоф 1997, 199; превод мой, М. С.).

При този начин на моделиране на взаимоотношенията между съзнание и език се оказва, че факторът, който дава възможност на съзнанието да манипулира с понятията, е този на вниманието. Вниманието може да борави с тях и да влияе (поне до известна степен) на движението на мисълта по този индиректен начин. Това става чрез насочването му не непосредствено към „недостижимите“ понятия, но чрез фокусиране върху асоциираните с понятията звукови образи на езиковата форма. Само така вниманието (като фактор на съзнанието) може да се фокусира върху понятията и да ги задържа в полето на съзнанието.

Джакендоф (1997, 200) посочва, че новата версия на неговата теория преобръща стандартния възглед за взаимоотношенията между съзнание и внимание. Според традиционния възглед съзнанието е това, което насочва вниманието. В действителност съзнанието съвсем не е интелигентен каузален деятел, който решава кои перцепти заслужават да им се обърне внимание. То служи за основа вниманието да се насочи върху това, което може да е ново и интересно, и да приложи към него своите по-високи способности за обработка на информация. Именно този тип на по-мощна и детайлна обработка на информацията върши „интелигентната“ работа в рамките на съзнанието. В допълнение тя води до по-висока степен на яркост и детайлност на психическите преживявания.

Специално внимание заслужават идеите на Джакендоф за характера на взаимоотношенията между основните модули на езиковата способност и семантичните структури на познавателната дейност *per se*. В рамките на модела му от 1997 година налице са три различни формата на когнитивна репрезентация на централно равнище – на езика на мислене, на синтактичния механизъм и на пространствените представи. Джакендоф още през 1983 година предлага, следвайки Фодор (1975), че форматът на езика на мислене е този, който служи за *lingua franca* на психиката (а не езикът, т.е. синтаксисът). Неговата функция е да представи в един обобщен формат репрезентациите, които имат за източник структури от петте перцептивни модалности плюс кинестезията. По такъв начин езикът на мислене създава възможността да сличаваме звука на камбанката с нейния изглед. В изчислителни понятия това предложение води до постулата, че налице е един централен процесор в психиката и действието на този процесор е по необходимост недостъпно за наблюдение и контрол от страна на съзнанието.

В обновената версия на модела обаче има и втора система за интегриране на мултимодална информация. Джакендоф (1997, 44) сочи, че сега са налице доказателства, че най-високият „етаж“ на обработка на визуалната информация може да служи за основа за пораждаване на мултимодална пространствена представност, която е в състояние да интегрира цялата информация за пространство и местоположение на, да кажем, ябълка, която аз държа в момента в ръката си, усещам нейната повърхност, чувствам нейната миризма и т.н.

Ако това е вярно, оказва се, че „езикът на мислене“ разполага в действителност с два формата, които са независими от езика – формата на абстрактната понятийна структура и формата на пространствената представност. Това, което езикът добавя към архитектурата на психиката, е синтактичният механизъм, чиито структури не са идентични нито на схематичните представи, нито на абстрактния пропозиционален формат на езика на мисленето. При това положение от голям интерес се оказва въпросът, в какво се състои спецификата на синтактичните правила на езика – по какво те са изоморфни на и по какво се отличават от правилата за конструиране на изрази в другите два формата на мислене. Това е идея, която се заимства и разработва в дисертацията в собствен ключ.

В това отношение позицията на Чомски е най-предпазливата и сигурната, тъй като той винаги е твърдял в една или друга форма, че цел на генеративната граматика е да даде формално описание на пораждащ механизъм, способен да генерира потенциално безкраен набор от възможни изречения. При тази формулировка граматиката е описание на езиковата способност, а не самата езикова способност, тъй както тя функционира в психиката. С други думи, процедурите по конструирането на изречения в генеративната граматика са идеализирани конструкти, които нямат за цел да симулират по какъв начин изреченията биват съчленявани в ума в реално време.

От друга страна обаче се оказва практически невъзможно да не се приемат определени постулати за същността на езиковата способност и начините на нейното съотнасяне с други органи и модули на психиката. Това най-вече се отнася за такива основания за избор в рамките на генеративната граматика като деривационния спрямо репрезентационният подход при конструирането на изреченията. При деривационния подход основната синтактична операция се оказва тази на 'съчленяването' (*Merge*) онлайн на синтактичната структура, докато при репрезентационния основна операция е тази на 'влагане' (*Insert*) на компонентите на изречението в предварително зададената като цяло синтактична решетка на изречението.

Горното разграничение между деривационен и репрезентационен подход е на базата кое се активира като готова конструкция спрямо кое се конструира на място. Следва обаче да се има предвид, да добавим от наше име, че при опит да се психологизува посоченото разграничение, ние сме принудени да вземем под внимание възможността активацията и конструкцията да бъдат разпределени по различен начин в дългосрочната и работната памет на човека. При това положение налице са следните теоретични възможности:

- (а) Правилата на граматиката могат да се съхраняват в различен формат в дългосрочната и в работната памет. С други думи, техният формат в дългосрочната памет не е този на употребата на същите правила в работната памет. Тук основният акцент е върху разграничението на правило и неговата употреба. Правилото може да бъде записано като определен вид репрезентация в дългосрочната памет, а да се употребява в работната памет като инструкция за съчленяването (деривацията) на изречение от наличния активиран лексикален материал, т.е. само по себе си да няма статуса на репрезентация;
- (б) Правилата на граматиката може да не се запазват никъде като отделни репрезентации, а да са прикрепени към лексикалните репрезентации на различните глаголи в облика на техни субкатегориални рамки. По такъв начин имаме налице определени типове синтактични конструкции, които са твърде обобщени откъм структура, от една страна, от друга страна обаче се характеризират по регулярен начин в лексикона на езика. Оттам нататък формулирането на изречението се свежда до „снаждане“ на различни конструкции с оглед на тяхната взаимна съотносимост до равнището на формиране на завършено изречение. Такъв е подходът на граматиката на конструкциите (*construction grammar*; вж. Голдбърг 1995);
- (в) Налице в работната памет на човека има една-единствена репрезентация на изречение – виртуалното „вечно изречение“ с около 40 лексикални и функционални проекции (вж. Чинкуе 1999), което представлява целият негов структурен потенциал. Този потенциал се актуализира всеки път, когато налице е намерението да се продуцира езикова структура в рамките на работната памет на човека. Правилата на граматиката са тези, които във всеки отделен случай влагат, „нагаждат“ лексикалните средства в една и същата вечна

репрезентационна рамка на изречението чрез специфичната за синтактичния процесор комбинация от деривационни операции *Insert* (а не *Merge*) и *Move*. Следва обаче да се отбележи, че тази идея – за вечното изречение със структурен потенциал от около 40 лексикални и функционални проекции – е развита в рамките на генеративната граматика, а теоретиците от това направление винаги са отричали, че влагат някакво психологическо значение в своите конструкции. От друга страна обаче подобна хипотеза като че ли е най-близо до ума, когато се прави анализ на характера на отношенията между език и съзнание, тъй като „вечното изречение“ представлява аналог на начина на функциониране на съзнанието с неговата „вечна“ двуделна структура на субект и обект. Разликата между тях при това положение би трябвало също да изглежда самоочевидна – с оглед на толкова големите възможности за запълване на структурния потенциал на вечното изречение спрямо една и същата най-проста и неизменна двуделна структура на съзнанието, половината от която винаги е имплицитна, а другата половина – задължително експлицитна;

- (г) Правилата на граматиката, така както те са дадени в теорията, са идентични на инструкциите за тяхната реализация в психиката. Това, разбира се, е най-амбициозният като ориентация подход към моделирането на граматичните структури с оглед на тяхната възможна имплементация в ума на човека.

При по-задълбочен и детайлен анализ вероятно би могло да се въведат още разграничения в подходите, тъй като имаме следните потенциални измерения, по които можем да ги диференцираме:

- (i) Репрезентационен и деривационен подход при моделиране на граматичните структури;
- (ii) Разграничение между декларативна и процедурна памет;
- (iii) Разграничение между дългосрочна и работна памет;
- (iv) Разграничение между компетентност и проява/реализация (*competence and performance*).

Внимание заслужават и идеите на Джакендоф относно възможното разграничаване между синтаксис на естествения език спрямо синтаксис на мисленето. Така стигаме до въпроса, по какво по същество се различават помежду си понятийната структура сама за себе си от същата тази структура, формулирана в образци на езиковоспецифичния синтаксис? Понятийната структура служи за това да се разсъждава, планира дадена дейност или да се формират намерения (интенции). Единиците на нейната реализация са понятията за физически обект, за събитие, характеристики и белези, времева локализация, количество и намерение. Тази понятийна система – езикът на мислене – притежава свой собствен „синтаксис“, който не е идентичен на езиковия синтаксис. Двата синтаксиса според Джакендоф притежават сходни черти, както и различия помежду си:

(5)	<p><i>Синтаксис на езика</i>
 Глава-комплемент
 Глава-спецификатор
 Глава-адюнкт</p> | <p><i>Синтаксис на понятията</i>
 Предикат-аргумент
 Категория-модификатор
 Квантификатор-свързана променлива</p> |
|-----|--|---|

Понятийните/концептуалните структури за разлика от езиковите се предполагат като чисто релационни, в смисъл че линейният порядък на реализация на синтактичните

единици при тях няма никакво значение, докато в естествения език това не е така в редица случаи (Джакендоф 1997, 31).

Функцията на понятийната структура е да служи за формална база за правилата на извод и за интегриране на езика със знанията ни за света. Ако тя има свой собствен „синтаксис“, който не е идентичен на езиковия, следва да се разработи теория за съотношението между „синтаксиса на мисълта“ и синтаксиса на езика и начините за установяване на съответствие между структури от тях. Тази теория следва да съотнася единици от синтаксиса на езика (фрази, прости изречения и сложни изречения) с единици на понятийната форма (аргументи, функции, пропозиции). Характерното за предложението на Джакендоф (1997, 33) в това отношение е, че правилата за установяване на съответствие са част от езика, а не част от „формата на мисълта“ като такава.

Основните приноси на теорията на Рей Джакендоф за отношенията между език и съзнание са най-вече с оглед на постулирането на повече от една централна система в работната памет на човека. Ако това е така, не сме далеч от мисълта, че някоя от тях трябва да изпълнява ролята на *pacemaker* „механизъм, който задава скоростта на работа на дадена система“. В действителност, както ще видим, ролята на такъв *pacemaker* изпълняват не една, а две основни системи – тази на съзнанието и тази на езика, и по-конкретно синтаксисът. За да се приеме обаче тази теза, се изисква представянето на допълнителни сериозни аргументи. На първо място това се отнася за характера на механизма на съзнанието, както и за функцията на синтаксиса като самостоятелна централна система. Това, което ги обединява, е обстоятелството, че и двете нямат слотове от дългосрочната памет за собствено ползване. Това, което ги разграничава радикално обаче, е, че докато динамиката на съзнанието е предопределена от характера на неговото собствено функциониране, динамиката на обработка на синтаксиса е изцяло в рамките на по принцип недостъпната за съзнанието обработка на информация от психиката. По този именно начин те стават взаимно комплементарни и взаимно детерминират своето функциониране – нещо, което не се предлага не само от Джакендоф, но и от който и да е друг автор, който се е занимавал с тази проблематика.

6. *Дерек Бикертън за връзката между език и съзнание във филогенетичен план – произход на съзнанието и произход на езика*

Приноса на американския лингвист Дерек Бикертън за изследване на отношенията между език и съзнание би трябвало на първо място да търсим по линията на моделирането на съотносимостта в тяхната филогенеза. В това отношение неговият подход е по своему уникален, тъй като ни кара да се замислим в какви отношения и в каква посока разгръщането на човешкото съзнание е било повлияно от появата на езиковата способност при *homo sapiens sapiens*, както и какво появата на езика е променила в характера и феноменологията на съзнанието по такъв начин, че ние да преживяваме своето съзнание като несъпоставимо с това на който и да е друг биологичен вид на земята (в което сме категорично убедени и без да ни се предоставят специални доказателства). За да може да изпълни поставената пред себе си задача Бикертън започва излагането на своята теория с някои основополагащи разграничения, що се отнася до характера на съзнанието като психическа функция.

Основополагащата теза на Бикертън е с оглед на филогенезата на езика според осмислянето на неговата основна функция, заради която той се появява при еволюционното развитие на човека като биологичен вид. Той смята, че смисълът на появата на синтаксиса се открива с оглед на неговата употреба с цел автоматизиране на определени аспекти на предричането, какво да се очаква по време на процеса на пораждаване и разбиране на езикови изказвания, т.е. на комуникативна основа (за разлика

от Чомски, който категорично отрича подобна хипотеза в полза на алтернативната, че езикът се появява, за да оптимизира процесите на когнитивна дейност откъм нейния структурен потенциал и начин на функциониране на най-високо възможно равнище на самостоятелно функционираща абстрактна репрезентация). Именно благодарение на разгръщането на тези процеси на оптимизация, какво да очакваме, ние днес обръщаме толкова малко (или никакво) съзнателно внимание на планирането на структурата на изречението като такова и се концентрираме в замяна изцяло върху това, което имаме намерение да кажем, т.е. върху интенционалния аспект на изказа. Всички други аспекти на планирането и реализацията на вербалното поведение се осъществяват на този фон автоматично и без полагане на съзнателни усилия в тази посока. В това и се състои според Бикертън приносът на синтаксиса по отношение на съзнанието – в пораждането на изчислителен механизъм, способен да обработва по начин, позволяващ предсказване, какво да се очаква, осмислени езикови стимули при разбирането и пораждането им, като използва за тази цел твърде абстрактна тяхна структурна спецификация. По този начин се решава основният проблем, какво да се очаква във верига от думи, които се генерират една след друга, с оглед на оптимизацията на процеса на обработка на езиковата информация.

Именно в посочения смисъл синтаксисът дава възможност на съзнанието да се концентрира върху по-високите равнища на планиране и реализация на умствената дейност по време на говорене. Тази теза обаче не може да ни даде разковничето, защо синтаксисът не е оказионално, а принципно недостъпен за съзнателно наблюдение, т.е. не се поддава на деавтоматизация (както това би било възможно например със серия автоматизирани моторни движения, които на забавен каданс можем да деавтоматизираме и по такъв начин отново да направим достъпни за съзнателно наблюдение по време на тяхната реализация). С други думи, в теорията на Бикертън не откриваме до този момент отговор на въпроса, защо синтактичната обработка на информация *трябва* да е безсъзнателна. Защо еволюцията на езика е направила автоматично (а ла инстинктивно) нещо – търсенето на структура и снемането на нейната многозначност, – което иначе изисква съзнателно наблюдение на обекта и субекта си, както и на актуалния събеседник?

Предположението в това отношение на Бикертън е, че дисоциацията между достъпната за съзнанието семантична обработка на информация (най-малкото в определен неин модус) и по принцип недостъпната за съзнанието синтактична обработка на информацията трябва да се реализира на всяка цена с оглед поддържането на разграничението между субект и обект на съзнанието. Иначе след дисоциацията на менталната репрезентация от непосредствените дадености на съзнанието при възприятието на околния свят стават възможни най-объркващи представи, като основната опасност става загубата на предсказуема и ретроспективно винаги потенциално възстановима връзка с Аза. Според Бикертън основополагащата задача, която трябва да изпълнява синтаксисът, се заключава в това да се води имплицитно на отчет субектът по време на конструирането на структурата, която ще се превърне в съдържание на експлицитната мисъл в следващия момент. Синтаксисът е този, който предлага възможността не само за експликация, но и за реконструиране на позицията на субекта във всяко изречение.

Процесът на предсказване е подпомогнат от три основни компонента на езиковия механизъм:

- (a) знанието на аргументната структура на глагола;
- (b) знанието на правилата на фразовата структура;

- (c) знанието на възможностите за рекурсия в езика и правилата, които имат отношение към установяването на кореференция и разпознаването на анафоричните връзки.

И трите посочени механизма допринасят за реализацията на следното общо изискване: всеки аргумент в изречението трябва да бъде лицензиран от не-аргумент. Това означава, че с изключение на директния обект на глагола всички други аргументи и адюнкти трябва да бъдат лицензирани с някакви граматически средства – маркери за време, за съгласуване, падеж, предложно управление и т.н. (Калвин и Бикертън 2001, глава 12). Разликата между протоезика (наличен при хоминидите или други биологически видове животни) и езика изглежда да се свежда до базовото изискване за осъществяването на задължително съотнасяне на задължителните аргументи и на структурата на изречението (Калвин и Бикертън 2001, глава 4).

Сумарният потенциал на скицираните във филогенетичен план промени може да се илюстрира с пример от всекидневния език, който ни помага на дело да осъзнаем в какво се състои чудотворният потенциал на рекурсията, местоименията и празните категории, предлагани ни от езиковата способност. Примерът е на Уилям Калвин (вж. Калвин и Бикертън 2001):

- (6) I think I saw him leave to go home.
„Мисля, че го видях да заминава, за да си отиде вкъщи.“

В това изречение измежду 9 думи имаме четири финитни глагола, а това означава, че са именувани четири действия, които се намират в съдържателна зависимост едни от други. В този смисъл приведенният пример (6) идва да подсказва потенциала на езика да влага представите за различни по своя характер действия и събития – физически, поведенчески или ментални – в много компактен и твърде богат откъм вътрешна структура формат.

Способността да се формират рекурсивни структури изглежда да представлява уникална привилегия, породена от структурния потенциал на езика. Тя се дължи в действителност на възможността да бъдат разграничени като отделни и взаимозависими равнища на формиране на структурата на изречението фразите и клаузите (прости изречения, които могат да се комбинират в рамките на сложно подчинено или сложно съставно). При тяхно наличие и с оглед на твърде абстрактно дефинираната им структура става възможно да се влагат едни в други фрази в клаузи и клаузи във фрази. Тази взаимна зависимост създава възможността всяка фраза да бъде разгърната в клауза и да се вземе всяка фраза от тази клауза, за да бъде тя разгърната на свой ред в друга клауза. Посоченият процес, както се твърди в генеративната граматика, може да продължава потенциално безкрайно, но Бикертън не намира подобно твърдение за смислено. Според него ограниченията за влагане онлайн са практически на равнището на три рекурсивно вложени структури, които могат да бъдат „вземани на мушка“ (*to be kept track of*) с оглед на характера на съчетаните в тях езикови структури. Повече от три такива структури могат да бъдат срещнати само в текстовете на някои философи като Хегел, Хусерл, Хайдегер и Дерида или в изкуствено конструирани примери, като този в (7)d по-долу:

- (7) a. Jim knew Mary.
„Джим познаваше Мери.“
b. Tom thought that Jim knew Mary.
„Том мислеше, че Джим познава Мери.“

- c. John didn't know that Tom thought that Jim knew Mary.
 „Джон не знаеше, че Том мислеше, че Джим познава Мери.“
- d. ?I suspected that John didn't know that Tom thought that Jim knew Mary.
 ?“Подозирах, че Джон не знаеше, че Том мисли, че Джим познава Мери.“

В пример (7)d по най-ясен начин се вижда, че можем да влагаме едно в друго изречения, при което предишното се превръща в обект на експлицирано пропозиционално отношение, но то губи смисъл след трето равнище.

Но как въобще се е стигнало до необходимостта да се въвежда такова безпрецедентно средство, каквото е рекурсията в рамките на естествения език, по време на неговата филогенеза? Бикертън идентифицира първопричината (*primary cause*), мотивиращата основа (*the backbone of language*) на аргументната структура в лицето на реципрочния алтруизъм (вж. Калвин и Бикертън 2001, глава 11). Логиката на неговото предложение в това отношение се състои в следното. Приматите са социални животни. Особено при търсене на храна от тях се очаква да си помагат взаимно по различни поводи, за да поддържат единството на групата и по този начин да оптимизират своето оцеляване в дивата природа. Очевидно е, че при различните биологични видове някои са доста по-склонни взаимно да си предлагат подкрепа. Налице са и животни, които са търсели подкрепа, без да са готови да предложат своята, когато им бъде реципрочно поискана. Последното обстоятелство е създавало евентуално предимство за онези индивиди, които не са били много склонни да помагат на другите, докато те самите са привличали чуждата помощ с такива усвоени специално стратегии като *learned helplessness* „заучена/симулирана безпомощност“. Изправени пред опасността от потенциална експлоатация на „алтруизма“ в полза на групата, за участниците в нея е станало твърде важно да бъде разпознавана колкото може по-рано потенциалната нереприпрочност в действията на някои от нейните членове като показател за възможна измама. По този начин маменето (като начин на живот на гърба на другите членове на групата) започва своята дарвиновска надпревара в умовете на хоминидите при въоръжаването със социални умения. Ние сме филогенетичният резултат от тази надпревара. А страничен неин продукт, колкото и неочаквано на пръв поглед да изглежда, се оказва езикът.

Но за да бъдат в състояние да засекат наличието на измама от страна на някои членове на групата, другите трябва да притежават разгърнат когнитивен потенциал. Според Бикертън член на такава група би трябвало да е въоръжен със следните когнитивни умения:

- (i) способността да разграничава различните членове на групата като индивиди (това само по себе си не изглежда да представлява проблем за всяка себеуважаваща се група от горили или шимпанзета);
- (ii) способността да се прави разграничение между различни типове социално значими действия, например пощене и т.н.;
- (iii) способността да се разграничават едни от други „действия“ в околния физически свят спрямо такива, които изискват реципрочност в социалния свят на съответната група. Следва специално да се отбележи, че последните не е възможно да бъдат разпознати на базата на конкретна представа. Това е така, защото говорим за обобщения от много високо равнище, които се отнасят за възможности да се действа в света на социалните отношения;
- (iv) възможност да се формират твърде абстрактни по своя характер репрезентации за ролите на участниците в такива действия и дейности, каквито се изискват за

действия като пощене, обгрижване и т.н. (Калвин и Бикертън 2001, глава 11, с модификации).

Именно на базата на обобщаването на посочените когнитивни умения се стига до необходимостта да се разгърне еквивалент на това, което днес идентифицираме като аргументна структура – кой на кого с каква цел прави нещо. В тази формулировка трите основни аргумента са отговори на въпросите „кой“, „на кого“ и „какво“ прави. „С каква цел“ търси отговор на въпроса за интенционалността, която лежи в основата на съответното социалнозначимо действие – дали на базата на реципрочен алтруизъм или с егоцентрични мотиви на „аз“ за сметка на всички други.

Именно на посочената съдържателна основа се и разгръща формалният апарат на езиковоспецифичната структура. Една от основните идеи на Бикертън е, че универсалната базова граматика може да бъде изведена на основата на семантични съображения от типа на (а) преадаптацията, (б) ефекта на Болдуин от тази преадаптация, и (в) две твърде обобщени съображения, които не е задължително да имат нещо общо специално с езика като такъв. Ако успеем, според Бикертън, да демонстрираме, че сърцевината на граматиката или най-малкото съществена част от нея може да бъде изведена от примитивите, посочени по-горе, ние предоставяме сериозен аргумент в ръцете на онези теоретици, които са склонни да приемат посочените тези за верни.

Основополагащо за предложението на Бикертън в случая е твърдението, че ядрото на синтаксиса се извежда от аргументната структура. Последната, особено тета теорията, се разглежда от мнозина синтактици като по-скоро периферна и недостатъчно добре разбрана сфера на синтаксиса, тъй както той е възприеман днес – при всички положения на аргументната структура не се приписва нищо, на което да се заложи като основа за създаване на синхронно базиран модел на синтаксиса. Но предлаганият от Бикертън модел не е синхронен, а представлява сценарий за начина, по който синтаксисът придобива познатия ни днес вид. И по необходимост всеки подобен сценарий се предполага да се разгръща с оглед на набор от ограничения и правила, различни от онези, с които би трябвало да се съобразяваме при неговото синхронно описание.

По-нататък в дисертацията при тълкуването на твърде детайлния по своя характер модел на Дерек Бикертън обсъждаме в дълбочина няколко основни аспекта на синтаксиса, сред които характер на аргументната структура, особености на управлението, напасване на аргументната структура към фразовата структура, придвижването на конституенти, бариери за придвижване, празни категории, свързване и кореференция, и с-командване (*c-command*). В резултат на анализа проличава, че съществуването на всички споменати категории може да се докаже с оглед наличието на само няколко минимални примитива от (а) до (е), както бяха дадени по-горе. Фактът, че това се оказва възможно, дава сериозни основания на Бикертън да приеме, че синтаксисът на естествените езици има за своя начална база социално изчисление, което е породило първите аргументни структури, и на тази основа при комбиниране с факторите от (b) до (е) се е оказало възможно и достатъчно да се породят спектърът от феномени, с които на първо място се свързва Универсалната граматика в традицията на генеративната лингвистика.

Тази насока на изследвания, които по един или друг начин целят моделирането на появата на езиковата способност на човека в еволюционен план, няма начин да не е спекулативна по своя характер. Едва ли някога ще успеем да намерим еднозначни доказателства, по какъв точно начин е протекъл този процес. Колкото и да са интересни от гледна точка на моделирането подобни хипотетични реконструкции, те имат най-

вече значение не с оглед на човешката еволюция, а с оглед моделирането на характера на обработката на езикова, когнитивна и съзнателно представена информация тук и сега в мозъка и в психиката на носителя на който и да е естествен език. Именно в този ключ и беше представен моделът на Бикертън, който се отгласква от модела на Ноам Чомски, но и значително се разминава с него с оглед на начина на представяне на интерфейса между синтаксис и семантика, като семантичните структури се асоциират при Бикертън на първо място с възможностите за моделиране на междуличностна основа на съзнанието при човека. На това и се дължи вниманието, което обърнахме на неговото предложение и модел на начина на обработка на езиковата информация от страна на човека. Това се отнася на първо място до изясняването на характера на езиковоспецифичните процеси и процедури, които създават възможности да се конструират и да се свързват помежду си изречения, както и асоциираните с тях възможности да се поддържа референциална и кореференциална връзка между обект и субект на съзнанието.

7. *Заклучение: за връзката между език и съзнание в когнитивните науки (психолингвистика, невролингвистика, когнитивна психология, когнитивна невронаука, изследвания на съзнанието)*

В рамките на такива когнитивни науки, каквито са психолингвистиката, невролингвистиката, когнитивната психология, когнитивната невронаука, изследванията на съзнанието и под., през последния половин век са се натрупали много голям брой изследвания, които имат отношение към интересуващата ни проблематика, поради простата причина, че при моделирането на взаимоотношенията между езикови структури, когнитивни структури и структура на съзнанието ние по същество моделираме това, което става с всеки от нас във всеки момент на собственото съществуване, така както то се преживява отвътре и така както то се предава на другите по време на комуникация в обществото. Същинският проблем при това положение е, че изследванията са толкова многолики и откъслечни – всяко за себе си на общия фон, – че изглежда много трудно, ако въобще е възможно, да се предложи теория, която да има обяснителна сила, по какъв начин се осъществява тяхната координация и функциониране в реално време в съзнанието, психиката, мозъка и тялото. От една страна, амбиция на всеки такъв модел би трябвало да бъде да притежава като потенциал подобна обяснителна сила. Доколкото обаче моделирането в когнитивните науки е ориентирано с оглед на експерименталния метод, който те ползват, това е противоположано, защото интегративните модели не могат сами за себе си да предложат възможности за своя експериментална верификация, освен ако не са разработени не само в обобщен вид, но и с оглед на потенциала да предлагат формулирането на конкретни хипотези за различни аспекти на своето функциониране. А това поставя пред подобен тип модели комплементарно условие – не само да са интегративни, но и достатъчно специфични в своите детайли, за да могат да служат за основа на конкретни хипотези, подлежащи на експериментална верификация в много различни посоки.

Както се вижда, възможностите и опасностите при разработването на модели на отношенията между език и съзнание вървят ръка за ръка – колкото повече те са в едната посока, толкова повече се увеличават и в другата – и затова няма нищо чудно, че няма много езиковеди, които са готови да се престрашат да предложат приноси в това отношение. Именно поради същата причина обаче всеки модел, който е предложен в когнитивния контекст на съвременните изследвания на ума и езика, изисква твърде сериозно внимание и детайлен анализ, което и беше направено в първата част на предлаганата работа. Всички те ни дават различен поглед върху изключително

мащабната по своя характер система от системи на ума, която въплъщава отношенията между език, познавателна/мисловна дейност и съзнание. Анализът на всеки от тях има за цел да демонстрира какви са техните приноси в съпоставка с другите обсъждани модели. По такъв начин си гарантираме по-добри шансове да достигнем в крайна сметка до обобщаващ модел на по-високо равнище отколкото всеки от предложените дотук в наличната литература.

Детайлният анализ на основните модели на взаимоотношенията между език, мислене и съзнание идва да ни убеди колко разнолики са те. Това от своя страна означава, че създаването на обобщен модел на тази взаимовръзка ще бъде изключително трудно. Доказателство в тази посока потърсихме и намерихме чрез детайлния анализ на различните теории и модели, които са били представени от водещи езиковеди в различни парадигми на съвременното теоретично езикознание. Противоречията и несъвместимостите между тях не би трябвало да ни разочароват и/или да ни накарат да си помислим, че обобщен модел изобщо не е възможно да бъде формулиран. Точно обратно, струва ми се, че „царският път“ към моделирането на автентичния характер на отношенията между език и съзнание е чрез идентификацията на съотносителните и несъотносителните аспекти на различните модели с оглед на аспектите на езиковата структура, които те моделират, и с оглед на феномените на съзнанието, към които те отправят. Те демонстрират, че отношенията между език, мисловна дейност и съзнание не са еднозначни, а може да се съотнасят по разнолик и разнороден начин. Как това може да се осъществи, става обект на анализ и дискусия в следващата Част II на дисертацията.

II. Структури на езика, мисленето и съзнанието – по посока към обобщен модел

Част II на дисертацията е посветена на разработването на собствен модел на отношенията между езиковата способност, способностите за възприятие, мислене и дейност и структурата и функциите на съзнанието. Разширеното тълкуване при разглеждането на човешката способност да поражда и манипулира високо абстрактни структури за различни цели се дължи на общата ориентация в рамките на когнитивните науки възприятие, мислене и дейност да се разглеждат с оглед на техния „общ знаменател“ в облика на тяхната структурна оформеност на обобщена когнитивна основа.

1. Увод: Основни функционални и формални характеристики на съзнанието в структури на езика и мисленето

Изследването на възможностите да се моделират взаимоотношенията между синтактични функции (отношения) и семантични структури е един от основните проблеми на теоретичното езикознание. Той е намирал, намира и ще намира алтернативни решения с оглед на различни перспективи и цели на конкретните изследвания. Цел на Част II е да се направи анализ на взаимоотношенията между синтаксис и семантика на изреченско равнище от гледна точка на възможностите за проява на тази структура като ментална репрезентация във феноменалното съзнание. Този ракурс при разглеждане на интерфейса между синтаксис и семантика, доколкото ни е известно, се реализира по експлицитен начин в контекста на тълкуване на отношенията между езикова структура и структура на съзнанието за първи път в достъпната литература. Според нас търсенето на отговор на този въпрос е не само подходящо, но и неизбежно, за да може задоволително да се осветли избраната тема

(характер на взаимоотношенията между синтаксис и семантика, което е проблематика от основополагащ характер за моделирането на езика като специфична човешка способност). Изключването на проблема за съзнанието при анализ и моделиране на интерфейса между синтаксис и семантика, което към днешна дата е практически без алтернатива при разглеждането на тази тематика, винаги ще представлява пречка за правдоподобното му разрешаване, докато проблемът не бъде взет под внимание и експлицитно обсъден. И това обсъждане трябва да започне от анализ на вътрешната форма на думите, които се използват за именуване на феномена на съзнанието в български и английски (като международния език за научно общуване).

2. *Място на езиковата способност сред другите умствени способности на човека като биологичен вид – кое е това, което го прави уникален при сравнение с маймуната, с която споделя всичко, дори системата от огледални неврони в мозъка*

Езиковата способност представлява уникален обект за научно изследване, тъй като не познаваме нищо съпоставимо с нея в цялата известна ни към днешна дата вселена. Тя не е еквивалентна на каквато и да е друга система за комуникация – било естествена, било създадена изкуствено за определени цели от самите хора. Тя може да бъде разглеждана и тълкувана при това от най-малко пет различни гледни точки:

- (i) Може да се стъпи в това отношение на тезата, че с помощта на езика хората се сдобиват с референциален потенциал от знакови единици (най-често идентифицирани с думите, но не само с тях), които надминават по напълно несъпоставим начин символния потенциал на други биологически видове, които познаваме в природата. Докато други видове имат на разположение в своя естествен хабитат от няколко до няколко десетки символа, хората разполагат с десетки хиляди. От психологическа гледна точка това означава, че човешката дългосрочна памет трябва да има несъпоставима организация и капацитет, за да може да съхранява и оперира с толкова по-голям символен потенциал по систематичен начин, който не е въпрос на индивидуално постижение, а на споделена наследявана способност;
- (ii) Може да се посочи също така уникалното за човека развитие в невроанатомично и неврофизиологическо отношение на говорен апарат, който е способен да произвежда и възприема членоразделна реч. Сложността и бързината на перцептивната и моторната дейност, която се изисква за подходяща имплементация на човешката реч, представлява най-сложното перцептивно-моторно поведение, което всеки човешки индивид в норма е в състояние рутинно да (въз)произвежда. Що се отнася до упражняването на речевата ни способност, всички ние сме еквивалент на изкусни пианисти или цигулари, без да е ставало нужда всекидневно да полагаме напрегнати целенасочени усилия цял живот. От тази гледна точка празнословието, клюкарстването, популизмът, демагогията изглеждат като гигантско по своите мащаби прехосване на скъп дар – може би защото ни изглежда, че ни е даден даром. Посоченото за споделеното в речевата ни способност не означава обаче, че то не може да се развива още и на индивидуална основа, т.е. да продължи да бъде по-нататък култивирано;
- (iii) Може също да се посочи, че за подходящото функциониране на говорния апарат при учленяването на членоразделна реч е необходимо специализираното разгръщане на модул за разпознаване на членоразделна реч на базата на способността за категоризиране на звуковете на речта на фонологична основа (независимо за кой конкретен език по света става въпрос, тъй като всяко дете

може да се роди сред носители на който и да е от шестте хиляди езика, които се говорят в момента по света). Звуковата категоризация при това трябва да се осъществява с много висока скорост и да е много сигурна с оглед възможностите да функционира в звукова среда със странични звукове и шумове;

- (iv) Може да се посочи уникалното за човешкия живот разгръщане на специализираната формална структура на синтаксиса на естествения език. Често се изтъква, особено от привържениците на формалния подход в езикознанието, че сърцевината на езиковата способност се въплъщава от синтаксиса, доколкото той представлява специфично човешка способност (макар че същото може с не по-малки основания в действителност да се твърди за морфологията, фонологията и лексикона). Синтаксисът обаче като че приковава вниманието ни най-вечекогато говорим за езиковата способност от изчислителна гледна точка. Това се дължи не само на уникална за него рекурсия, способна да поражда фразови и изреченски структури по потенциално безкраен начин, но и поради това, че синтактичното „изчисление“ е референциално „сляпо“, т.е. то действа независимо за какво става въпрос в изречението, което се конструира или разбира. След като е независим референциално, синтаксисът придобива възможността да се оптимизира до равнището на виртуално съвършенство – това да постига минимализъм в изчислително отношение;
- (v) Може да се посочи също така, че езиковата способност, за да може да разгърне своя символен потенциал, е изисквала еволюцията на способността да се разбират събеседниците чрез налагането на императива за целта да „се види светът от тяхната перспектива“, т.е. с оглед на императива за емпатия, за да бъде в състояние адекватно да изтълкува съдържанието на техните съобщения. Тази способност интенционално да се „надмогне“ собствената егоцентрична перспектива, както по всичко изглежда, става възможна единствено като следствие на разгръщането на езиковата способност (ср. Ли и Омбер 2002).

Списъкът с изредените гледни точки със сигурност може да бъде продължен в различни направления, например с оглед на филогенезата на езика, така че да сме в състояние евентуално да идентифицираме решителната промяна, която е превърнала системата на комуникация, с която са си служили до този момент хоминидите, в същински език, какъвто го познаваме днес. И в това отношение обаче изпадаме в недоумение, как би могло да изглежда това единствено „нещо“, което е превърнало конвенционалната система от комуникативни сигнали в друго „нещо“, което е като нищо друго на света – човешкият език като уникална когнитивна способност. Някои специалисти са се опитвали да идентифицират този решителен поврат в еволюцията на човека като биологичен вид, като са посочвали една или друга от особеностите, изредени по-горе в (i-v), която са идентифицирали като начална и/или преломна при тази трансформация, а оттам нататък останалите четири са следвали в реконструирана по правдоподобен начин причинна връзка помежду им. Така например промяната в структурата на вокалния тракт е дала възможност на нашите прадеди за първи път да започнат членоразделно да вокализират. Тази анатомична промяна е създала възможността рязко да бъде увеличен репертоарът от символи. Този по-голям репертоар от своя страна отваря пътя за създаване на все по-разнообразни комбинации между тях. Последното пък няма начин да не доведе до комбинаторна експлозия и до изискването по някакъв начин да се ограничи резултантната непредсказуемост (ако всеки знак може да се съчетава с всеки друг във всякакви комбинации). Този проблем се решава чрез появата на синтаксиса като оптимизиран начин на обработка по определени правила на сложносъчетани езикови стимули. И т.н.

Току-що формулираният сценарий за пътя на проява на човешката езикова способност е представен според логиката на еднопосочна причинно-следствена логика при разгръщането на различните аспекти на езиковата способност в продължение на много хилядолетия. Същинският проблем на този и подобни на него сценарии е, че езиковата способност, каквато ни е известна днес, се заключава в изключително сложен набор от изчислителни процедури, които са разпределени в няколко централни системи за обработка на когнитивна информация от ума и са взаимно зависими в начина на своята проява. Това означава, че различни особености на езика като човешка способност би трябвало да са се проявили едновременно, тъй като зависят едни от други. Но възможно ли е в такъв случай толкова сложна система от взаимно зависими подсистеми да се моделира с помощта на линеен модел за причинно-следствена връзка помежду им? Отговорът на този въпрос, както по всичко изглежда, би трябвало да е отрицателен.

На този именно фон от представи и очаквания за характера на човешкото възплъщение и възможностите за проява на филогенетично равнище на езиковата способност през 90-те години на миналия век специалистите по когнитивна невронаука от университета в Парма, Италия, начело с проф. Джакомо Рицолати правят поразяващо въображението откритие на т.нар. от тях система от огледални неврони (СОН) в мозъка на човекоподобните маймуни, която, както се оказва по-късно, има аналог в мозъка на човека. Основните особености на СОН могат да се представят в обобщен вид по следния начин (прегледът е направен въз основа на представянето им в Стаменов и Галезе 2002). Огледалните неврони на тази система реагират както когато маймуната изпълнява определено действие, така и когато това прави друг индивид, когото тя наблюдава. Те реагират по време на целево ориентирани моторни действия, като хващане с ръка, манипулиране и държане на обект. Това са действията, които водят до най-ярко изразена активация/реакция от тяхна страна. Около половината от тяхната кохорта реагира по време на специфичен тип хващане, като най-добре представен е прецизният захват (хващане на малки обекти с помощта на палеца и показалеца). Най-ефективните визуални стимули, които предизвикват реакцията на огледалните неврони, са действия, при които експериментаторът или друга маймуна взаимодейства с обекти с помощта на своята ръка или уста. Нито изгледът на обекта сам по себе си или на деятеля са в състояние да провокират реакцията на този тип невронна популация. По същия начин не са ефективни опитите да се имитира съответното действие, без да е налице негов обект, или изпълнението на това действие, но с помощта на подръчни инструменти. При повече от 90 процента от популацията от огледални неврони налице е ясна очертана корелация между най-ефективното наблюдавано действие и тяхната моторна реакция. При една трета от тях тази корелация е стриктна както с оглед на общата цел на действието (например хващане), така и с оглед на начина на неговата реализация (например прецизен захват).

На базата на така направеното описание на основни характеристики на огледалните неврони започва да изглежда, че СОН е мозъчна система, която съотнася едно с друго разпознаването и изпълнението на моторни действия. Това „напасване“ обаче е твърде специфично с оглед на своя характер. За разлика от откривателите на СОН (Рицолати и др. 2002; Фогаси и Галезе 2002) нашето мнение е, че начинът на действие на СОН се различава от разбирането чрез езиково посредничество по няколко основни линии:

- (а) СОН не е междуличностна/интерсубективна по своя характер, т.е. тя няма отношение към установяване на координация между два различни центъра на съзнателни преживявания – тези на Деятел и на Наблюдател;

- (б) СОН няма комуникативна функция, т.е. нейната цел не е установяване на връзка с оглед споделяне на определени преживявания (включително на равнището на имитативно вживяване, симпатия и/или емпатия);
- (в) СОН не функционира на базата на когнитивни (езиково съпоставими) ментални ре-презентации с пропозиционален формат. Следователно тя не имплицира „разбиране“ или „интерпретация“ на вътрешно имитираното действие дори неговата структура да изглежда съпоставима с тази на транзитивно изречение от естествения език (със субект и с директен обект на мануално глаголно действие). Но възможността дадено поведенческо действие да бъде описано по подходящ начин с помощта на дадена езиковоспецифична структура не имплицира по никакъв начин, че самата ситуация или нейната репрезентация в мозъка и в психиката сама по себе си притежава изоморфна структура;
- (г) СОН е модулярен в смисъла на Фодор (1983) механизъм на ниско равнище, докато въвеждането на езиковоспецифичното разграничение на структура и смисъл изисква проявата и разгръщането на най-малко две различни „централни системи“ (отново в смисъла на Фодор 1983), които обработват значения и решават проблеми в рамките на работната памет на човека (а най-вероятно те в действителност са три, както това се предлага в рамките на дисертацията);
- (д) СОН е фиксирана деиктично спрямо това, което става тук и сега, т.е. тази мозъчна система реагира спрямо поведение, което се наблюдава в момента. С други думи, тя като че ли не изисква за своето функциониране подкрепа от страна на дългосрочната или работната памет, за да изпълнява офлайн изчисления. Казваме „като че ли“, защото в публикацията на Фогаси и Фадига (2002) се привеждат експериментални данни, според които закъснение до 1,5 сек. между стимул и реакция може да се реализира с помощта на СОН. Доколко обаче за тази цел се включват механизмите на работната памет, остава дискуссионен въпрос, защото налице са експерименти, с помощта на които се демонстрира, че при маймуните „обхватът“ на непосредствените перцептивноспецифични паметови формати във визуалната и слуховата сфера може да бъде по-мощен във времето и по този начин автоматично да спомага за „задържането“ в тях по-дълго на информация, която при хората би трябвало да бъде прехвърлена от перцептивноспецифичната в когнитивноспецифичната работна памет, за да бъде продължена обработката ѝ (вж. експериментите, проведени в университета на Киото, Япония, в публикацията на Инуе и Мацузава 2007 и документираните в *YouTube*: <https://www.youtube.com/watch?v=zsXP8qeFF6A>; 24.09.2015). С други думи, докато при шимпанзетата едната (модалноспецифичната) памет „прелива“ или не се разграничава (от модалнонеспецифичната), това не е така при хората, така че на базата на начина на нашето собствено функциониране ние съвсем не винаги можем да правим валидни аналогии на какви психологически механизми може да се дължи това при маймуните.

Колкото и СОН да изглежда съпоставима с оглед на своя начин на действие спрямо структурата на езиково опосредстваните съзнателни ментални репрезентации чрез разграничаване на субект на действието, обект на действието и начин на неговото изпълнение, нейните най-интересни и проблематични за тълкуване аспекти изпъкват не при оприличаване, а с оглед на нейното противопоставяне на езиковоспецифичните ментални репрезентации и техните функции в психиката, и на първо място това е така, защото те се реализират, без да е необходимо деятелят или наблюдателят да ги осъзнае/преживее. Обратно на това, което е било писано при тълкуванията на

функцията на СОН (вж. например Голдман и Галезе 1998), в дисертацията се поддържа тезата, че СОН при маймуните и приматите се дължи на междуличностно непрозрачна „настройка“ към това, което прави някой със същото или подобно телесно възплъщение (в това отношение заслужава специално да се отбележи, че СОН на маймуните реагира при наблюдение на действия не само на други маймуни, но и на хора, които извършват мануални действия с малки обекти). Това е „сляпа“ имитация на поведенческо действие, тъй като то не служи за комуникативните цели интенционално да бъде споделено съдържанието на съзнателни преживявания между два Аза. Далеч по-адекватно би било тази реакция да се разглежда като възможност за идентификация с друг индивид от същия или близък биологичен вид в облика на изпълнение на определено действие. Както обаче ще видим по-долу, налице са проблеми и с тълкуването на реакцията на СОН като изпълняваща функцията на безсъзнателна идентификация с другия според начина, по който това се тълкува например в психоанализата и/или в психологията на личността.

Без да навлизаме в подробностите на начина на реализация на тази система (за тях вж. в Стаменов и Галезе 2002), нека да представим в обобщен вид на какво се дължи междуличностната непрозрачност от психологическа и лингвистична гледна точка на действието на СОН при маймуните (където можем да я наблюдаваме в нейния автентичен вид, тъй като те не притежават езикова способност):

- (i) СОН се задейства автоматично;
- (ii) тя функционира на безсъзнателна основа (и не може да бъде интенционално деавтоматизирана и задействана с оглед на определена поведенческа стратегия с някаква предварително зададена цел);
- (iii) нейният начин на действие не се дължи нито на „напасване“ към, нито на идентификация на наблюдателя с деятеля на наблюдаваното действие. Това е така, тъй като за нейното задействане не е необходимо установяването на комуникативен контакт на базата на аз-ти междуличностно взаимодействие на основополагащото равнище на споделяне на фокус на внимание (*shared attention*). Дори и тълкуването с оглед напасване на първоличен с третоличен деятел е под въпрос, доколкото на тази основа може да се прави съпоставка с начините на тяхното представяне с езиковоспецифични средства. Това, което констатираме, се дължи на подобна на резонансна реакция на наблюдавано действие, което се извършва от който и да е с подобно биологично възплъщение в непосредствено обкръжение около наблюдаващия тук и сега;
- (iv) тя функционира с висока скорост на регистрация и имитация на това, което прави някой друг, т.е. по-бързо, отколкото това се прави от хора, когато те са ангажирани в реализацията на офлайн психически процеси, каквито са тези на мисленето. Само последните подлежат на стратегическа манипулация според предварителен замисъл. След като това е така, можем с право да се усъмним, че в действителност става въпрос за некогнитивен/непропозиционален формат, с помощта на който тази имитация се реализира от СОН в мозъка на съответния индивид. Трябва да се добави, че само пропозиционалният формат е в състояние да поддържа разграничението и да „води на отчет текущо“ два Аза, единият от които си е поставил за цел да повтаря действията на другия. Вярно е, че при реализацията на т.нар. теория на ума (*Theory of Mind*; вж. Лесли 1987) разграничението между невидимия Аз и видимия не-аз се реализира на безсъзнателно равнище, но това се прави в услуга на изчислението на съзнателно възприеманото „имано предвид“ значение, което се осъзнава, докато в случая със СОН резултатите от нейното действие не водят сами по себе си до никакъв

резултат, който да стане обект на съзнанието като негово съдържание. Разграничението между Аза и не-аза също така се осъществява автоматично покрай потискането на реализацията на истинска поведенческа реакция от страна на наблюдателя – неговата СОН реагира, но той не имитира експлицитно в поведението си това, което прави индивидът, който е наблюдаван, с ръка или с уста.

Както се вижда, СОН изглежда по-скоро като обратната страна на интерсубективността, такава каквато намира реализация в „теорията на ума“ (*Theory of Mind*), при съзнателно заемане на перспектива и възприемане на роля и/или при емпатията, тъй както те намират реализация и се въплъщават по един или друг начин с имплицитната подкрепа на езиковоспецифични когнитивни структури. Ако има сред нас все още бихейвиористи от класическия тип, те биха били най-доволни от откриването на СОН, тъй като тя реализира на дело най-късия възможен цикъл между стимул и реакция на базата на споделено въплътено поведение въз основа на наследствено споделен хардуерно имплементиран мозъчен механизъм.

В СОН намира въплъщение „директна“ резонансно базирана настройка спрямо определен клас от поведенчески действия (резонансният характер на настройката се маркира от Фадига и Галезе 1997, 275, но без да се направят следващи крачки, за да бъде осмислен по подходящ начин този способ на действие на системата). Тя функционира по посочения начин, за да осъществи споменатата резонансно базирана настройка директно между една и съща част на две тела с оглед на изпълнението на определен клас от действия. В този смисъл в описвания начин на координация можем да открием аналог на „директното (екологичното) възприятие“ (*direct perception*) на Гибсън (1979). Учудващото в характера на функциониране на СОН в такъв случай се заключава в реализацията на способността за настройка „да бъдеш в света“ като тяло с определен поведенчески потенциал на своите части (ръце, крака и т.н.). В този смисъл отново трябва да се подчертае експлицитно, че резонансната настройка не се основава на ментални ре-презентации (тази теза специално се изтъква от Гибсън 1979, когато той обсъжда характера на връзката между възприятието и обективния свят).

Директността на връзката, спомената по-горе, представлява гарант за деиктичния начин на функциониране на СОН. Той осигурява връзката тук и сега между част на тялото на деятеля и част на тялото на наблюдателя, който извършва действие от определен клас. Връзката между наблюдателя и деятеля е деиктична (уникална за момента тук и сега), но в същото време реакцията е спрямо действие, което представлява образец от определен негов клас. В някакъв смисъл можем да прокараме известна ограничена по своя характер аналогия между спецификата на начина на действие на СОН по линията на деиктичност и наличие на обобщено значение с това на личните местоимения (ср. дискусията на характера на личните местоимения във функцията им на шифтери в Якобсон 1972), но аналогията би била подвеждаща, ако се възприеме като функционираща на базата на еквивалентност между Аза и частта на тялото, която се реализира при определен начин на взаимодействие с обект от определен клас от действителността.

По-горе бяха споменати някои от особеностите, които правят СОН съпоставима с езиковата способност в две основни насоки. На първо място това се дължи на обстоятелството, че в СОН откриваме събрани на едно място с оглед на характера на реакция два типа поведенчески действия, които на пръв поглед изглеждат твърде различни – хващането с ръка и манипулацията на малък обект и действие със собствената уста. От една страна, СОН изглежда да е насочена към езика с оглед на структурата на мануалното действие, а от друга, се ориентира към него с оглед на

възможностите да се използва за тази цел устата. С други думи, първият клас поведенчески действия при генерализация в подходяща посока би могъл да доведе до възможности да се представят когнитивните структури на което и да е поведенческо действие, докато в случая с втория би могъл да доведе до реализация на комуникативни действия и взаимодействия.

Именно подобни твърде странни характеристики – едновременно приличащи на начина на действие на езиковата способност и разграничаващи я от него – правят СОН толкова привлекателна като обект на изследване от страна както на специалисти по когнитивните науки, така и на езиковеди. Следва обаче да се отбележи, както това проличава от представеното по-горе, че връзките между начина на действие на СОН и на вербалното мислене са по-скоро на асоциативна основа – на определени прилики, които изглеждат обещаващи, но подлежат на по-нататъшна проверка. При това аналозиите включват, експлицитно или имплицитно, и системите за жестикуляция, подражание, споделения механизъм на вниманието (*Shared Attention Mechanism, SAM*) и механизма на теорията на ума (*Theory of Mind, ToM*).

Така че аналозиите, колкото и да са многообещаващи – всяка поотделно, а още повече всички заедно, – подлежат на последователна верификация. Много въпроси в това отношение тепърва предстои да бъдат изследвани, за да може да се намери правдоподобно място на СОН в сценариите за произхода и еволюцията на езиковата способност при човека, като например:

- (i) Е ли зоната на Брока в мозъка единствената, в която е налице подобна на СОН система?
- (ii) Ако са налице други подобни на СОН системи в други зони на мозъка, които представят по подобен начин моторния потенциал на други части на тялото, има ли и при тях склонност за съотнасяне на два или повече класове от действия, които външно съвсем не изглеждат по очевиден начин взаимно съотносими, както това е при СОН с действията за манипулиране на малък обект спрямо действия с уста?
- (iii) Има ли други подобни на СОН системи в мозъка, които отправят в две посоки с оглед на двойна артикулация – както това би било по посока на реч и език (ако сметнем, че СОН носи пряка отговорност за разгръщането на езиковата способност при човека)?
- (iv) По какъв начин става възможно типовете поведенчески действия, към които е настроена СОН, да се окажат съпоставими спрямо когнитивни структури на по-високо равнище на абстракция, както и спрямо начините на тяхната реализация? В случая това се отнася за съпоставимостта на СОН спрямо речева и езикова структура, които по най-очевиден начин са на различно равнище на реализация с оглед на двойната артикулация на структурите на езика – звуково и синтактико-семантично.

Последното неизвестно относно функциите на СОН е отношението ѝ към съзнанието. Така както тя функционира и при маймуните, и при човека, когато става въпрос за резонансна реакция спрямо манипулация на малък обект с ръка и действие с уста, се предполага, че това става без всякаква връзка с механизма на съзнанието. И да искаме, и да не искаме, и да обръщаме внимание, и да не обръщаме внимание, СОН се задейства автоматично, когато правим или наблюдаваме образец на посочените два типа действия. Същото е положението и при синтаксиса – ние по принцип не сме в състояние да наблюдаваме и да контролираме начините на неговата реализация в психиката по време на речева дейност. Не е същото обаче положението при

учленяването на реч, която подлежи на проследяване и контрол онлайн от страна на съзнанието, а от друга – изглежда да има отношение към подобен на СОН механизъм, доколкото връзката между учленяване и чуване на членоразделен звук изглежда да е на взаимно резонансна основа. Така че парадоксите на СОН и подобните на нея механизми с оглед на тяхното участие в различни висши когнитивни функции и в съзнанието остава една от големите загадки при изследването на еволюцията и начините на начин на имплементацията онлайн в мозъка на езика и когнитивната дейност.

Ако вземем за основа кодирането с помощта на СОН на манипулацията с ръка на малък обект и потърсим аналог на него в езиковата структура, ще трябва да анализираме характера на транзитивната конструкция – основополагащата откъм своята структура и съдържание. При това положение равнището на абстрактност на синтактичната езикова репрезентация е не само с оглед на СОН, но и на семантично равнище, където тя е общият знаменател на най-малко три различни прототипни схеми:

- (а) Деятелят и Пациенсът формират транзитивна връзка, която се основава на преходно отношение в резултат на действие, което се иницира от Деятеля и което повлиява върху Пациенса (който може да бъде одушевлено същество или неодушевен предмет); Пациенсът претърпява определена промяна, която се дължи на реализацията (пълна или частична) на именуваното от глагола действие. Това е схемата на действие, което се иницира от Деятеля автономно, така да се каже, „на своя глава“, както това е в *Удрям Иван (с юмрук)* или *Хващам ножницата*. Този тип действие може да се осмисли в рамките на прототипната представа за Деятел в първо лице и Пациенс в трето лице;
- (б) Схемата на диалогично комуникативно взаимодействие с участието на говорител и слушател или Агонист и Антагонист като основни роли, както това е в *Ще те убедя* или *Ти ме разбираш*. Този тип взаимодействие не прилича в много отношения на предходното (а) и/или на следходното (в) оглед на възплаващата го „силова динамика“ (ср. Талми 2000). Междудличностната основа на мотивацията и на интенционалността е отделен и детерминиран по специфичен социален начин аспект при формирането на мисловна и езикова структура, както и на съзнателна релация. Неговата динамика се основава на отношението между първо и второ лице, което е реверсивно. Изречения, които формулират подобни отношения в трето лице, могат да бъдат осмислени едва след *stepping into one's shoes* „влизането в кожата“ или на *Иван*, или на *Петко*, както това е в изречението *Иван критикува Петко*;
- (в) Фигура₁ и Фигура₂ (или траектор и ландмарка, или източник и цел) детерминират отношението на движение, локация и промяна на мястото преди всичко на физически обекти, които можем да възприемаме или да си представяме в околния свят, да ги категоризираме и да ги формулираме с езиковоспецифични средства, както това би било в *Локомотивът тегли вагоните*. Това е структурната схема на движение и промяна. В стандартния случай тя служи за репрезентацията на два обекта в трето лице (за по-нататъшна дискусия по въпроса вж. Стаменов 1997).

Понятието за транзитивна конструкция, както виждаме, се основава на структура, която стои на кръстопътя между най-малко три различни семантични схеми с висока степен на абстракция. Прототипите (а)-(в) са универсални, тъй като кодират в себе си:

- (а) спецификата на човешкия двигателно-моторен потенциал,

- (б) способността за социално познание и комуникативно взаимодействие, и
- (в) възможностите на пространствено базирана когнитивна дейност (въображението).

Важното да се осъзнае е възможността не само да се асоциират, но и да се дисоциират понятията за Деятел, Агонист и Фигура₁ спрямо тези на Пациенс, Антагонист и Фигура₂ при представянето на различни действия в психиката. По този начин езиковата структура за разлика от СОН може гъвкаво да моделира в рамките на една и съща синтактична структура значенията на различни когнитивни схеми, които отговарят на различни типове събития на твърде абстрактно равнище.

Както се вижда, функциите на синтактичната структура, сравнена със семантичната в така представения контекст, са:

- (а) да отграничи форма от съдържание и по този начин да създаде възможност те да бъдат обработвани независимо едни от други,
- (б) да увеличи скоростта на когнитивната обработка на информация във функцията на *pacemaker*, и
- (в) да „прикрие“, т.е. да превърне в имплицитен, процеса на конструиране на когнитивната структура от/към семантичната репрезентация, която има достъп до съзнанието, и по този начин да прехвърли акцента върху достъпа на съзнанието от процеси към резултатните репрезентации.

С други думи, разликата между синтаксис и експлицитно значение е не само въпрос на противопоставяне на процес спрямо резултат (= репрезентация), но също и с оглед на начина на конструиране и на достъп спрямо липса на такъв в съзнанието. Това от своя страна означава, че разликата между синтаксис и експлицитно значение е не просто с оглед на разграничението между процес и репрезентация, която резултира от него, но и с оглед на начина на конструиране и възможността спрямо липсата на възможност за достъп по принцип до съзнанието.

Базовата структура на изречението в естествения език позволява многостранно напаване на структури към структури като условие за реализация на езиковоспецифични репрезентации. Тези патърни трябва, от една страна, да са съпоставими, а от друга, трябва да бъдат пораждани от автономни централни системи на ума, всяка от които реализира своите изчисления независимо от другите. Потенциалът на многостранно съотнасяне изисква за своята реализация масирана права и обратна връзка в цикъл и свързани с това изчисления в работната памет на човека, което е немислимо за СОН.

„Древният“ механизъм на СОН, както по всичко изглежда от представеното обсъждане на нейния характер, не се е появил с цел да улесни, а още повече да въплъти в себе си възможността да се разберат действия на другия. Той има за цел настройката (*attunement*) на член на тялото на маймуната, примата или човека да действа в околния свят тук и сега по най-оптимален начин с оглед на способа на неговата имплементация в мозъка. Тази настройка е автоматична, безсъзнателна, без имплицитен аз и без деятел. СОН при маймуните и приматите не би могъл да представлява основата за разгръщане на разбиране, имитация на интенционални действия, език и ролеви игри в човешкия им смисъл. С други думи, СОН трябва да функционира по различен начин, независимо че номинално и при хората са налице огледални неврони, които формират база за разгръщане на човешка версия на СОН. В действителност най-проблематичното е, че СОН при човека първоначално изпълнява функция или функции, съпоставими с тези при маймуните, докато по-късно се включва по някакъв начин във

функционирането на по-високите, на човешките когнитивни способности, които се оказват недостъпни дори за най-близките до нас други биологични видове.

Актуалната структура на СОН, както изглежда по всичко, се състои от две части, които анатомически са локализирани на две различни места в определена зона на мозъка. Първата част изпълнява функция на „репрезентация“ на свойства на субекта и обекта на действие във формата на първична „скица“, какво може да се направи със съответен член на тялото спрямо даден клас от обекти. Вторият компонент е „репрезентация“ на действието във вид на сериализирана последователност на изпълнението на движенията по неговата реализация, т.е. реализация във времето. Този анализ отговаря твърде добре на особеностите на първия клас от действия, към които е чувствителна СОН.

Вторият клас от действия – този с уста – ни предлага обаче проблем с оглед на механизма, който току-що предложихме. Правдоподобно е да твърдим, че действието с уста е било припознато, защото се свързва с действието с ръка, когато обект е нещо за ядене. Асоциацията може да е била подкрепена поради съотнасянето на съпоставими бинарни структури и в двата случая. При действието с уста тези особености на обекта, които са били от значение за хващането и манипулацията му с ръка, са били преобразувани във възможности той да бъде обработен в устата с цел изяждане. Този първичен пренос може да е послужил като „спусък“ за всички други възможни преноси и претълкувания на функции, които в крайна сметка са довели до употребата на СОН за целите на речевата дейност и за формиране на синтаксиса на естествения език. Но възможностите да се намерят доказателства за подобен многократен верижен пренос изглеждат към днешна дата отвъд хоризонта на възможна емпирична верификация.

Ако приемем като минимално правдоподобна предлаганата хипотеза, езиковата способност се е разгърнала благодарение на по-нататъшно абстрахиране на серийното изпълнение на което и да е действие на базата на двата класа неврони, които бяха обсъдени по-горе (а вероятно и на други), по посока на сериален контрол на моторното поведение в две направления – действието с уста се е разгърнало в механизъм за контрол на реч, а действието с ръка е било обобщено по посока на структури, които днес познаваме в облика на синтаксис (структура) и семантика (значение). Но дори това да е така, СОН при хората все пак трябва преди това да се е задействала по начина, по който тя функционира и до днес при маймуните – като механизъм, който спомага за разгръщането на образ на тялото от схема на тялото в неговия най-първоначален вид на вроден инструментариум от телесни схеми (по въпроса вж. Стаменов 2005). Така се оказва, че СОН може да функционира при човека по два като че взаимно противоречиви начина – като автономен модул и като централна система, т.е. по капсулиран и декапсулиран начин, ако използваме терминологията на Джери Фодор (1983). Но възможно ли е в действителност подобно нещо? Проблемите и парадоксите, които се свързват със СОН, при това положение не само че не намаляват, колкото повече навлизаме в анализите на нейната правоспособност, но само се увеличават.

Този характер на действие на СОН демонстрира по линията на филогенезата на езиковата способност защо тя може да функционира напълно независимо от механизма на съзнанието и самосъзнанието, докато от друга страна, създава предпоставки за неговата реализация на най-високи равнища на само- и другоосъзнаване, както и с оглед на възможностите за конструиране на изключително сложни по своята вътрешна структура когнитивни съдържания на съзнанието.

Ако направим съпоставка на това, което узнахме за характера на СОН, и възможностите тази система на мозъка да се окаже каузалният фактор, който спомага за разгръщането на специфичната за човека езикова способност, с представения в Част I модел на филогенезата на езика от Дерек Бикертън, веднага на преден план изпъква

основно противоречие между тях. Моделът на Бикертън е на междуличностна основа, която почива на семантиката на значимите взаимодействия с другия интерактант, докато в случая със СОН това става с оглед на имитативното припознаване какво прави другият в режим не на *ти-аз*, а на *той-аз*. В това обстоятелство можем да идентифицираме локуса на несъпоставимостта на двата модела, който подлежи на по-нататъшен коментар и, разбира се, на по-нататъшни изследвания. И докато *ти-аз* предполага взаимност на съзнанието, *той-аз* не предполага такава. Нещо повече, поне при маймуните то със сигурност не е съзнателно опосредствано. Нещо подобно може да се твърди и при човека, що се отнася до употребата на СОН за цели, съпоставими с тези, при които тази система функционира у маймуните.

3. *Език и феномени на възприятието*

Подновеният интерес към взаимоотношенията между език и възприятие в контекста на когнитивната наука датира от времето на публикация на известната монография на Милър и Джонсън-Лерд (1983). Трябва обаче да се отбележи, че и двамата автори на цитираната внушителна книга са психолози, така че подходът при обсъждането на този проблем е бил най-вече от гледна точка на когнитивната психология и в значително по-малка степен с оглед на ориентацията и интересите на езикознанието, а това най-вече се отнася до методологията, на която се основава цитираното и следващите изследвания, които се движат в това русло. Посоченото лесно може да се онагледява, ако се запитаме от каква отправна гледна точка да подходим към обсъждането на разглежданата проблематика. В изложението по-долу ще бъдат представени отношенията между потенциала на естествения език и мултимодалните възприятия, като се основаваме на характера на езика като еволюирало по естествен начин отражение на „живота на ума“ въобще и на *modus vivendi* на възприятията в него – кое в кои модалности на възприятието по какъв начин е било разграничено в него за целите на общуването и мисленето.

В тази задълбочено представена и богато илюстрирана с емпиричен езиков материал глава последователно се обсъждат основополагащите аспекти на отношенията между език, възприятие, когнитивни структури и съзнание, като основно внимание се обръща на референциалния потенциал на езика да отрази със своите средства спецификата на човешкото възприятие. Последователно се обсъждат основните форми на възприятие – зрение, слух, обоняние, осезание, вкус, интероцепция и проприоцепция. Обръща се внимание и се прави анализ на принципите на извличане/обобщение на споделени структурни параметри при перцептивните модалности и единството (*sensus communis*) на процесите на възприятие в различните перцептивни модалности и тяхната възможна когнитивна и/или езикова основа. Анализират се възможностите да се открие единство спрямо съотносимост в структурите на перцептивните модалности. Обсъжда се начинът на имплементация на категорията време във възприятието, при реализацията на програми за моторна дейност и при обработка на информацията в мозъка. Представена е основополагащата за обсъждането на връзките между възприятие и съзнание мултимодалност на възприятията и възможностите за нейното изразяване и описание с езикови средства, както и често преекспонираната тема за невъзможността да се сподели характерът на перцептивните преживявания с помощта на езика. Особен ракурс върху проблемите на възприятието и когнитивната дейност ни дава проблематиката, свързана с т.нар. кросмодалност и възможностите за компенсация във функционирането на сетивните преживявания. На базата на така представените модели и емпиричен езиков материал се предлага обсъждане на мястото и семантичните роли на субекта, който изживява и осмисля своя вътрешен опит с помощта на езика. В рамките на автореферата така

очертаната проблематика може да бъде скицирана с не повече от няколко илюстративни примера, които да онагледят потенциала на обсъжданата тема за бъдещи езиковедски проучвания.

Силно подценени и до голяма степен теоретично неосмислени остават възможностите да се развива способността за разпознаване например на различни обекти при обонятелната перцептивна модалност, която обикновено се подминава (за сметка на зрителната и слуховата) с оглед на навиците на всекидневното мислене, а те самите стъпват от своя страна на изразния потенциал на езика. Обонянieto може да се култивира не по-малко, а в определени отношения възможно и повече от другите ни сетива. Това зависи както от обществото, в което на човек е съдено да израсне, така и от културното значение, което се отдава на способността да се различават и използват миризми за различни цели в него. Така например френският парфюмерист от пето поколение Жан-Пол Герлен (*Jean-Paul Guerlain*), водещ дизайнер на парфюмите „Герлен“, твърди, че може да разграничи и да идентифицира до 3000 различни аромата. Той отива дори по-далеч, като декларира, че е в състояние да си представя как би изглеждала в обонятелно отношение комбинацията на два (а вероятно и повече) аромата. Това означава, че той може да си представи (без обектът, който излъчва този аромат, да е налице) как мирише аромат X, после да си представи какъв аромат излъчва друг, Y, и после да ги комбинира във въображението си и да си представи как би изглеждала в обонятелно отношение тяхната комбинация – нещо, което изглежда непредставимо за всеки от нас. Култивирането впрочем на паметта за аромати с цел тяхното адекватно разпознаване представлява част от професионалното обучение по парфюмерство, така че случаят с Герлен просто демонстрира колко далеч може да достигне тя при експерти, които имат или са се сдобили с помощта на дълга практика с тази способност. Трябва да се добави, що се отнася до Герлен, че той започва да се учи да разпознава аромати под ръководството на дядо си, също парфюмерист, по времето, когато временно е загубил зрение и поради тази причина дори не може да посещава училище. В случая най-вероятно някаква роля изиграва и компенсаторността с оглед на временната загуба на достъп до най-доминантния модус на перцептивно възприятие:

Бях обучен [от дядо си] да мога да правя и двете неща – да разпознавам и да помня миризми, както и да използвам въображението си, за да създавам парфюми. Второто е, разбира се, по-трудно. Първата част от работата се постига с практика – да миришеш отново и отново по цял ден. Помня как дядо ми ме въведе в една малка стая, чийто таван беше висок 1,8 метра. Редицата от продукти, разположени в азбучен ред, започваше с амилов ацетат (*amyl acetate*) и завършваше с метилов салицилат (*wintergreen*). Там ден след ден в продължение на месеци се учих да разпознавам и запаметявам почти 3000 различни миризми на естествени и изкуствени продукти. Разпознаването на всеки нюанс изисква голяма практика и упоритост. И до днес трябва непрекъснато да поддържам обонянieto си – иначе то отслабва. Относително лесно е след период на малко проби и грешки името на дадено растение или цвете да се свърже с неговия аромат, но нещата се усложняват, когато трябва да си представиш синтетичен продукт със сложно химическо наименование по начин, който би ти помогнал да го разпознаеш. В подобен случай разковничето е човек да се придържа към аналогията, веднъж след като е била избрана, и да не я променя дори в случай че тя не може да се употреби по подходящ начин при друг аромат. След това във всяка фаза на създаване на парфюма въображението ще идва да ни подсказва съчетание от аромати, съчетание след съчетание, докато не се стигне до някое, което е неочаквано, оригинално и чувствено (От интервю на Жан-Пол Герлен със Сара Басра, поместено в:

<http://www.worldoffinewine.com/news/sara-basra-talks-to-jean-paul-guerlain-4186759>; 01.01.2015; превод мой, М. С.).

В случаи като този с Герлен няма да бъде преувеличение да се твърди, че той усвоява „каталог“ от аромати, който е съпоставим с активно употребявания от нас за всекидневни нужди набор от думи за активно ползване (ментален лексикон), който е в рамките от 3000 до 5000 думи и изрази. Само че аналогията не е перфектна, тъй като в случая имаме постижение на най-добър експерт в професията си спрямо рутинно усвояване на езика от голямото мнозинство носители на даден език в дадена общност.

Но възможността да се запаметят до 3000 различни аромата по такъв начин, че да може един да бъде разпознаван за сметка на всички други 2999, е все пак по-малкото от наглед смайващия потенциал, постигнат в резултат на дълга професионална практика. Още по-голямо постижение в действителност представлява разгърнатата способност да се „мисли“ чрез миризми, т.е. те да се смесват във въображението по начин, чийто аналог при визуалните представи би се изразявал в комбинации от типа на съчетаване на образите на човек и кон в кентавър. Както се вижда от приведения откъс от неговото интервю, Герлен твърди, че той първо си представя някаква комбинация от аромати и после проверява до какво това би довело чрез актуалното им смесване, а не се ползва от стратегията да ги смесва и чрез проби и грешки да достигне до някакво ефектно тяхно съчетание.

Ако съпоставим потенциала на експерти от ранга на Жан-Пол Герлен за разпознаване на миризми и за творчество на обонятелна основа с нашите собствени възможности в това отношение, може да започне да изглежда, че е бил прав Хенинг (1916), когато твърди, че

[...] абстракции на олфакторна основа са невъзможни. Ние можем лесно да извлечем абстракция на базата на споделен цвят – например бял – за жасмин, момина сълза, камфор и мляко, но няма човек, който би могъл да обобщава по подобен начин споделен мирис на базата на няколко различни обекта, като остави настрана разликите между тях (Хенинг 1916, 66; цит. по Маджид и Буренхулт 2014, 266; превод мой, М. С.).

Именно на базата на това твърдение можем да оценим по достойнство приноса на Маджид и Буренхулт (2014), които демонстрират с емпирични данни, че атавистичният характер и роля на възприятието чрез обоняние е в много по-голяма степен, отколкото това преди се е предполагало, въпрос на култура и културноспецифично усвояване на определени практики в нейните рамки. Според тяхното изследване се оказва, че членовете на общността джахай (*Jahai*), племе от номадски ловци-събирачи в тропическите планини на границата между полуостровна Малайзия и Тайланд, притежават лексикон, който включва повече от дузина глаголи за възприятие чрез обоняние, които се използват за идентификация и описание на широк спектър от миризми. Това са т.нар. „базови“ думи за миризми (ср. Бърлин и Кей 1969) в този език, тъй като са монолексемни и психологически фокални/изпъкващи, не именуваат източника на съответното преживяване, както и не се отнасят за тесен/ограничен клас от обекти, както това би било например за *дорест* в българския език, тъй като това е цвят, който се отнася практически единствено за кон (*дорест котарак* би изглеждало смешно дори и в случай че цветът отговаря).

При осмислянето на характера на езика на племето джахай трябва специално да се подчертае и следното обстоятелство. Именуването на определен образец от дадена перцептивна модалност може да бъде по принцип от три различни типа. На първо място това са т.нар. абстрактни (например *син* за цвят, *мухлясал*, т.е. с мирис на мухъл,

плесен или шира), според източника (с цвят на *листо*, с мирис на *банан*) или оценъчни (*приятен, отвратителен*). Буренхулт и Маджид посочват, че в европейските езици стратегията за кодиране на миризми в значителна степен е на базата на оценъчни думи, което не е така при думите за цветове в същите езици. Това, което най-вече смайва в културноспецифичния начин на осмисляне и именуване на миризмите при джахаите е установеният от тях в резултат на експерименти факт, че говорителите на този език са използвали по време на експериментите с тях в 99% от случаите абстрактни думи както за цветове, така и за миризми. Това е нещо, което ни изглежда непредставимо на базата на опита ни със собствените езици, и ни се струва, че така би трябвало да бъде за всички хора на земята за сметка на няколко много надарени индивиди (например парфюмериста Жан-Пол Герлен). А това означава, че употребата на дадена дума има за свой референциален обхват не просто стандартния източник, с който тя би могла да се свърже – така например *мухъл* за *мухлясал*, – но и формира обобщение на негова основа, така че *мухлясал* се употребява и за миризмата, която е характерна за *плесенясал* обект, а така също за дъха от *шира* при ферментиране на гроздов сок (ср. автентичните за тази култура примери и обобщения в Буренхулт и Маджид 2011, 270).

„Топлата връзка“ на обонянието не само с положителните емоции, които се предизвикват от естествени и изкуствено дестилирани аромати, но и с отрицателните, и по-специално с такова силно отрицателно емоционално преживяване, каквото е *отвращението* и неговата най-силна форма в облика на *погнусата*, не е останала незабелязана откъм своите импликации за характера на психическия живот. Това е вярно и на най-високо равнище, ако се обърнем към творчеството на философ от ранга на Жан-Пол Сартр с неговия знаменит роман „Погнусата“ (1988). Най-интересното в случая са не високите философски обобщения сами за себе си, а наличието и характерът на тяхната органична основа. На този именно фон най-добре започваме да осъзнаваме доколко радикално се отличаваме от другите живи същества по земята и особено от тези, които имат за най-добре развит сетивен канал този на обонянието. Достатъчно е да се обърнем към кучетата, за да забележим, че те не демонстрират реакции на отвращение, погнуса или нещо подобно по отношение на обекти, които я предизвикват у нас по най-очевиден възможен начин. Кучетата подхождат неутрално, бихме казали обективно, към света на обектите на обонянието, които нас ни оставят може би най-неравнодушни в сравнение с обекти от други модалности, като слуха или зрението (и неслучайно, тъй като последните стават достъпни, без да е нужно непосредствено или близко съприкосновение, както това е при обонянието, вкуса и допира).

Отвращението и погнусата се дефинират в РБЕ (1977-) по следния начин:

отвращение 1. Силно неприятно физическо усещане, което отблъсква човека от някого или нещо; погнуса. *Той се боеше и от водата..., гнусеше се да пипне студеното, лигаво рибе тяло, а когато се случеше да се докосне до него жаба, сърцето му замираше в непреодолим страх и отвращение.* Д. Талев, С II, 134. 2. Силно неприятно чувство, което отблъсква човека от някого или от нещо; погнуса. *Може би простата мисъл за признанието, което му направи, признание на развратна светска жена, която бе свикнала да избира любовниците си като ръкавици, го изпълваше с отвращение.* Д. Димов, ОС, 151.

отвращавам Будя, предизвиквам отвращение у някого; погнусявам.

отвращавам се 1. Испитвам усещане за физическо отвращение, погнуса от нещо; гнуся се. 2. Чувствам отвращение, погнуса от подлостта, низостта на някого, на нещо; гнуся се.

погнуся 1. Силно усещане за гадене, повдигане, предизвикано при допир или друго сетивно възприемане, на нещо извънредно мръсно, гадно, гнусно; отвращение. *Винаги когато се отвореше дума за това мръсно, коварно, кривокрако човече, Станка изтръпваше от страх и погнуся.* Г. Караславов, ОХ IV, 259. 2. *прен.* Силно неприятно чувство, породено от нечие поведение, качества и др., които са отблъскващи, или от някаква неприятна мисъл, спомен; отвращение.

гнуся *остар.* и *диал.* Правя нещо да бъде отвратително, гнусно. *Работата краси човека, а мръзата го гнуси.* Н. Геров, РБЯ, 227.

гнуся се Изпитвам усещане за физическо отвращение от нещо. Чувствам отвращение, погнуся от подлостта, низостта на някого, на нещо (РБЕ 1977-).

В основните думи на български, с които се именува физическото и емоционалното отвращение и погнуся, личи рядък, на практика взаимен огледален паралелизъм в техните изразни възможности и начините на формиране на номинално и глаголно значение. Това е по-скоро изключение с оглед на възможностите за пораждаване на синонимни средства на езика и възможностите на словообразуването на тази основа.

Колко голяма може да бъде разликата в начините на осмисляне на тези две емоционални реакции на езиково- и културноспецифична основа, можем да илюстрираме отново на базата на съпоставка с такъв екзотичен език, какъвто е английският. За целта ще бъде достатъчно да сравним какво значат директните английски корелати на *отвращение* и *погнуся* (дефинициите са от американския Мериам-Уебстър онлайн):

aversion 1. *obsolete* The act of turning away. 2. a) A feeling of repugnance toward something with a desire to avoid or turn from it <regards drunkenness with aversion>; b) a settled dislike; antipathy <expressed an aversion to parties>; c) a tendency to extinguish a behavior or to avoid a thing or situation and especially a usually pleasurable one because it is or has been associated with a noxious stimulus. 3. An object of aversion <inconstancy is my aversion – Jane Austen>. *Synonyms:* disgust, distaste, horror, loathing, nausea, repugnance, repulsion, revulsion. *Antonyms:* appetite, favor, fondness, like, liking, partiality, preference, relish, shine, taste, use.

disgust¹ *noun* 1. A strong feeling of dislike for something that has a very unpleasant appearance, taste, smell, etc. 2. Annoyance and anger that you feel toward something because it is not good, fair, appropriate, etc. *Synonyms:* aversion, distaste, horror, loathing, nausea, repugnance, repulsion, revulsion. *Near Antonyms:* appetite, bent, fancy, favor, fondness, like, liking, love, partiality, penchant, predilection, preference, propensity, relish, shine, taste, use.

disgust² *verb* 1. *tr* To provoke to loathing, repugnance, or aversion; be offensive to. 2. *tr* To cause (one) to lose an interest or intention. 3. *intr* To cause disgust. *Synonyms:* gross out, nauseate, put off, repel, repulse, revolt, sicken, turn off, turn one's stomach.

Сравнението на *отвращение* с *aversion* ни подсеща откъде идва значението на *отвращение* – от *отвърщам се*, т.е. от поведенческата реакция, когато някой се сблъсква с нещо, което *отвращава*. Тази връзка обаче е жива в рамките на различните значения на съществителното *aversion* в английски. В други отношения обаче двете думи в двата езика съществено се разминават помежду си. Това най-лесно проличава при тяхна директна съпоставка в английско-българския речник на Пенчева и Багашева (2013):

aversion 1. Омраза, отвращение, антипатия. 2. Нежелание, неохота.

disgust 1. Отвращение, погнуса. 2. Възмущение.
disgusting Отвратителен, гнусен, гаден, противен.

Ясно се вижда как вторите значения на английските съответствия на *отвращение* и *погнуса* се ориентират в друга посока и така създават алтернативни връзки на емоционално-афективна основа, които отправят обратно към началното чувство на физическа погнуса – от отвращение към възмущение или от отвращение към омраза, или от антипатия към нежелание, неохота. Тези връзки стъпват на „пиедестала“ на перцептивното преживяване и по такъв начин се оказват по алтернативен начин „заземявани“ според езиковото чувство на странните за нас с оглед на своите представи англоезични хора. Още по-сложно става разминаването, ако вземем предвид синонимните и антонимните множества, които се свързват с двете двойки думи в двата езика, но за целта би трябвало да се направи специално изследване, тъй като на български липсват речници като Мериам-Уебстър, които да предлагат разгърнати синонимни и антонимни редици на целевите думи.

От представянето на характера на възприятието чрез обоняние и възможностите то да бъде преживявано и характеризирано с езикови средства се оказва, че то е второто отзад напред с оглед на аморфността на преживяванията в него и способността на хората да идентифицират, обобщават и осмислят опита си в това отношение с помощта на езика. Но тази характеристика подлежи на допълнителни спецификации, тъй като се оказва, че чувството ни за мирис подлежи на култивиране както на индивидуална основа, така и с оглед на културата, в която даден човек е роден и прекарва живота си. Възприятието чрез обоняние също дава възможности за формиране на абстрактни категории, така че приписването му на статус на атавизъм не е адекватно. Все пак не можем да се мерим в това отношение с много представители на животинското царство, в което обонянието е канал за перцепция, който е от първостепенно значение за живота и оцеляването на съответния биологичен вид.

Един от съществените проблеми, които се обсъждат по иновативен начин в дисертацията, се отнася до принципите на извличане/обобщение на споделени структурни параметри при перцептивните модалности. По този въпрос е имало и има твърде различни възгледи за:

- А. налагане на структури от „доминантните“ перцептивни модалности, каквито са зрението и слухът, на по-„размитите“ откъм вътрешна структура форми на останалите три модалности на екстероцепцията, каквито са осезанието, обонянието и тактилното възприятие;
- Б. извличането на информация в обобщен, когнитивно съпоставим формат;
- В. единството (*sensus communis*) на процесите на възприятие в различните перцептивни модалности и тяхната възможна когнитивна и/или езикова основа;
- Г. единство спрямо съотносимост на структурите на перцептивните модалности;
- Д. имплементация на категорията време във възприятието, при реализацията на програми за моторна дейност и при обработка на информацията в мозъка;
- Е. мултимодалност на възприятията и възможности за нейното изразяване и описание с езикови средства.

Всички посочени алтернативи са обсъдени в детайли и с подходящи езикови примери в рамките на дисертацията. За да бъде демонстрирана евристичната стойност на предлагания анализ, тук ще бъде представен и обсъден следният пример.

Един от спорните проблеми при изследване на вкусовите усещания са отношенията на базовите измежду тях, които имат свои наименования в езиковата

номенклатура – *сладко, солено, кисело и горчиво*. Една от алтернативните възможности ни внушава реклама на шотландското малцово уиски *Lagavulin* „Лагавулин“. При поемане в устата неговият вкус се разгръща според описанието по следния начин: „Вкус: Сухотата първоначално е изместена от характер на шери. С развитието на небце се появяват мазни, тревисти и особено солени нотки. Този гигант е изпълнен с достойнство, но и пълен с живот“ (<http://whiskystore.bg/product/119/uiski-lagavulin-0-7-1-16-godishno.html>; 21.07.2015). В описанието на характера на вкусовото усещане, предизвиквано при консумацията на това уиски, прави впечатление възможността да се преживява „палитра от вкусови усещания“, която комбинира на небцето преживяване на „мазно“ и „солено“, които би трябвало да са алтернативни, ако се възприема идеята за преживяване в чист вид, т.е. вкусовото усещане да бъде или на „мазно“, или на „солено“, но не и на комбинация между двете. Обяснението, че това все пак е възможно, както по всичко изглежда, се дължи на обстоятелството, че вкусовите рецептори за „солено“, „мазно“ и т.н. са локализирани на различни места/зони в устната кухина така че става възможно те едновременно да бъдат активирани, ако е налице стимул с определени вкусови качества. При това положение разграничението между тях при преживяване се случва чрез разгръщане на по-малко или повече рафинирани вкусови усещания за сметка на тяхната диференциация. Повечето любители на силни спиртни напитки обаче ще изпият не една чаша „Лагавулин“, без да обърнат внимание на преживяването на „мазно“ за сметка на „солено“ дори и да биха били съгласни по принцип, че този „гигант“ на шотландското уиски „е изпълнен с достойнство, но и пълен с живот“, както гласи рекламата. Възможно е също да има някакви преференциални скали за доминиране на едни базови вкусови усещания спрямо други. Така например при наличие на вкусови усещания за кисело и сладко или люто и солено човекът да клони към преференциално обръщане на внимание на единия вкус спрямо другия – например на лютото за сметка на соленото – дори и в случай на тяхна еднаква по своята интензивност проява (ако бъдат предложени поотделно за дегустация).

Друга възможност, която можем да си представим, когато моделираме „пространството“ на вкусовите възприятия, е чрез противопоставяне на наличие на някакъв вкус спрямо неговата липса. Така например имаме понятие за специфичен вкус, който наричаме *стипчив*. Не е ясно може ли да му се намери еднозначно противоположен по своите качества вкус. В замяна твърде лесно на езикова основа можем да си представим неговата липса, която кодираме във формата на антоним с отрицателна представка – *нестипчив*. В случая при това не използваме стратегия, която да е идентична на тази при *лютив пипер* спрямо *нелютив пипер*, тъй като последният има за свой синоним *сладък пипер*. При *нестипчив* в замяна имаме за цел да маркираме, че назованият по този начин обект на вкусови усещания няма качеството да бъде стипчив на вкус, когато го опитаме с тази цел. С други думи, установяването на липса на даден вкус е на базата на възможността да си представим как би изглеждало подобно вкусово преживяване, така че би трябвало да сме в състояние да си въобразим, макар и неясно, как би изглеждало дадено перцептивно усещане.

Що се отнася до значението на *стипчив*, то се тълкува по следния достатъчно сам за себе си любопитен начин:

стипчив 1. Който има възкисел вкус и свойството да свива, да стяга меките тъкани (подобно на трънки, зелени сливи и под.); тръпчив. *Стипчиви сливи*. 2. Който съдържа стипца; стипцов.

стипца 1. Калиево-алуминиев сулфат – безцветно кристално вещество със сладникаво-тръпчив вкус, което се използва в текстилната промишленост за багрене, като

кръвоспиращо средство и т.н. 2. *прен.* Скъперник. *Страшна стипца е този старец* (БТР 1994).

стипчив Който има вкус на стипца; тръпчив. *Стипчива дюля.*

стипца 1. Безцветно вещество със стягащо кръвоспиращо действие и тръпчив вкус. 2. *прен. разг.* Стиснат човек; скъперник (Буров 2000).

Стипца е гръцка заемка, която именува вещество със сладникаво-тръпчив вкус, което се използва за кръвосъсирване, а съвсем не за подправка. Метафората на тази основа до *скъперник* няма как да не възприемем като живописна, веднъж след като осъзнаем вътрешната форма на думата. От първичното значение обаче при пораждаване на отименно прилагателно имаме не само значението „който съдържа стипца“, но и далеч по-интересното с оглед на имплициранията семантична промяна значение на „който има възкисел вкус“, а освен това и „стяга меките тъкани“ в устата. Този пренос на значение най-вероятно се основава на прокарване на аналогия между преживяването на кръвоспирането и кръвосъсирването, ако например се посипе рана на кожата със стипца, и усещането в устата при консумация на стипчиви сливи или трънки например. Доколкото сме на прав път при тълкуването, демонстрираме какво значи мултимодалността на възприятията в действие на базата не на поетически метафори за еднократна (евентуално уникална) употреба, а на данни от всекидневния език и мислене, стига да се погрижим да се вгледаме във вътрешната форма на думите, които употребяваме. Нещо повече, аналогията или метафората в този случай не е на когнитивна основа, а на базата на тъканта на перцептивните преживявания, които съвсем не са на обобщеното равнище на образни схеми, радиални категории и т.н., на която основа през последните десетилетия се разгръщаха изследванията на метафората при моделиране на значението в естествения език (вж. Лейкф и Джонсън 1980 и последвалата лавина от литература).

Не по-малко показателна за потенциала, който се свързва с осмислянето на вкусовите усещания, се оказва и съдбата на *тръпчив*, което прилагателно се дава като частичен синоним на *стипчив*:

тръпчив Който е с възкисело-стипчив вкус на трънки, зелени сливи и др.

тръпка Потреперване на тялото от студ или страх, умора, болест и др. *Тръпки ме побиха.*

тръпна 1. Имам, усещам тръпки по тялото си, треперя. 2. *прен.* Изпитвам силен страх или вълнение; треперя. 3. За ръка или крак – изтръпвам (БТР 1994).

тръпчив Който има вкус на неузрял плод от дрян, дюля и др.; стипчив.

тръпка Неволно потреперване, предизвикано от силно чувство, студ, болест и др.

тръпна 1. Усещам тръпки. 2. Потрепервам, поклащам се. 3. *прен.* Вълнувам се силно. 4. За крайници на тялото – схващам се, ставам безчувствен (Буров 2000).

В случая с *тръпчив* се сблъскваме с друг интересен и показателен казус. Тук изходното значение очевидно се основава на преживяването на потреперване на цялото тяло или на големи негови зони от студ, страх, умора или болест (например треска, простуда, висока температура). От това значение имаме семантична проекция в две насоки – маркираното като преносно за преживяване на страх и вълнение, както и друго, което е по аналогия на перцептивна основа – тръпка, но като преживяване, предадено от рецепторите за вкус при поемане в устата на ядливи неща, като в такъв случай дефинициите на *тръпчив* и *стипчив* са идентични в БТР (1994). Твърде интересна е и друга аналогия – между тръпчивия вкус в устата и изтръпването и схващането на крайник, което е на интеро- и проприоцептивна основа (ср. също 4-тото значение на

тръпна при Буров 2000). Те се различават обаче с оглед на историята на тяхното словопроизводство в семантичен план. И при двата глагола имаме при все това същата стратегия на осмисляне на преживяванията – в случая с *тръпчив* това се постига въз основа на аналогия между цели четири сетива (тактилно, вкусово, интеро- и проприоцептивно). Кой после ще твърди, че мултимодалността била научен конструкт, който не е налице не само във всекидневния живот, но и в начините на неговото осмисляне с помощта на езика ни?

Подобен начин на преносно проектиране на структури при представянето на преживяванията при възприятия, представи, емоции и когнитивни категории, така както се кодира в семантичните структури на лексикалните значения, колкото и да изглежда близък до ума при обръщането на внимание на неговите характеристики, никога не е бил обект на систематичен анализ в наличната езиковедска литература. В дисертацията такива анализи са представени за всички модалности на възприятието, което гарантира систематичността на обсъждането от гледна точка на психологията на възприятието, когнитивната психология и лексикалната семантика.

Основният въпрос, на който ни помага да отговорим представеното в тази глава съдържание, се отнася до статуса на феномените на съзнателните преживявания с оглед на техния когнитивно „видим“ формат и с оглед на възможностите на езика да съумее да изрази богатството от сетивни и мисловни съдържания, на които е способен човекът. Както виждаме от представеното по-горе съдържание на тази глава, статусът на феномените на съзнателните сетивни възприятия практически никога не е ставал директен обект на анализ с оглед на стандартния подход към тях – от т.нар. „обективна“, третолична гледна точка, – докато изглежда самоочевидно, че когато казвам *червено*, аз имам предвид данни от моя вътрешен психически опит, какъвто не може да бъде демонстриран по никакъв начин директно, за да стане достъпен за третолично наблюдение, тъй като *червено* в природата няма, а само при взаимодействие на определени характеристики на предметите и психическия апарат на индивида, който влиза в контакт с тях. Въпреки всички съвременни възможности на технологиите за изследване на мозъка и тези за обективно изследване на психическите процеси, *tertium comparationis*-ът между тях се оказват феномените на субективния опит и възможностите те да бъдат вербализирани със средствата на естествения език. От тази гледна точка съотнасянето на възможностите да се изследват характерът на възприятието в различните негови модалности, възможностите за когнитивна преработка на така получената информация и кодирането ѝ с изразните средства на езика е без алтернатива при изследването на отношенията между език, възприятие, мислене и съзнание.

Думите, които имат за референти феномени на възприятията притежават твърде сериозна специфика. Когато се употребяват, те придобиват двойна референциална стойност. От една страна, това е обектът от външния свят, който в момента се възприема от този, който говори за своите преживявания. От друга страна, същата дума в същия момент отправя към актуалното възприятие на този обект от страна на говорителя. Да си припомним, че във възприятието имаме само тук и сега. В този смисъл дума за възприятие намира употреба (ако става въпрос за възприятие в чистия му вид), когато отправя към възприятието като към корелативно психическо съдържание, а във функцията на референт е обектът, който в момента се възприема.

Въпросът обаче се усложнява от факта, че употребата на думата, дори когато става въпрос за описание, какво възприемам тук и сега, автоматично активира неговото конвенционално значение такова, каквото то е в езика като средство за социална комуникация. Това значение представлява вече съвсем не акт на непосредствено субективно преживяване, а когнитивна категория, която отговаря на споделеното ни

понятие за именувания феномен, например понятието за „червен“ цвят. С понятието за червен свят на хоризонта се появява и това за денотат, т.е. сбора от всички обекти от света, спрямо които думата би била употребена по подходящ начин. Така виждаме, че класическият триъгълник – било на Фреге, било на Огдън и Ричардс – се превръща в петоъгълник с алтернативни траектории на реализация в различни случаи на именуване по линията на референт, феноменално преживяване, знак/дума, значение и денотат. Именно в това и се заключава в основни линии спецификата на думите и изразите, които имат отношение към преживяването на собствената ни субективност по линията на „вратите на възприятието“ за разлика от когнитивните категории. Казаното до този момент подлежи на допълнителни квалификации, тъй като се отнася за възприятия, за които можем да локализираме референт, а това може да се окаже проблем при някои интероцептивни преживявания, за които не е ясно към какво отправат. Също така подходящо е да се посочи, че отношението между субективно преживяване и неговия референт ни се представя в различна светлина при анализ на характера на емоционално-афективните преживявания, за които не може да се твърди по същия начин, както това е за възприятието и познавателната дейност, че имат референти, които са независими от актовете на преживяване. Там ситуацията се оказва проблематична на друга основа – отправката към външния свят е за сметка на идентификация на евентуалната причина на емоцията. Смесът/значението пък на емоцията се тълкува не просто по отношение на тъкан на субективно преживяване, а с оглед на целеполагане, което да върне организма в позицията на хомеостазис, който се оказва вграден в когнитивно дефинираното му съдържание. С други думи, когато става въпрос за емоции, веригата референт-знак-значение придобива собствена структура и поле от възможни траектории за своята реализация, но те не са обект на настоящото изследване (за по-нататъшно обсъждане вж. Стаменов 2012).

Както се вижда, триъгълникът на значението може да се преосмисля по различни начини, когато говорим за начините на функциониране на езика по отношение на когнитивната дейност, възприятието и емоцията, доколкото това са различни психически функции. След като те имат свои собствени закони и механизми на осъществяване, няма нищо чудно обобщеното отношение знак-референт-значение да придобива при тях различен смисъл и траектории на реализация.

В заключение на обширната глава, в която се разглеждат отношенията между възприятие, познавателна дейност и съзнание, няма как да не си припомним знаменитата теза на Фердинанд дьо Сосюр, че в езика няма нищо друго освен различия. Валидността на тази теза по най-очевиден начин проличава при обсъждане на езика за възприятията и чувствата спрямо „материята на преживяванията“. Според Сосюр

[...] *в езика няма нищо друго освен различия*. Нещо повече: едно различие предполага изобщо позитивни елементи, между които то се установява, но в езика има само различия *без позитивни елементи*. Дали ще вземем означаемото или означаващото, езикът не съдържа нито понятия, нито звукове, които биха съществували преди езиковата система, а само концептуални и звукови различия, произлезли от тази система. Понятието и звуковата материя в един знак са от по-малко значение, отколкото онова, което се намира около него в другите знаци. [...] Една езикова система е последователност от различия на звукове, комбинирани с последователност от различия на понятия. Но тази съпоставка на известен брой акустични знаци със същия брой отрязъци от масата на мисълта поражда система от стойности и именно тази система създава действителната връзка между звуковете и психичните елементи вътре във всеки знак (Сосюр 1992, 150–151).

И ако е възможна корекция на тази радикална теза въз основа на съвременните ни знания за взаимоотношенията между език и човешки опит, тя е на базата на ориентацията, по какъв начин намират своите референти думите и изразите, които отправят непосредствено към вътрешния опит на индивида, както и по какъв начин опитът може да предопределя какво ще бъде именувано и по този начин разграничено от всичко друго в света на дискурса с помощта на споделени от дадена общност езикови знаци.

4. *Характер на мисловната дейност, нейната когнитивна структура и възможностите с нейна помощ да вербализираме своите преживявания*

Добре известна школка дефиниция на изречението гласи, че то изказва „завършена мисъл“ или че неговото предназначение е да изрази „цялостна мисъл“. Тази формулировка се основава на убеждението, че езикът служи за формулиране на мисълта не само като обща ориентация, но и с оглед на начините на съотнасяне на единиците на езика и мисълта. Само че с нейното въвеждане проблемът с характера на изречението като единица на езика не се решава, а отправя на друг адрес. При такава формулировка прехвърляме отговорността за „добрата оформеност“ на изречението на равнището на обяснение, какво прави мислите ни завършени и/или цялостни, а в това отношение имаме всички основания да се опасяваме, че решението, що се отнася до мисленето, ще бъде още по-трудно, отколкото на равнище език, тъй като „добрата оформеност“ на изречението може значително по-лесно да се операционализира в сравнение с холизма на единиците на мислене. Дори може да се твърди обратното – че за да сме в състояние да операционализираме в какво се състои целостността и завършеността на мислите, което и ги прави дискретни единици, най-плодотворен може да бъде подходът откъм възможностите за тяхното езиково изразяване (дори да приемаме по принцип, че мисленето може да се реализира и по езиково неспецифичен начин). Така обаче се оказваме в омагьосан кръг – обясняваме характера на изречението с отправка към характера и процесите на мислене, а самото мислене анализираме в понятия, които експлицитно или имплицитно зависят от нашите представи за структурата на езика. Поради тази причина става необходимо да се направи анализ на характера на мисленето, що се отнася до отношението му към езика, изрично с оглед решаването на проблема, кой на кого налага или детерминира целостта и добрата оформеност на съотносимите единици на езика и мисленето въобще и в изреченския формат в частност. Първа възможност в това отношение ни предлагат начините на лексикализация на понятието за мислене в различни езици – на български като наш референтен и на английски като доминантен днес език в глобалното общество и при научните изследвания. С такъв анализ започва обсъждането на темата за отношенията между език и мислене, доколкото и двата процеса могат да подлежат на наблюдение и евентуален контрол от страна на съзнанието.

Характерът и специфичните особености на мисленето като психически процес са привличали вниманието на философи и учени от хилядолетия. Мисленето е едновременно и процесът, и продуктът, в който намират отражение природата, обществото и ние самите. Затова при изследване на историята на въпроса можем да открием подходи, които се опитват да изследват по какъв начин всичко, което ни обкръжава, и ние самите намираме място в процесите на мислене, включително и възможностите то самото да представи себе си на себе си в така наречените метакогнитивни представи и съждения. Тъй като предлаганата дисертация има за цел не да изясни същността на мисленето като такова, което само по себе си е фундаментален проблем на хуманитарните и социалните науки, а да го разгледа единствено с оглед на характера на добрата оформеност на единица мисловна дейност

и единица на езика, в прегледа на литературата най-вече обръщаме внимание на този аспект на проблема и обсъждаме съществуващия огромен обем от публикации по въпроса на базата на няколко впечатляващи и най-подходящи за нашите цели теории и модели.

Никоя дискусия на характера и феноменологията на мисловните процеси не би могла да подмине на първо място трактовката ѝ от страна на Уилям Джеймс (1901) – един от двамата бащи на съвременната психология. „Потоъкът на мисленето“, или, както той става доста по-известен, „потоъкът на съзнанието“, е базова метафора в неговото творчество. Самият факт на употребата на тези два израза като синоними би трябвало сам за себе си да говори, че за Джеймс мислене и съзнание се припокриват или ако има разминаване между тях, съзнанието е по-широко по своите възможности да включва в себе си психически съдържания, а не само мисли.

Основна за разбирането на Джеймс за динамиката на мисловния процес като процес на разгръщане на съзнанието е неговата теза за тази динамика в термините на *rate of change* „скорост на промяната“ в него (Джеймс 1901, 243). Различната скорост на промяна е тази, с оглед на която правим разлика между различни по своя характер субективни състояния на съзнанието. Когато скоростта е бавна, ние осъзнаваме обекта на нашите мисли по относително стабилен начин. Когато скоростта е висока, осъзнаваме преход, връзка, промяна между нещо и нещо друго. Това, което ни прави впечатление на първо място, когато се гледаме в този чуден поток на съзнанието, е различната скорост на различните негови части:

Както в живота на птица, той [ритъмът] изглежда като редуване на полети и кацания. Ритъмът на езика изразява това положение, при което всяка мисъл се изразява с изречение и всяко изречение се включва в период. Престоите обикновено се запълват от сензорни представи от някакъв вид, чиято особеност е, че те могат да бъдат задържани пред умствения ни поглед за неопределено време и да бъдат съзерцавани, без да се променят; полетите се запълват от мисли за отношения, статични или динамични, които в повечето случаи се отнасят до съдържанията, които се съзерцават в периодите на относителен покой (Джеймс 1901, 243; превод мой, М. С.).

Можем да се съгласяваме или не с която и да е част или аспект на тази метафорична презентация на характера на мисловната дейност и съзнанието за нея, но едно трябва да е ясно. И в единия, и в другия случай имаме налице динамика. Въпросът е обаче доколко и в какви отношения тези два типа динамика са съотносими, от една страна, а от друга – не по-малко важна страна – в какво те са несъотносими. А това е въпрос, на който Джеймс не успява да ни даде удовлетворителен отговор именно поради характера на подхода си – да идентифицира една с друга двете динамики, без да ни дава ориентация, къде да търсим ключ към техните различия и несъотносимости.

Съществено внимание в дисертацията се обръща и на теорията на характера на мисленето на Джеймс Дюи (1910). Както проличава от представения анализ, той се заема с проблема за мисленето не за да обясни какво то представлява във всяка негова възможна форма, т.е. от феноменологическа гледна точка, а с оглед подобряването на неговото функциониране, доколкото става въпрос до неговата отражателна способност. Ориентацията в случая е какво трябва да се научи и направи, за да се обучи човек да мисли не просто рационално в смисъл на изследване на съдържанието, пресупозициите и импликациите на мисловния акт, но и с оглед на придобиване на убеденост в правдоподобие на така реализираните процеси, т.е. кои са факторите, които допринасят за достигането до убеждение у този, който реализира мисловната дейност, че даденият акт отговаря на обекта, на който е посветен. С други думи, основно се

слага акцент върху факторите, които допринасят мисленето да бъде продуктивно, а за да бъде продуктивно, то трябва да отразява същностни особености на своя обект. В това и се заключават по същество условията за истинност на мисловните форми, които подлежат на вербализация и моделиране и в езиковата семантика. По този начин в неговия модел се вземат под внимание две от основните характеристики на мисловната дейност – нейният конструктивен характер и въпросът, на какви основания почива нейното правдоподобие, способността по адекватен начин да отразява предметите, събитията и ситуацияите от околния обективен свят.

Нобеловият лауреат по икономика Даниел Канеман (2011) неотдавна публикува книга, която привлече вниманието не само на любознателната аудитория въобще, но и на специалистите, които се интересуват от проблемите на моделирането на мисленето от гледна точка на основната функция, което то се очаква да изпълнява при управлението на важни обществени процеси – информирано, рационално и продуктивно вземане на решения. Неговият подход в това отношение изглежда комплементарен на вече разгледаните на Уилям Джеймс и Джон Дюи и демонстрира нагледно промяната на нагласата ни в началото на XXI век по отношение на проблема за мисленето и смисъла на неговото моделиране.

При обсъждането на характера на познавателната дейност Канеман предлага хипотезата, че мисловната дейност се реализира в ума в рамките на две различни системи. В първата от тях процесите на мислене се реализират автоматично на асоциативен принцип. В повечето случаи те протичат не само автоматично, но и бързо във формата на идентификации (категоризации) и/или подобия по различни линии между тях, така че получаваме достъп до ефекта от тяхната реализация, което и тълкуваме като резултат от интуитивно наше съждение по определен повод.

За разлика от първата система втората подлежи на наблюдение и контрол на съзнанието, но това става за сметка на голямо забавяне на действието на машината за мислене и значително ограничаване на елементите, които при нея подлежат на едновременна идентификация и манипулиране.

Същественото за Канеман е, че нашите избори и решения зависят не само от първата или от втората система за мислене, но представляват резултат от тяхното взаимодействие, така че правилната стратегия е да разберем не само как действа рационалното, съзнателното мислене, но и неговата основа – като че ли спонтанно функциониращото на базата на своята автоматична реализация мислене. То ни води по наглед напълно импровизиран начин от нещо налице към изглеждащи далечни причини и/или следствия. Самият факт обаче, че то не е експлицитно и трудно може да бъде реконструирано дори и при съсредоточено съзнателно търсене постфактум, винаги предполага възможност за грешки, още повече когато тези грешки се основават на нещо желано – експлицитно или имплицитно – от страна на уж съзнателно правещия своя избор деятел. Цената на такива грешки в икономическия, обществения и политическия живот може да бъде много голяма. Така че няма нищо чудно когнитивният психолог Даниел Канеман, който цял живот моделира психическите процеси по време на мислене, да получи Нобеловата награда за икономика.

В резултат на краткото представяне на възгледите на Канеман (2011) за характера на мисловната дейност при човека проличава, че езикът и според неговия подход се оказва в междинна позиция. От една страна, разбирането и продукцията на езикови стимули по очевиден начин се реализира в рамките на първичната система на ума, от друга страна, употребата на езика е фактически най-дисциплиниращата продуктивното мислене, когато в действие се очаква да влезе втората система на ума. В този именно смисъл се оказва, че използването на езиковата способност по един или друг начин впряга и двете системи на мисловната дейност и по този начин може да

послужи за обединяването на начините на тяхното функциониране в полза на експлицитно серийния механизъм на съзнанието.

На проблема за същността на мисленето и неговото моделиране има посветени неизброимо количество публикации, както това бе онагледено по-горе с обсъждането на няколко подходящи теории по въпроса. Не е възможно в рамките на предлаганата дисертация да се направи обзор дори на основните аспекти на този проблем. Цел на обсъждането в представения труд е преди всичко отношението между основния формат на „езика на мислене“ и естествения език – респективно пропозицията и изречението.

Значително по-малко внимание е било отделяно на експлицитна дискусия на отношението между мислене и съзнание и най-вече за обсъждането на проблема за формата на съзнанието и неговото отношение към формите и структурите на мисловната дейност. На първо място това се отнася до въпроса, има ли формат или структура на мисленето, която е невъзможно да намери реализация извън периметъра на съзнанието. Същото се отнася автоматично и за отношението между език и съзнание дотолкова, доколкото бихме могли да твърдим, че на равнището на значението на изречение то би трябвало, независимо колко мимолетно, да се окаже достъпно за съзнанието (а друг е въпросът дали то ще се окаже в неговия фокус, доколкото различаваме в самото него фокус и периферия). Върху тези и подобни въпроси ще съсредоточим вниманието си при обсъждането на характера на когнитивната дейност, като се концентрираме върху търсенето на „общ знаменател“ в начина на функционирането на езика, мисловната дейност и съзнанието. Такъв откриваме в облика на т.нар. „когнитивно събитие“ (вж. Стаменов 1989б). То се тълкува като единица-посредник при обмяната на информация между централните процесори на ума:

- (i) процесор за интеграция на информация в експлицитния формат на пространствената познавателна дейност (т.нар. „въображение“);
- (ii) процесор за синтаксиса на естествения език;
- (iii) процесор за абстрактния „език на мисленето“ (ср. Джакендоф 1997; 2002; 2007).

Трябва да се има предвид при това, че когнитивните събития могат да представят като свое съдържание състояния и статични ситуации – в това няма никакво противоречие. Функцията на когнитивното събитие е да конструира добре завършено мисловно съдържание тук и сега от минимум два различни компонента. Актът на конструиране трябва да се състои дори когато представяното съдържание в съзнанието е за статично състояние в света около нас или в самите нас, както това е във:

- (8) Страх ме е.

Представяното в (8) съдържание е на емоционалното състояние на страх на индивид в ролята на Тръпник. Това се постига чрез акт на категоризация на собствените чувства на базата на конструиране на когнитивно събитие, което и представя в какво се състоят неговите преживявания. Така от изчислителна гледна точка се получава, че в ума има само събития и няма нито едно състояние (доколкото преживяванията се опосредстват от когнитивна гледна точка). При това начинът на работа на процесорите (i) и (ii) е по принцип недостъпен за съзнанието, а тези в (iii) могат да бъдат експлицирани само отчасти при взаимодействие с (i). На практика достъп до съзнанието получават ментални съдържания, които намират по един или друг начин отражение във всеки от трите централни процесора на ума, а това означава, че те трябва да работят в цикъл за целта.

Най-същественото за когнитивните събития е, че независимо от това, в кой централен процесор се реализират, те са отчасти съпоставими по начина на обработка и представяне на информация в тях. Именно поради тази причина между тях непрекъснато се обменя информация. Равнището на съотносимост между синтаксиса и представното мислене например се оказва значително по-голямо, отколкото се е предполагало, преди когнитивната лингвистика да се разгърне като парадигма на изследвания в езикознанието.

Същността на когнитивното събитие може по най-ясен начин да се демонстрира, като се анализират неговите езиковоспецифични корелати. Всеки, който е учил езикознание, знае, че добре оформеното изречение изисква съчетаването на минимум два различни компонента – дали това ще бъдат подлог и сказуемо, или субект и предикат. От друга страна обаче не по-малко добре известно е, че в езиците по света могат да се намерят достатъчно примери, когато добре оформено изречение може да се реализира с помощта на една-единствена дума или с един от посочените два компонента, които традиционно се идентифицират с минималните съставляващи на добре оформеното изречение. Тези две възможности е лесно да се илюстрират с помощта на примери от различни езици:

- (9) а. Вали.
- б. It rains.
- в. Светае.
- г. Развиделява се.
- (10) Зима е.

Пример (9)а на български се състои от финитната форма на глагол в сегашно време, трето лице, единствено число. Посоченият глагол принадлежи към класа на така наречените метеорологически глаголи, които в различни езици по света имат подобна специфична семантична структура – те нямат никакви аргументи и тета роли, така че именуваното от тях действие или процес няма деятел, пациенс и/или бенефициент. Подобна е ситуацията в английски, но с една много важна разлика. Докато българският е про-дроп език, в английски граматичният субект трябва да бъде експлициран. Това и виждаме в (9)б и в (10) – изречението от формална гледна точка се състои от двата основни компонента, каквито би трябвало да има всяко себеуважаващо се изречение – субект и предикат (или подлог и сказуемо). В случая с (9)б обаче субектът се експлицира на чисто формални основания. За разлика от английски, в руски също е възможно да се формулира изречение чрез експлициране единствено на финитна глаголна форма в (9)в. Същото значение на български се реализира обаче отново по различен начин – чрез рефлексивна форма на глагола, въпреки че и тук нямаме аргументи и тета роли, както това е в (9)г. При все това тя влиза в употреба от формална гледна точка, като с нея се маркира блокирането на позицията не на обекта на глаголното действие, а на неговия субект (което е действие обратно по своя ефект на рефлексивизацията с оглед на нейната стандартна функция – да придвижи обекта в позицията на субект, както това е при двойката от *мия* спрямо *мия се*; в случая *се* маркира съвпадението на обект и субект на глаголното действие, а при метеорологичните глаголи в замяна липсата и на единия, и на другия).

При всички усложнения и проблематични случаи, които се обсъждат в дисертацията, анализът на минимално възможните когнитивни структури ни води към разбирането, че самостоятелността им се определя от възможността да кодират когнитивно събитие, а не референт във функцията на субект или обект на глаголното действие.

Не по-малко интересен е въпросът, кой е максималният формат, в рамките на който може да се реализира когнитивно събитие. Споровете в това отношение обикновено се центрират върху статуса на каузативността и дали тя се състои от едно или две събития дори когато формално се кодира в просто изречение. Както по всичко изглежда обаче, най-сложната в когнитивно отношение изреченска структура от гледна точка на стриктно граматичните изисквания за нейното оформяне е на равнището все пак не на две, а на три финитни клаузи. Това проличава по може би уникален начин в такъв екзотичен език, какъвто е българският в това отношение, доколкото той притежава глаголното време бъдеще предварително в миналото, представено в (11):

- (11) а. Мислех си, че когато ти щеше да дойдеш, *той щеше да е заминал*.
б. Мислех си, *че той щеше да е заминал*, когато ти щеше да дойдеш.
- (12) а. Мислех си, че когато ти щеше да дойдеш, *той щеше да замине*.
б. Мислех си, *че той щеше да замине*, когато ти щеше да дойдеш.

Съществуването на подобно време на глагола, илюстрирано в (11), показва, че е налице регламентирана граматично възможност да бъде породена форма на глагола, която да изисква за своята пълна експлицитна реализация изречение с влагане на три клаузи. Както се вижда от сравнението между (11)а и (11)б, такива изречения са редки в употреба, защото са на ръба на разбираемостта за предходност и следходност на действието, тъй както то може да бъде проецирано в миналото и/или в бъдещето. Това се отнася между другото и до концептуално по-простото бъдеще време в миналото в (12). Голямата имплицирани когнитивна сложност и на двете споменати глаголни времена прави, от друга страна, практически безсмислена тяхната употреба сами за себе си, без да се експлицира структурата от две други когнитивни събития, която тя предполага да са се разгърнали в някаква времева последователност, така че възможното тълкуване на това време като съдържащо структура от пресупозиции и/или импликации не би била подходящо. При сравнение между двете времена все пак се вижда, че изреченският контекст по-лесно се реконструира в случая на бъдеще време в миналото. Разбирането се улеснява също, когато субектът на глаголното действие в трите клаузи е различен, което спомага за по-лесното разграничаване на действията (както това е в примерите по-горе със субекти в първо, второ и трето лице единствено число).

При случаи като предложените тук се вижда как дадено когнитивно събитие, което се кодира от значението на дадена форма на глагола, може да изисква като условия за своята реализация полагането на необходимостта от случването в определена последователност на още две когнитивни събития, които се намират във времева, пространствена и/или причинно-следствена връзка помежду си. Такава възможност може да бъде по един или друг начин граматикализирана и по други начини в различни езици. Така например в английски имаме специализирана употреба на т.нар. *sequence of tenses* при преминаване от пряка към непряка реч.

Както се вижда, проблемите с отношенията между когнитивно събитие и изречение започват още на равнището, доколкото глаголът трябва да бъде осмислян като лексикализиран стожер на изречението и с оглед на тази ориентация да се процедира при приписването на него с цел съгласуване на категориите род и число. Ако

- изречението въплъщава когнитивно събитие и
- това когнитивно събитие се конструира онлайн, а не е равно на единица от каквото и да е равнище на езиковата структура, която се активира наготово от дългосрочната памет,

близко до ума е да се идентифицира като носител на тези характеристики глаголет, т.е. неговата лексикална структура и неговият граматичен субкатегориални рамки (или конструкция в терминологията на граматиката на конструкциите). И това е наистина така поне в повечето, ако не и във всички, езици в Европа. Но с това въпросът не приключва, а по-скоро представлява начало на обширна дискусия за значението и функциите на основните езикови категории, които допринасят за добрата оформеност на изречението от когнитивна перспектива. Има няколко граматически категории, които традиционно се тълкуват като допринасящи за нея – това са граматическото съгласуване по род и число на субекта и финитния глагол в изречението, времето на глагола, приписването на структурен падеж, както и модалност, която в съвременната синтактична теория се описва чрез използването на функционални проекции в структурата на изречението.

Доколко езиковата структура е пропита от функцията да изразява умствената ни дейност, проличава по очевиден начин от списъка на основните субкатегориални рамки на изреченско равнище, които привежда Коева (2005, 35–36). От 24 такива синтактични рамки 23 са онагледени с примери, които изразяват психически преживявания и действия (категоризации в понятията на вътрешни психически съдържания) с различна структура и функции. С други думи, тук ясно проличава, че т.нар. субкатегориални рамки представляват конструкции на базата на актове на категоризация от страна на психиката. Разликата не е просто в подмяната на един термин с друг, тъй като в случая по този начин предлагаме по същество обяснение, откъде се появяват тези субкатегориални рамки и как те функционират при пораждането на добре оформено изречение според генеалогия, която не е (изцяло) идентична на въприетата в генеративната граматика: те са налице, защото отговарят на определени когнитивни структури за достъп до и манипулации с определени ментални съдържания. Различните конструкции на това най-високо равнище на езиковоспецифична абстракция в българския език обаче са специализирани в различна степен за изразяване ексклузивно или доминантно на психически съдържания по експлицитен начин (на първо място чрез включване на финитна глаголна форма, която има за референт вътрешно психическо преживяване), (по Коева 2005, 35–36):

1. [– NP] Някого го мързи. Някого го досмешава;
2. [– PP] На някого му провървява. На някого му домъчнява;
3. [– S] Изглежда, че някой ще направи нещо. Оказва се, че някой ще направи нещо;
4. [– NP PP] Някого го е срам от нещо/някого. Някого го е страх от нещо/някого.
5. [– NP S] Някого го дострашава да направи нещо;
6. [– PP PP] На някого му се повдига от нещо;
7. [– PP S] На някого му прилява да направи нещо. На някого му се струва, че ще направи нещо;
8. [S –] Ясно е, че нещо ще се направи. Трудно е да се направи нещо;
9. [S – NP] Някого го интересува да направи нещо. Някого го радва, че ще направи нещо;
10. [S – PP] На някого му хрумна да направи нещо. На някого му предстои да направи нещо;
11. [NP – NP PP PP] Някой внушава нещо на някого за някого/нещо. Някой припомня нещо на някого за някого/нещо.
12. [NP – PP PP PP] Някой се оплака от някого за някого от/за нещо.

13. [NP – S] Някой предпочита да направи нещо. Някой мисли, че ще направи нещо.
14. [NP – NP S] Някой моли някого да направи нещо. Някой кани някого да направи нещо.
15. [NP – PP S] Някой препоръчва на някого да направи нещо. Някой изисква от някого да направи нещо.
16. [NP – PP PP S] Някой внушава на някого за някого/нещо, че е направил нещо. Някой припомня на някого за някого/нещо, че е направил нещо.

Както се вижда, синтактичната рамка и семантичната структура на глагола представляват солидна основа за анализ на характера на когнитивните събития като начин на функциониране на мисловната дейност при човека. Поради тази причина в дисертацията се пристъпва към детайлно изследване на основните групи глаголи за психически преживявания в българския език, тъй като те осмислят структурата на експлицитните когнитивни репрезентации, които са езиково опосредствани (а такива са много голямото мнозинство от тях). В извадка от наличните в българския език глаголи на базата на най-популярни тълковни речници (БТР 1994 и Буров 2000) наброяваме не по-малко от 486 глагола за вътрешни психически преживявания на Тръпника на глаголното действие или състояние. Те се разпределят в няколко основни групи от гледна точка на своята валентност, синтактична и семантична структура, начина на своето образуване (при производните глаголи) и особеностите на лексикалните си значения. В дисертацията следва техен систематичен анализ по тематични групи. Тук той ще бъде илюстриран с подходящи примери.

Глаголи като *бдя* или *милея* биха могли да бъдат кандидати за същински глаголи за вътрешни психически състояния поради това, че като че ли при тях съответното състояние или процес са представени в най-неразчленен, еднороден и като че ли изначален вид. Така при *бдя* ние имаме Деятел, който интенционално осъществява даден вътрешен процес – този да стои буден при обстоятелства, при които това би могло да бъде проблем. Дефиницията, която БТР (1994) дава на значението на този глагол, е следната (в сравнение с два близки синонима):

бдя *нсв. нпрх.* 1. Бодърствам, прекарвам времето си без сън. *Стара съсухрена женица бди над дървеният креват.* Смирненски; 2. Нашрек съм, следя внимателно, грижа се за някого или нещо. *Часовият бди. Някой трябва да бди за реда.*

бодърствам *нсв. нпрх.* Не спя, стоя буден и нашрек; будувам, бдя;

будувам *нсв. нпрх.* Не спя, стоя буден; бодърствам.

Както се вижда, налице при *бдя* са два основни компонента на значението – това на интенционално поддържане на състояние на бодърстване, както и свързаното с това състояние Деятелят да е нашрек за появата или липсата на даден обект и/или за възможни провали при реализацията на това състояние (неволни пропуски в целенасоченото внимание, изпадане в унес, дрямка или заспиване). На тази база е възможно и трето значение на *бдя*, което е инкорпорирано във второто, но според мен следва да се разграничи от него – то се отнася до производното обобщено значение на „полагам постоянно внимание и/или грижа за някого/нещо“. Буров (2000) също маркира такова трето значение с формулировката „неспирно полагам грижи“.

Ако съпоставим синонимната верига от глаголи *бдя*, *будувам* и *бодърствам*, ще забележим, че има определени разлики в значенията и начините на употреба на посочените думи. Това проличава и от тълкуванията им, приведени в синонимния речник на Димитрова и Спасова (2004):

бдя, бодърствам: общо значение: стоя дълго време през нощта буден;

бдя: стоя дълго време през нощта буден с напрегнато внимание с някаква цел (да следя, пазя някого/нещо, поради някаква грижа, безпокойство или в очакване на нещо).

Бдяха там на стража група въстаници;

бодърствам: стоя дълго време буден, защото ми се налага, принуден съм или поради някакво нервно напрежение, тревога, която не ми дава да заспя. *Майката може да бодърства над него и тогава, когато е отпаднала от умора и от жажда за сън.*

Съществен проблем при тези базови глаголи представлява трудността да се определи дали в случая става въпрос за психическо състояние или за психически процес. При *бдя* като че ли надделява предпочитанието да тълкуваме значението му като процес. *Бодърствам* обаче сме по-склонни да възприемаме по-скоро като психическо състояние. Това се дължи достатъчно очевидно на „вътрешната форма“ на извеждане на съдържанието му, тъй като той е деривативен на прилагателното *бодър*.

Трета не по-малко важна особеност на този клас глаголи е специфичният начин на референция на думата към обекта, към който тя се отнася. В случая имаме в най-чист вид отпратка към психически състояния и процеси, до които пряк достъп има единствено субектът им. Когато става въпрос за второ или трето лице, можем да ѝ/му припишем това състояние или процес само въз основа на индиректни податки, например на базата на нейното/неговото поведение. Тази специфика на отношението между дума и референт се допълва и от още една особеност. Докато процесът на бдене може да не е осъзнаван текущо като такъв от субекта си (това, че бдя, не означава задължително, че аз едновременно с това съзнавам, че това, което правя в момента, е именно да бдя), то употребата на думата за него по необходимост изисква проява на самосъзнание. Иначе казано, употребата на думата в първо лице предполага повече, отколкото се покрива от нейното референциално насочено значение. Бденето може да се поддържа неволно, т.е. само от време на време самоосъзнато да се проверява да не би азът да е склонен да изпадне в дрямка при среднощно будуване, докато употребата на думата изисква преди това задължително да е било проверено, че наистина това, което азът прави, отговаря на съдържанието на тази дума. В идеалния смисъл будуването в действителност би трябвало да се състои от два паралелни процеса – единият на будуване, а вторият на контрол това будуване да се реализира без отклонения, отслабване и пропуски. Реализацията на подобен двуфакторен процес обаче е свързан с осцилиране на вниманието между бденето като обект и процеса на бдене (като вторият е самоосъзнат), който е много по-ангажиращ и се реализира като *будно бодърстване*. Любопитно е, че езикът ни създава възможност по принцип компактно да изразим подобна идея, макар че не е ясно колко носители на българския език, ако бъдат запитани, биха я изтълкували по начина, представен тук. При употребата на езика винаги има някаква степен на размитост (*vagueness*), която в определени случаи може да бъде значително по-голяма. За да се минимизира подобна възможност, би трябвало да се прибегне до обстойни описателни коментари за какво в конкретния случай става въпрос.

Други глаголи за психическо състояние като *милея* са по-невзискателни откъм условията за своята реализация в психиката за сметка както на активното *бдя* и по-пасивното спрямо него *бодърствам*. Така, ако аз *милея за моята родина*, това не означава задължително, че трябва по всяко време ден и нощ непрекъснато да изпитвам това чувство и да го имам винаги наум. За да е налице, достатъчно ще бъде при подходящ повод и/или причина да го изпитвам и проявявам.

Както се вижда, същинските глаголи за вътрешни психически усещания, състояния и процеси са едновременно и когнитивни, и метакогнитивни, тъй като тяхната употреба изисква задължително реализацията на метакогнитивен акт, докато същите тези глаголи отправят (имат за референти) съответни експлицитни преживявания на субекта. Когато осъзнавам и именувам какво правя в момента – *бдя* – аз не само реализирам процеса на бдене, но и осъзнавам, че правя точно това, а не нещо друго, т.е. извършвам акт на идентификация, който се базира на рефлексия.

Налице са в български и в други езици и специализирани конструкции за характер/специфика на вътрешно състояние. Такава например е конструкцията за вътрешно психическо преживяване от типа на *мъчно ми е, тъжно ми е, весело ми е, скучно ми е* и т.н., която е една от най-популярните за целите на изразяване/приписване на вътрешно психическо състояние. Тя се състои от дателен субект *ми* (когато рефлексивно се отнася към говорителя на дадено изказване), в който случай се отчита като „оповестяване на вътрешно психическо състояние, което не може да бъде директно наблюдавано от никой друг освен от преживяващия го субект“, екзистенциална предикативна връзка и наречна форма, която изразява състоянието, в което субектът твърди, че се намира (ако това става в първо лице).

Ако трябва да обобщим, основополагащата ни хипотеза за отношенията между език, когнитивни структури и структура на съзнанието се заключава в следната теза. Съотнасянето на събития в модулите на синтаксиса, логическата форма и пространственото познание може да протича асинхронно и синхронно. При стриктно синхронно протичане те се реализират паралелно. Подобна паралелна обработка на информация може например да се реализира, ако от дългосрочната памет бъдат активирани съдържания, които са кодирани като съществителни и глаголи. Тяхната активация проецира съдържания във вид както на представи, така и на езиковоспецифични структури.

За да има съзнанието достъп до съдържания, които не са просто въпрос на асоциация от активирани от дългосрочната памет ментални продукти (било на семантична, било на епизодична основа), е необходим достъп до резултати от функционирането на синтаксиса и логическата форма на езика. За целта те трябва да бъдат първо съотнесени/преведени на „езика“ на пространствената когнитивна дейност. Този именно „превод“ ги превръща във „вложени“ в съзнанието ментални съдържания в облика на негови обекти. Влагането е по дефиниция асиметрично и еднократно, т.е. рекурсия в какъвто и да е смисъл е стриктно блокирана.

Обратната връзка между съзнателно манипулиране на когнитивни съдържания в рамките на пространствената когнитивна дейност също е възможна и също подлежи на „прекодиране“ във форматите на синтаксиса и логическата форма. По този именно начин цикълът на действие на работната памет на човека се затваря чрез съотнасяния и влагания на съдържания, които са били породени в един от процесорите, за да бъдат „преведени“ в езика на другите в прав и обратен ред. Основна теза на предлаганата дисертация в това отношение е, че **единицата на „превод“ в рамките на начина на функциониране на работната памет е когнитивното събитие**. То подлежи на конструиране в рамките на поне един от тези процесори, а така също на аналитична представимост като съдържание/обект на съзнанието (в рамките на системата за представно мислене).

Що се отнася до констатираната бинарност на формирането на продуктите на мислене, тя е необходимост с оглед представимостта на мисловните резултати като съдържания на съзнанието. С други думи, бинарността на синтетичните и аналитичните процедури на синтаксиса е резултат от взаимната оптимизация при функционирането на езика, мисленето и съзнанието, т.е. на чисто функционална основа на най-високо

равнище от гледна точка на начините на кодиране на когнитивна информация в психиката, а не на редуktivно изтълкувана „билингвистична“ основа (ср. Бъокс и Грохман 2013). При друг ритъм на съотнасяне изключително сложната откъм възможностите за циклично функциониране в различни режими работна памет би блокирала или би се разпадала непрекъснато в асинхронен формат. Колкото и хаотично да изглежда „потокът на съзнанието“ откъм начините на своята феноменална реализация, ние успяваме да мислим и съзнателно, и продуктивно. А това значи, че системите на работната памет могат да бъдат насочени да работят интенционално в цикъл.

5. *Основни компоненти (или модули) на езиковата способност на равнище синтаксис-семантика*

В тази глава от дисертацията се предлага авторски модел на характера на езиковата структура и на когнитивните структури, които тя е призвана да прекодира по специфичен начин за целите на функциониране на мисловния живот на човека и на комуникацията с други индивиди в обществото. Той се базира на определен подход към моделирането на интерфейса между лексикално значение и синтактична структура. На тази основа се разглеждат възможностите за медиация между когнитивни и езикови структури, доколкото при това положение се оказва защитима тезата за автономността на езиковата структура и какъв смисъл би имала тя в контекста на изследването на взаимоотношенията между език и съзнание. Най-сетне се представя авторска теза за функцията на съзнанието в контекста на реализация на висшите психически функции на човека, като мислене, планиране, вземане на решение, логически извод и т.н. Основната хипотеза в това отношение е, че функцията на съзнанието в контекста на характера и начините на действие на висшите психически функции на човека се дължи на уникалността на съзнанието от гледна точка на неговата структурна организация, тъй като то се характеризира в структурно отношение с най-голямата възможна опростеност – наличие на не по-малко от и на не повече от два структурни компонента/члена на който и да е възможен акт на емпиричното съзнание, а именно субект и обект на съзнанието (независимо от това каква вътрешна структура може да притежава както обектът, така и субектът на този акт на съзнанието).

Вътрешната психология на когнитивните процеси допринася по много и различни начини за разгръщане на динамиката на съзнанието. Това се отнася например за разграничаването на вторичното от първичното съзнание, тъй както последното е детерминирано от процесите на възприятие и дейност в околния свят (доколкото то може да действа без посредничеството на когнитивна дейност на равнището, което е налице при дейност на вторичното съзнание). Това обаче не променя вътрешната структура на всеки отделен акт на съзнанието, който неизменно се характеризира с бинарна структура. В този смисъл логическата и прозодийната структура на съзнанието не му е вътрешно присъща, а бива налагана от особеностите на езиково и мисловно специфични механизми, чийто характер не е конститутивен за акта на съзнанието като такъв. От гледна точка на съзнанието като механизъм със собствени принципи на функциониране всеки негов акт е толкова автономен, колкото всеки друг преди него и след него. С други думи, съзнанието представлява автономен механизъм на психиката, тъй като е възможно (както това е демонстрирано в представяната дисертация) то да бъде дисоциирано от начина на функциониране както на езика, така и на мисленето. В такъв случай той се реализира в модуса на мултимодална перцепция. Този модус не е директно обект на моето изследване (но вж. Стаменов 1996, както и обсъждането на феноменологията на взаимоотношенията между език и възприятие, както бе описана по-горе, която създава богат контекст за възможностите да се изследват отношенията

между съзнание и възприятие), но е подходящо да се посочи тук това обстоятелство, доколкото то се отнася до твърдението, че съзнанието е автономен механизъм, а това означава, че не може да бъде изведена еднозначна каузална връзка между него и мисленето, езика, емоцията, паметта от какъвто и да е формат и/или калибър и т.н.

При този сценарий ние имаме налице следната последователност от когнитивни актове:

- (а) **Акт на възприятие**, който активира структури от епизодичната, процедурната и/или семантичната дългосрочна памет (съответно в лексикона като самостоеен или несамостоеен компонент на последната);
- (б) **Категоризация**, която представлява по същество интерфейс между структура от възприятието и съответстваща ѝ структура от дългосрочната памет в съотношение образец/тип (*token/type*). В този модел обаче категоризацията е не само по линията на обект, но и по линията на когнитивно събитие в облика на състояния, процеси и събития с обекти, т.е. няма *стол*, а има *виждам стол*, няма *Петър*, а има *Петър има остър нос (и по това се различава от Павел)*, и т.н. Обектът може да бъде отделен от действието/събитието, чрез което той е бил в конкретния случай категоризиран на базата на текущото си възприятие, едва по-късно чрез прилагане на аналитични когнитивни процедури. С други думи, категоризацията представлява конструкция или неин аналог в един от трите формата на дългосрочната памет. Тя е тази, която формира интерфейса (= начина на взаимодействие) между възприятие и памет. Разграничението между обект и конструкция се опосредства от езиковоспецифичната когнитивна структура; във възприятието и в моторната дейност това не може да бъде направено;
- (в) Ако категоризацията изпълнява функцията на интерфейс между възприятие и дългосрочна памет, когато става въпрос за идентификацията на обекти, **конструкцията** осъществява връзката на епизодичната и/или процедурната дългосрочна със семантичната памет. Не е задължително наборът от конструкции във всяка една от паметите да е идентичен или с еднаква степен на конкретност/абстрактност. Важното в случая е, че „конструкция“ от който и да е процесор на дългосрочната памет може да бъде съотнесена с конструкция от семантичната памет и в крайна сметка със съпоставима структура (в случая глагол) от лексикона. На това място е редно да се вметне, че докато идентификацията и противопоставянето по определени параметри на дългосрочна семантична и дългосрочна епизодична памет са широко възприети в съвременната когнитивна психология и психологията на паметта, то разграничаването спрямо тях на специализирана дългосрочна процедурна памет не е толкова популярно. В предлагания тук модел процедурната памет се идентифицира с „езика на мислене“ на Джери Фодор (1975);
- (г) Активирането на конструкция в лексикона автоматично активира търсене на подходящ **глагол**, който да притежава структура, съответстваща на тази конструкция. Именно на това равнище се цели напасване на конструкция и глагол в лексикона (в резултат на подходяща селекция между алтернатива от клас на глаголи);
- (д) Веднъж идентифицирано, съответствието между конструкция и лексикален глагол (което трябва чрез обратна връзка да намери потвърждение в набора активирани думи с референциална насоченост) също така автоматично инициира разгръщането от страна на езиковия процесор (в рамките на работната памет) на добре оформено **изречение**, например *Това е ябълка*;

- (е) Въз основа на констатация, която може да бъде експлицитно или имплицитно (за себе си) вербализирана, може да се формулира **интенция**, какво даденият субект възнамерява/планира да направи в тази ситуация, какъв речеви акт възнамерява да извърши.

Процесът на пораждаване на добре оформено изречение не подлежи сам по себе си на интроспекция. Единствено резултатът от неговото действие става „видим“ за процесора за пространствена когнитивна дейност (за съзнанието във всекидневния смисъл на тази дума, което се състои от различни представи). Именно въз основа на представния корелат на изречението както говорителят, така и неговите слушатели могат да осъзнаят за какво става въпрос в него.

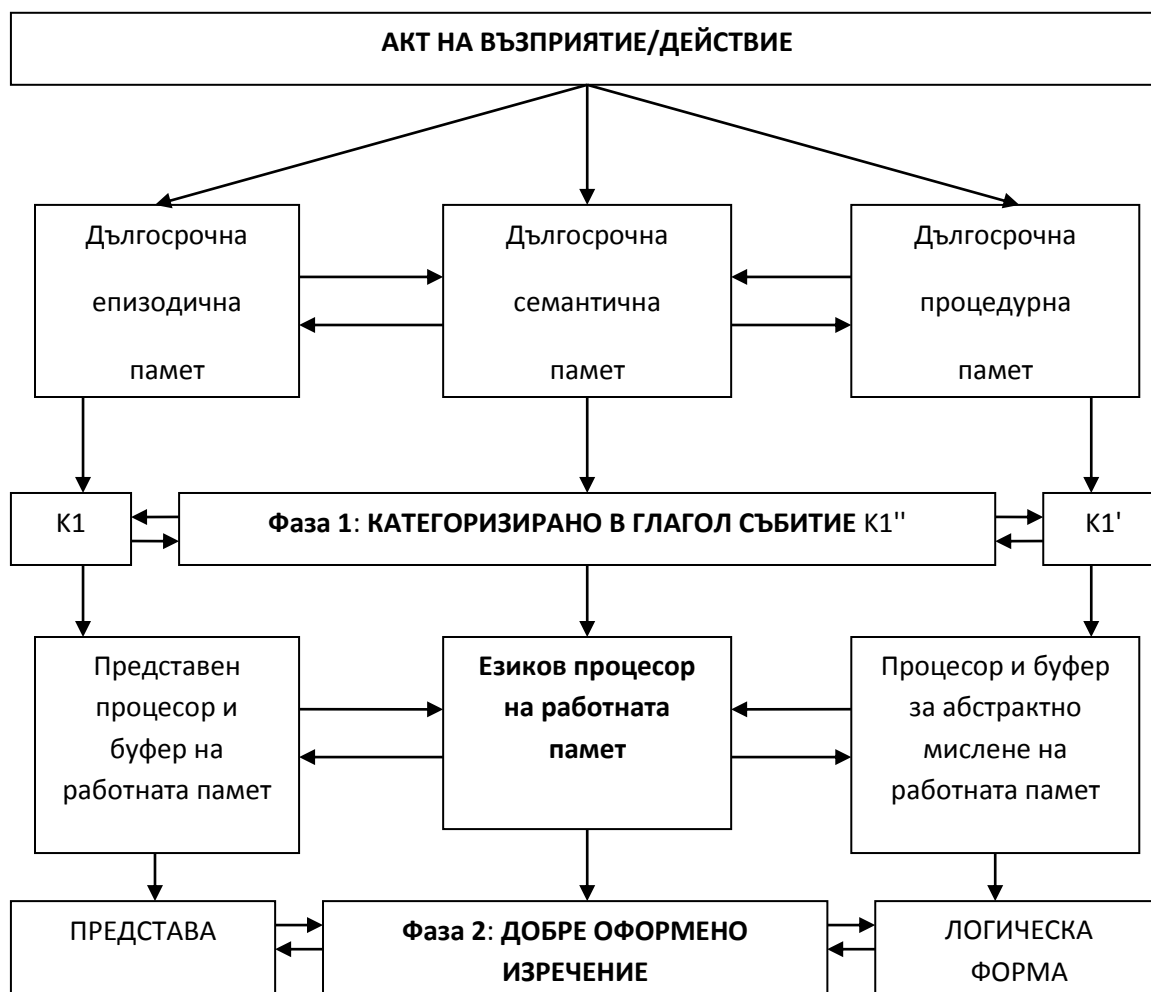

Схема 1: Блок схема на основните компоненти на мисловния процес от възприятие/действие през категоризация на събитие от обективния свят (Фаза 1) към неговото изразяване във вид на добре оформено изречение (Фаза 2). Глагол и конструкция се съотнасят помежду си по време на Фаза 1. Това, което се нарича „конструкция“ при този начин на моделиране, в действителност представлява общият знаменател (резултатът от съотнасянето) на структури от трите типа дългосрочна памет – епизодична, семантична и процедурна. В схемата с обикновен шрифт са изписани процесорите на дългосрочната и работната памет; с главни

букви са маркирани когнитивните репрезентации, които представляват резултат от работата на съответните процесори; с получен шрифт са дадени двете фази на пораждаване на изречението.

Всяка от двете фази, постулирани в тази схема, маркира необходимостта от влизане в синхронно взаимодействие на процесорите на дългосрочната и/или работната памет на човека при обработката на информация, възможността за което взаимодействие се основава на съпоставими репрезентации-конструкции (двойки от форма и значение в обобщен когнитивен смисъл) във вид на представи, изречения и пропозиции (логически форми на абстрактното мислене). Основата на синхронното взаимодействие от акт на възприятие/действие към категоризирано в глагол събитие се полага при онтогенезата на съответния индивид на базата на вродения механизъм на огледалните неврони (вж. Стаменов и Галезе 2002). Синхронното взаимодействие на равнището на категоризирано събитие (Фаза 1 в схемата) става възможно, защото на определено равнище структурите на категоризация, мислене и реализация на поведенчески действия притежават съпоставим формат. Този формат е именно форматът на **конструкциите**. По такъв начин се изяснява и техният модус на съществуване и откъде те се появяват, след като не могат да бъдат идентифицирани с което и да е лексикално значение в лексикона, взето само за себе си. Те се появяват в резултат на акта на категоризация, а се вербализират при съотнасяне с подходящ за съответния случай глагол от лексикона.

Всички езиковеди са признавали и признават (по един или друг начин), че основата на изреченския контур се извежда на базата на синтактико-семантичната структура на глагола, който предстои да изпълни функцията на сказуемо в него. Проблемите се появяват с оглед на това:

- (а) каква информация се активира „наготово“ от лексикона и коя е въпрос на деривация по време на конструиране на съответния изреченски контур;
- (б) коя информация е семантична по своя характер и коя е синтактична (независимо от това, дали се поражда при деривация, или се активира наготово от лексикона);
- (в) къде и по какъв начин става съотнасянето на синтактична структура и значение на резултантното изречение.

От логическа гледна точка имаме налице четири възможности тези проблеми да бъдат решени по еднозначен, т.е. вътрешно непротиворечив, начин:

1. При последователно лексикалистки подход цялата информация, която е необходима за формирането на основата на просто изречение, е налице в лексикона във вид на описание на неговото лексикално значение, синтактична конфигурация и семантична (тета) структура. Ако това е многозначна дума (както това е в действителност в повече случаи при глаголите), трябва да приемем, че тази информация е налице за всяко от значенията поотделно;
2. При последователен подход в духа на граматиката на конструкциите приписваме на лексикалната единица единствено нейното лексикално значение, а двойката синтактична и семантична рамка ѝ се приписват по време на пораждането на съответното изречение. Това, което печелим, е снемане в значителна степен на многозначността от лексикалното значение и приписването му на конструкциите, с които то може да се съчетава;

3. При диатезния подход глаголът носи освен лексикалното значение и семантичната (субкатегориалната) си рамка, а синтактичната структура се поражда на базата на семантичната при деривация;
4. Теоретично възможна също е и тезата, че глаголът има приписани в лексикона лексикалното значение и синтактичната структура (или структури), с които може да се употребява, а семантичната рамка се появява/извежда по някакъв друг начин или по друга линия по време на деривация на съответния изреченски контур и се съотнася със синтактичната.

Теза 1 намира поддръжници най-вече сред тези езиковеди, които за различни цели (например в компютърната лингвистика) трябва да задават с подходящи описания, какво трябва да влезе в лексикалното гнездо на дадена дума, така че да послужи за целите на автоматичен анализ и/или синтез на реч. При такава ориентация цялата информация трябва да бъде експлицирана дори това да означава въвеждането на редуваност в големи мащаби както в лексикона, така и в граматичния компонент на съответния езиков процесор.

Теза 2 неслучайно е била предложена в англоезичния свят, тъй като изглежда значително по-добре за езици като английски с неговия до голяма степен фиксиран словоред. За български обаче бихме имали по-големи проблеми в това отношение, защото можем да наредим аргументите на глагола в различни словоредни конфигурации, което означава, че дори да приемем една от тях за базова или изходна, остава да се предположи, че достигането до другите се дължи на възможности на придвижване на аргументите, което не може да стане по друг начин освен по време на деривация:

- (13) а. Казвам истината за Петър на Елена.
 б. Казвам истината на Елена за Петър.
 в. Казвам на Елена истината за Петър.
 г. Казвам на Елена за Петър истината.

И четирите цитирани комбинации на подредбата на вътрешните аргументи на глагола в (13) са приемливи (в една или друга степен). Ако това е така, остава да се обясни, по какъв начин тази комбинаторика се оказва възможна, след като всичко е било фиксирано предварително с оглед на съответна конструкция. От друга страна, едва ли някой би се наел да твърди, че в този случай налице имаме четири различни конструкции, защото това би изпразнило употребата на „конструкция“ от какъвто и да е смисъл.

В най-правоверния си генеративистки вариант при подход, който се базира на теза 3, към дадена дума няма прикачена никаква синтактична конфигурация, а последната се поражда по време на деривация въз основа на наличната тета рамка и правилата за напасване на аргументите със съответните тета роли към подходящи позиции в тази конфигурация. Това става постъпково чрез рекурсивно прилагане на операцията *Merge*.

Не ни е известно теза 4 да има поддръжници сред езиковедите. Значението не е въпрос на извод в този смисъл, в който говорим за деривация на неговата синтактична структура. Последната може да води или не до промени в значението на съответното изречение (в сравнение с някаква семантична структура, която се приема за основа, както това е при пасивната спрямо активната конструкция), но значението само по себе си не може да се манипулира с езиковоспецифични средства. В последния случай следва да реализираме тази манипулация в някой от другите модули на работната памет

на човека, но не и в рамките на процесора за пораждање на добре оформени изречения сам по себе си. В това и се заключава в крайна сметка синтактоцентризмът на моделите на пораждање на изречението на всички известни теории в езикознанието по въпроса. И това е логично. Ако не беше така, лингвистичната семантика би се превърнала в наука за начините на осмислянето на света и себе си от страна на човека, т.е. наука за психиката в обобщен вид.

Всяка от четирите тези има своите силни и слаби страни. Не е невероятно да се окаже в крайна сметка (като имаме предвид архитектурата на езиковата способност в рамките на двуфазовия модел за пораждање на изречения, представен по-горе), че психиката използва не една от тях ексклузивно (както би се искало на теоретиците, които поддържат даден езиков модел от изредените по-горе), но функционира на базата на хибридно-опортюнистичен принцип, така че повече от една от възможностите намира реализация с оглед на ситуацията и контекста на деривацията в различни модули на психиката.

В този контекст подходът на граматиката на конструкциите ни изглежда по-правдоподобен от гледна точка на опростяването на отношенията между синтаксис и семантика, тъй като при него деривацията на съответното изречение започва на базата на конструкция, при която съотношението на форма и значение е зададена предварително и еднозначно едно към едно. Проблемът тук обаче е, че трябва да предположим, че или конструкциите се съхраняват многократно с всеки глагол, с който могат да бъдат употребени, или че те се съхраняват по някакъв начин отделно в рамките на лексикона (или по-широко в дългосрочната семантична памет на човека) и се реализират независимо от глаголите, с които следва да бъдат свързани в рамките на Фаза 1. В термините на лексикона необходимостта от полагането на конструкциите се дължи на високата редувантност на информацията, която е заложена в тях (ако трябва да бъде отново и отново съхранявана в рамките на даден клас глаголи към всеки от тях), както и тезата, че всяка промяна на формата (в термините на синтактични отношения), предполага и/или води до промяна на значението, което се свързва с тази форма.

От посоченото по-горе произтича, че по време на Фаза 1 налице са две езиковоспецифични задачи, които езиковият процесор трябва да изпълни в рамките на тъй наречената от нас „категоризация на дадено събитие от външния или вътрешния свят на човека с помощта на глагол“ – (1) да идентифицира подходящи един за друг глагол и конструкция, и (2) да ги съчетае по вътрешно непротиворечив начин.

Основните задачи, които езиковият процесор трябва да реши по време на втората фаза на пораждање на всяко добре оформено изречение, са две:

1. По какъв начин да реорганизира структурата на дълбинното изречение, така че то да отговори на комуникативните нужди, с оглед на които да бъде реализирано съответното конкретно изказване. Това става чрез добавяне на подходящи адюнкти и адвербиали с оглед на ситуацията и контекста на употреба, както и подходящо за случая придвижване наляво на компоненти на изреченската структура и формиране на т.нар. „лява периферия“ на всяко изречение, което съдържа финитна глаголна форма или неин корелат (например малко изречение);
2. По какъв начин да съотнесе компонентите на две или повече прости изречения в рамките на сложно изречение, така че те да формират правилна от езикова гледна точка структура.

Както се вижда, съотнасянето на начините на функциониране на възприятие, когнитивна дейност и езиковоспецифично функциониране е организирано въз основа на многостепенна интеграция на информация на базата на аналитични и синтетични процедури. Това става на базата на категоризацията на събитията от външния и вътрешния свят, при която от основополагащо значение е идентификацията на характера на събитието, както и неговите основни участници, които се осмислят в езиковия си формат като финитен глагол и неговите аргументи, активирани автоматично с него във формата на конструкция. Тя е форматът, в който се реализира съотнасянето на единица на когнитивната дейност и единица на езиковата структура. В това се заключава основополагащата теза на граматиката на събитията-конструкции, тъй както тя се тълкува в предлаганата работа (но това не е така или поне не е експлицитно и еднозначно така във вариантите на граматиката на конструкциите, предлагани досега от нейните пропоненти).

При анализ на интерфейса между глагол и конструкция се оказва, че взаимоотношението между глагол и конструкция съвсем не е така просто и еднозначно, както това се представя в наличните граматика на конструкциите. При глагола трябва да се вземат под внимание освен неговото индивидуално значение също така семантичният клас, типът събитие, което той именува, и аспектиалният му клас. При характеризиране на конструкцията трябва да се има предвид не просто нейното значение и форма (синтактичната структура) по семиотичен образец, но да се моделират възможностите да се варират взаимоотношенията между синтактична структура (изразена в синтактични отношения като субект, директен обект и т.н.), тематични роли (деятел, пациенс, тръпник и т.н.) и падеж (номинатив, акузатив, датив). Настройката на всички тези параметри по такъв начин, че те да пораждат всеки път основата на добре оформено изречение, предстои да бъде подходящо моделирана. Предложение в тази насока е скицирано в настоящата дисертация във формата на модел с две последователни фази на пораждане на всяко добре оформено изречение по време на речева дейност. Представеният модел се мотивира по начин поне отчасти различен от този, предложен в последни публикации на Чомски (вж. например Чомски 2005; 2013; 2014), комуто принадлежи идеята за двуфазово пораждане на всяко добре оформено изречение.

Разбира се, скицираната тук когнитивна архитектура за пораждане на изречения задава не всички, а само определени параметри на когнитивната динамика при генерирането им. Тя има смисъл да бъде разработвана дотолкова, доколкото очертава логиката на синтактична деривация в контекста на по-обобщен модел на когнитивната (*I-language related*) и комуникативната (*E-language related*) дейност при общуване – нещо, което е липсвало и липсва както в генеративната граматика, така и в граматиката на конструкциите. От методологична гледна точка полагането на такъв модел предполага и имплицира необходимостта да се вземат под внимание и да се прилагат както методите, възприети в езиковедската практика на базата на съпоставката на правилна граматическа оформеност и приемливост (*grammaticality and acceptability*) (Чомски 1965, 11–12), така и експерименталният метод, тъй както той е възприет в психолингвистиката и невролингвистиката.

На базата на представения в тази глава обобщен модел, който приписва основополагащо значение на структурите от типа „конструкция“, може да се направи директна връзка между специфичноезикови структури от типа на тематични и аргументи рамки, синтактични и падежни патърни с въведено в предната глава понятие за когнитивно събитие. Всяка подобна структура освен своите особености притежава равнище на съвместимост, която да създава възможността не просто различните

процесори на психиката да „обменят информация“, но и това да става на базата на определен модус на съвместимост.

6. *Метафори на съзнанието – място и функции*

Архитектурата на когнитивните ни способности е конструирана по такъв начин, че дава възможност не само да „извличаме“ когнитивни структури от структури на възприятието и двигателно-моторната ни дейност на по-високо равнище на обобщение, но и да проецираме когнитивни структури с по-висока степен на абстрактност върху структури на възприятието и поведенческата ни дейност. Тази способност за „обратна връзка“ между тях на базата на проекция проличава още при моделирането на интерфейса между възприятие и познавателна дейност в теорията на екологичното възприятие на Гибсън (1979), където той говори за междинна степен между тях, която формулира като *seeing as* „виждане като“. Пример за такова виждане са, да речем, шаржовете/карикатурите, които от една страна, са перцептивно значително по-богати от образни схеми (с каквито борави когнитивната лингвистика), а от друга, съдържат обобщения на базата на разминаване с оригинала (как човек изглежда в действителност, ако се срещнем с него лично). Това „виждане като“ трябва да се разграничи от категоризацията, която е в посока отдолу нагоре в архитектурата на психиката и протича по необходимост безсъзнателно. Така че реализацията на проекции в двете направления – от възприятие към когнитивна дейност и обратно – в никакъв случай не е симетрична с оглед именно на достъпа си до съзнанието.

На този именно фон би трябвало да си зададем въпроса и по какъв начин се реализира това „виждане като“ в случая на метафората, която се разглежда като когнитивен процес, при който проекциите са от един когнитивен патърн, който се разглежда като източник (*vehicle, source*), към друг, който се възприема като цел (*target*), както това е например в *Атанас е муфлон* или *Анелия е с рогат характер*, при което даден човек се оприличава по външен вид или поведенчески на определено чифтокопитно животно. Разликата между „виждане като“ и метафора може да се види ясно от първия пример поради потенциалната му двузначност. Той може да значи, че Атанас прилича външно на муфлон и тогава имаме пример на „виждане като“; ако имаме предвид обаче някаква черта от характера или поведението на Атанас, тогава ще става въпрос за метафора. Тази разлика между оприличаване и метафора рядко се обсъжда, ако въобще, при толкова популярните през последните 30-ина и повече години обсъждания на метафората и нейното място във функционирането на когнитивната дейност.

На този именно фон е редно да си зададем въпроса, възможно ли е да си представим по какъв начин функционира съзнанието? В случая става въпрос да си създадем представа не за неговия обект, а едновременно и за неговия обект, и за неговия субект. Проблемът с възможната безкрайна рекурсивност на подобна представа поради необходимостта всяка следваща репрезентация да има свой метасубект ще бъде разгледана по-нататък в главата, в която се обсъжда проблемът за рекурсивността на когнитивните структури. Тук в замяна ще се заемем с възможностите за оприличаване на връзката между субект и обект на съзнанието с някаква когнитивно- или перцептивно-специфична връзка в контекста на функционирането на съзнанието като механизъм в рамките на психиката.

Представата ни за съзнанието, неговите функции и възможности се гради до голяма степен на базата на метафорите за него, които са станали част от всекидневните ни представи, така както ни ги предлага езикът, който говорим. Това в не по-малка степен се отнася, както ще видим, и за метафорите на съзнанието, които намират място в езика на професионалистите, изследващи феномените и функциите на съзнанието.

Същото е валидно и за индивидуално въвежданите (т.нар. авторски) метафори за него, така както това би могло да бъде в употребата на някой новатор в науката или корифей в изкуствата – било Зигмунд Фройд (= съзнанието като *Wunderblock* „нвълшебен бележник“), било Йосиф Бродски (= способността на езика да изпълнява функцията на гигантски ускорител на съзнанието).

Възможно е обаче връзката между метафори и съзнание да се окаже още по-проблематична. Когато четем например Евангелието от Йоана в Библията и се опитваме да идентифицираме възможните референти на „живот“ или „светлината на човешките“, ние се сблъскваме с много сериозни проблеми, по какъв начин би трябвало да си ги представим, ср.:

В Него [Бог] имаше живот, и животът беше светлината на човешките. И светлината в мрака свети, и мракът я не обзе (Йоан. 1:4-5).

Проблемът на метафоричната верига от Йоана „Бог = живот = светлината на човешките“ покрай самото нанизване на проекции се състои в това, че тя приключва с „образ невъзможен“, ако се опитаме да си представим светлината такава, каквато я познаваме от всекидневния си опит. В окръжаващата действителност констатираме точно обратното – всяка светлина е крайна и се обгръща от мрак. Как в такъв случай да си представим светлина, която „мрак не може да обземе“? Разбира се, „обземаването“ от „мрака“ може също на свой ред да се възприеме метафорично и да се изтълкува в смисъл, че „мракът“ не може да унищожи „светлината“ и поради това тя е вечна, но такава трактовка не изглежда напълно удовлетворителна, тъй като божественият принцип по такъв начин се оказва локализиран спрямо необятността на „мрака“ (точно по начина, по който ни изглежда звездното небе вечер).

Но докъде можем да стигнем при подобно метафоризиране в права и в обратна посока на и без това труден да бъде оприличен на нещо друго референт (= съзнанието-светлина)? Не се ли превръща продуктът му в не повече от *summa summarum* на хипнотизиращо самозалъгване, тъй както можем да открием това например в хитросплетенията на теософските прозрения:

В безбрежния океан на пространството сияе едно централно, духовно и невидимо слънце. Вселената е неговото тяло, дух и душа и по този идеален модел е построено ВСИЧКО. Тези три еманации са по същество трите живота, трите степени на гностичната Плерома, трите „Кабалистични Лица“, тъй като най-древният от древните, най-светият от светите, великият Ейн-Соф „има форма, а след това няма форма“. „Невидимото“ е приело форма, когато е извикало към съществуване Вселената“ – казва „Зохар“, Книга на Величието. Първата светлина е Неговата душа, Безкрайното, Безпределно и Безсмъртно дихание, от полъха на което Вселената надига и отпуска могъщата си гръд, вдъхвайки разумен живот в цялото творение. Втората еманация съгъстява кометната материя и образува формите вътре в космическия кръг, изпращайки безбройни светове да плуват в електрическото пространство, и вдъхва неразумния сляп жизнен принцип във всяка форма. Третият образува цялата Вселена на физическата материя; и тъй като тя продължава бавно да се отделя от Централната Божествена Светлина, блясъкът ѝ намалява и тя става ТЪМА и ЗЛО – чиста материя (Блаватска 1995).

Цитираното сечение от смислонаслагвания, което има за цел да ни обясни ведно всичко с всичко, е, разбира се, краен по своему случай, но то ни насочва към проблема за статуса и възможностите да се опишат феномени от психическия живот, какъвто е „искрицата светлина във всеки от нас“, т.е. съзнанието, с „думи прости“ на крилете на

взаимно оглеждащи се едни в други метафори, аналогии, алегории, символи, знаци и т.н., и т.п.

Поради тази и подобни причини, за да можем да осмислим адекватно аспектите на връзката между език и съзнание, ние се оказваме пред необходимостта да разгледаме въпроса, с помощта на какви конвенционални езикови средства се опитваме метафорично да моделираме значението на думата *съзнание* и нейните производни, както и какво представлява референтът или референтите, към който тази дума отправя. Преди да пристъпим към търсене на неговия отговор обаче, още в самото начало на тази глава трябва изрично да си зададем въпроса, метафора ли е съзнанието. Отговорът е еднозначно и категорично „не“. Процесите на мислене и разсъждение може да се основават на метафори и аналогии, но това не значи автоматично, че съзнанието като такова е резултат от съчетаване на компоненти на базата на метафоричен пренос; напротив, може да се твърди, че няма нищо по-буквално ориентирано в психическия апарат от съзнанието – това е една от най-важните идеи на предлаганата монография. Съзнанието може да включва по всяко време метафорични репрезентации в рамките на своя обект, но никога няма формата на метафора. С други думи, съзнаването не е метафорично по своя характер, макар конститутивно да съчетава в себе си елементи с най-различен произход в рамките на архитектурата на менталния апарат на психиката. Тази теза е една от основополагащите и когато се опитваме да осмислим разликите между естествения език, чиито изразни средства в твърде значителна степен зависят от различни видове метонимични и метафорични преноси на значенията, и съзнанието, което е конститутивно неметафорично, т.е. съзнанието е не само *директно* (както това се дефинира в предлаганата дисертация), но поради тази причина автоматично е и винаги *буквално* в рамките на собствената си структура. Метафоричните преноси могат да се получат при налагане една върху друга на две различни ментални репрезентации в рамките на обекта на съзнанието, а не в ролята на връзка или посредник от какъвто и да е тип между неговия субект и обект.

Обратната страна на медала е, че ние през цялото време трябва да прибъгваме до метафори, за да оприличим съзнанието на нещо друго при негово описание. Това също само по себе си подлежи на обяснение, тъй като се оказва, че представите и описанията на характера на съзнанието винаги са за сметка на метафорична апроксимация спрямо това, което то представлява само по себе си като *Ding an sich* „вещ в себе си“. Това разминаване може да има различни причини, но представлява индикатор, че моделирането на характера му ни изправя пред проблема за връзката между съзнанието и метасъзнанието (= съзнанието за съзнание) в светлина, която не е идентична на стандартната рекурсивна функция, тъй като когато говорим за самосъзнание, ние разбираме представата за самите себе си по начин, който не подлежи на имплементация с помощта на потенциално безпределно рекурсивните езикови структури, а във вид на образ на тялото (*body image*), аспекти на личностната идентичност и подобни.

Но кои са най-популярните и поради самата тази причина потенциално най-подвеждащите в една или в друга посока измежду метафорите? В дисертацията последователно се представят и се анализират най-известните метафори на съзнанието:

- (а) за вместилище (*container*);
- (б) за огледало (или за отражение);
- (в) за пещера;
- (г) за обиталище (*seat*) на съзнанието;
- (д) за „общо чувство“;
- (е) за „поток на мислене“, или „поток на съзнанието“;
- (ж) за „върха на айсберга“;

- (з) за граматика на съзнанието;
- (и) за съзнанието като „вълшебен бележник“ (*Wunderblock*) на Зигмунд Фройд;
- (к) за „театъра на съзнанието“, или за „картезианския театър“;
- (л) за съзнанието като изпълнение на „симфоничен оркестър“ (= мозък);
- (м) за „праг на активация“ и „лъч на съзнанието“;
- (н) за „ядро на съзнанието“ или за „минимално съзнание“;
- (о) за „дълбочина“ на обработка на когнитивната информация;
- (п) за компютърната метафора и за централния процесор;
- (р) за съзнанието като интерфейс (= споделено работно пространство за обмяна на информация в съпоставим формат);
- (с) за функциите на съзнанието в облика на наблюдение и контрол на обектни психически процеси;
- (т) за вълна-частица (зета от теоретичната физика);
- (у) за „многого редакции“, „многого равнища“ или за „пандемониума от хомункулуси“ на Дан Денет;
- (ф) за „глобално работно пространство“ на Бърнард Баарс.

Основната функция на моделите на съзнанието е да го обяснят – в какво се състоят неговата същност, неговите основни прояви и начините на неговото функциониране в менталното време и пространство, с оглед на начина на неговата имплементация в мозъка и способността да отразява правдоподобно действителността около и в самите нас. Най-същественният проблем в това отношение обаче се оказва това, че метафоричните по необходимост модели на съзнанието могат да бъдат ориентирани към представяне на различни аспекти както на феномена, така и на неговата потенциална материална основа. Те от своя страна могат да се окажат по същество несъотносими едни с други с оглед на търсенето на отговора на определени въпроси, например:

- (а) Как изглежда спектърът от възможни съзнателни състояния на ума от гледна точка на техните възможни феноменални съдържания?
- (б) Как изглежда спектърът от феноменално наличните състояния на съзнанието по отношение на техните референти от реалния свят наоколо (това се отнася на първо място за статуса на перцептивните и когнитивните структури на съответните състояния на съзнанието)?
- (в) Как изглежда структурата или структурите на съзнанието, които имат в рамките на своя обект определен спектър от феноменални съдържания?
- (г) По какъв начин функционира мозъкът като цяло или определени негови структури, мрежи и т.п., когато поражда съзнавани умствени съдържания в съпоставка с всички други процеси и структури в мозъка, които не поддържат директно режим на съзнателни преживявания?

Ако трябва да обобщим дискусиата на изредените метафори и техни интегративни комбинации, бихме могли да посочим, че не е възможно метафора на съзнанието във вид на представа за него в същото това съзнание да изчерпи неговия репрезентативен потенциал. С други думи, в дисертацията защитаваме тезата, че неметафоричен модел на съзнанието не може да има. Това обстоятелство само по себе си идва да ни насочи в какво се състои характерът на отношенията между потенциал за представимост в съзнателните ментални репрезентации и семантичен потенциал на езика. Посоченото се отнася не само за фолк моделите, но и за моделите на съзнанието, предложени с научни цели. Те имат за цел да ни представят едни аспекти от характера на съзнанието като

феномен и механизъм за сметка на други. Положението обаче не е напълно безнадеждно, тъй като отношенията между различните модели биха могли да бъдат комплементарни и в това се заключава може би най-обещаващата перспектива за глобално моделиране на съзнанието – чрез моделиране на неговите измерения по двуполносно опозитивен начин.

Един от най-интересните въпроси, които се разглеждат в тази глава, е за това, възможен ли е модел на съзнанието, чиято формулировка да не се основава на пренос по форма и/или на значение на езикова основа? От обсъдените по-горе метафори на съзнанието само една не е на езикова основа, а на базата на аналогия с технология за писмена регистрация на знаци и символи в облика на „вълшебния бележник“ на Фройд. Така че съзнанието като че ли ни предлага най-проблематичния случай на невъзможност да се маркира еднозначно потенциалният референт, неспособност по принцип да бъде той определен и описан с помощта на единствен модел, дефиниция или представа с езикови средства. В не по-малка степен проблематични се оказват в това отношение така наречените „интегративни модели“ независимо от обещанията и амбициите на техните създатели. Остава да се проучат, както обсъдихме по-горе, възможностите за моделиране с помощта на противопоставителни понятия или измерения (т.е. на антонимна основа, ако стъпим върху теоретичния апарат на лексикалната семантика), тъй като те никога досега не са били систематично използвани (освен в теоретичната физика с понятията за вълна и частица). От това, което знаем за съзнанието към днешна дата, то изглежда според случая като „единство“ и „разноликото многообразие“ в най-различни (пре)въплъщения. Именно поради тази причина взаимоотношението между възможностите езиково да се формулира неговият характер и реалността му е един от основните проблеми, когато обсъждаме взаимоотношенията между език и съзнание, доколкото говорим и за формата на езика и за неговия семантичен потенциал. Впрочем, когато става въпрос за референт, който се намира в континуума на менталните феномени, ние се изправяме пред въпроса, каква е разликата, ако въобще може да се установи такава на принципна основа в подобни случаи, между референт и значение на езиковия знак? Кой е референтът на думата *съзнание* за сметка на неговото значение, така както ние можем да го открием в едноезични речници на български или на който и да е друг естествен език?

Понякога осъзнаването на по необходимост преносния характер на дадени видове познание във вид на модели и представи води до песимистичния извод, че ние не можем да схванем и осмислим определени феномени на природата и в самите себе си по принцип, тъй като се заплитаме във взаимните отражения на символи, метафори, аналогии и подобни. Това обаче съвсем не е задължително вярно (макар че в различни случаи може да доведе до все по-голяма неразбория, колкото повече изследвания се проведат по въпроса). Самото осъзнаване на по необходимост метафоричния характер на описание на определен обект на изследване би трябвало да бъде последвано от методологическа критика на характера на метафоричното като категория от познавателна гледна точка, което да се последва от моделиране на интегративно-антагонистична основа, като се има предвид и първичният референт на съответния модел – дали моделирането отправя към:

- a. езиковата способност, характера на езиковоспецифичната репрезентация или речевата дейност;
- b. способността за мислене, процесите на мислене или менталната репрезентация;
- c. процесите и репрезентациите на една от модалностите или на мултимодалното възприятие;
- d. способността за емоции, техните процеси или репрезентации;

- e. моторния поведенчески потенциал, неговите процеси или репрезентации в психиката;
- f. структурата или динамиката на съзнанието с оглед на възможностите за достъп до него и обратна връзка от негова страна.

По този начин възможностите за апроксимация на модела спрямо обекта се оптимизират до онази степен, която е по принцип възможна с оглед вземането под внимание на по необходимост преносния характер на моделирането. Едва на това равнище бихме могли с по-малко или повече патос да започнем да проблематизираме „този неясен обект на желанието“ – в случая същинската природа на съзнанието – извън и по този начин независимо от начините и средствата на неговото описание, а основополагащите в този, както и в много други случаи, са изразните средства на езика.

Единствената метафора от обсъдените по-горе, която не зависи от езикови средства за своето формулиране, е тази на Фройд. Нейната основа не е в значението на използваните за формулирането ѝ думи, а отправя към инструмент, оръдие или играчка, която е реално измислена от човека с определена цел. С други думи, тази метафора се основава първично не на езика, а на човешки артефакт, на технология. Това обстоятелство е изтъкнато от самия Фройд в смисъл, че функцията на човешките инструменти и технологии е да разгръщат по-нататък нашите възможности в определени отношения на базата на техните възможности и специфика. Така разработването на технологиите за писмено регистриране на умствената дейност разширява потенциала ни да фиксираме в подходящ артефакт паметта на отделния човек и оттам на човечеството като цяло. Отнесена към съзнанието, така направената аналогия дава възможност на Фройд да разграничи по подходящ начин функцията на съзнанието от функцията на паметта (в обобщен смисъл – дали перцептивноспецифична (иконична, ехоична и т.н.), работна/краткосрочна или дългосрочна, в случая няма значение).

След като наглед по неоспорим начин демонстрирахме, че (i) в психиката няма по-буквален по своята структура феномен, отколкото е съзнанието, и че (ii) то не може да бъде описано с помощта на която и да е конкретна метафора, дължим отговор на предизвикателството, поставено ни от авторитет от ранга на Йосиф Бродски, който твърди в своята Нобелова реч, че „езикът е гигантски ускорител на съзнанието“, а на всеки е известно, че основно оръжие на поетическия език е метафората. Така излиза, че метафората представлява основно средство за „ускоряване“ на съзнанието. Как би могло да се получи подобно нещо, след като твърдим, че самото съзнание не може да е метафорично по своята структура?

Отговорът на този въпрос е, че изискването за налагане онлайн на метафорична структура е на равнището на обекта на съзнанието, т.е. по този начин обектът на съзнанието се поражда с „двойно дъно“ (един обект, видян през призмата на друг) – между пряка и преносна негова структура в проективно отношение една спрямо друга. Връзката между тях се реализира на предикативна основа „X е Y“. Когато тази конструкция се реализира онлайн и се преживява на естетически основания като нова и впечатляваща, няма начин това да не повиши тонуса на съзнанието, което и предизвиква усещането за неговото „ускоряване“ като интензивност, обхват и качество на феноменалното му покритие. По този начин намира израз т.нар. „поетическа функция на езика“ според номенклатурата на Роман Якобсон (1972).

Пораждането на такива състояния на съзнанието, които се характеризират с много висока интензивност и несравнимо по-сложна структура от „нормално“ включваната в когнитивния корелат на едно изречение, може да се реализира с помощта и на неезикови по своя характер структури, каквито са музикалните например.

Добре известен е анекдотичен случай, който се приписва на Волфганг Амадеус Моцарт. В него композиторият описва по какъв начин твори, като включва все повече музикален материал в рамките на своето съзнание по такъв начин, че в края на този процес той има в обхвата/контура на актуалното си съзнателно преживяване еквивалента на музикално произведение, което, разгърнато във времето при възпроизвеждане в готов вид, би заело примерно пет или петнайсет минути.

Според писмо на Моцарт до баща му Леополд, възпроизведено за първи път от издателя Фридрих Рохлиц, композиторият е работел по следния начин:

Когато аз съм, както се казва, насаме със себе си и в добро настроение, например по време на пътуване с карета, на разходка след вкусен обяд или нощем, когато не мога да заспя, при такива и подобни случаи идеи се появяват и потичат по най-благоприятен и пълноводен начин. Откъде и как се появяват те, аз не знам, нито мога да причиня тяхната поява. Тези от тях, които ми харесват, аз запазвам [...] в паметта си и имам навика да си ги припявам сам на себе си, тъй както съм бил приучен. Ако продължавам по този начин, скоро ми идва наум как бих могъл да използвам тази или онази част по такъв начин, че да получа хубава цялост, т.е. такава, която да отговаря на законите на полифонията, на особеностите на различните музикални инструменти и т.н. [...] Всичко това разпалва още повече моето въображение и ако не бъда обезпокояван, моето творение се очертава, разгръща и подрежда, така че целостта, колкото и да е дълга, се разгръща почти готова във въображението ми и мога да я обгръщам с поглед като хубава картина или статуя. При това в своята представа аз не чувам частите последователно, а всички едновременно, така да се каже... Когато пристъпя към записването на идеите си, вадя от хранилището на паметта си, ако мога така да се изразя, съхраненото преди това в нея, по начина, който споменах. Поради тази причина записът на хартия става достатъчно бързо, тъй като всичко е, както вече споменах, вече завършено; и на хартия то рядко се различава от това, което е било във въображението ми (вж. http://en.wikipedia.org/wiki/Mozart%27s_compositional_method; превод мой, М. С.).

Някога възприемано с възхита като доказателство за висините на творческия потенциал на композиторията и на силата на човешкото въображение, това описание от определен момент нататък започва да се подлага на все по-силни съмнения с оглед на своята автентичност. Изследователите все пак посочват, че първият биограф на Моцарт, Франц Ниемечек (Niemetschek, Franz. 1798. *Leben des K.K. Kapellmeisters Wolfgang Gottlieb Mozart, nach Originalquellen beschrieben*), с когото жената на Моцарт Констанце сътрудничи, описва как работи композиторият по начин, който изглежда съотнесим с този в писмото:

Моцарт пишеше всичко с такава лекота и бързина, която на пръв поглед би изглеждала плод на нехайство и припряност; и когато пишеше, той никога не ползваше пианото. Неговото въображение представяше цялото произведение, когато то му идваше наум, ясно и ярко. [...] В тишината на нощта, когато нищо не пречеше на душата му, силата на неговото въображение се възпламеняваше и се разгръщаше в онова богатство от звукове, с което природата беше надарила неговия дух. [...] Само човек, който е чул Моцарт в такива случаи, би могъл да си създаде впечатление за дълбочината и потенциала на неговия музикален гений – свободен и безметежен, неговият дух се възвисяваше в полети към най-високите сфери на изкуството (вж. http://en.wikipedia.org/wiki/Mozart%27s_compositional_method; превод мой, М. С.).

Последното свидетелство изглежда по-обобщено откъм характера на описанието, как е протичал творческият акт при Моцарт, но има места, които не само не противоречат на подлаганото под съмнение предишно свидетелство, но направо му съответстват, т.е. изглеждат невъзможни, без да се предположи начинът му конструиране, даден от Рохлиц: „His imagination presented the whole work, when it came to him, clearly and vividly“ „Неговото въображение представяше цялото произведение, когато то му идваше наум, ясно и ярко“. С други думи, дори Рохлиц да е изфабрикувал свидетелството, което приписва на Моцарт, той се е постарал, волно или неволно, да го направи правдоподобно от психологическа гледна точка с оглед на това, което се е знаело по въпроса. Наличието на такава компетентност, и още повече, способност за вживяване в духа на уникален по своите творчески способности музикант от ранга на Моцарт от страна на полуанонимен издател, живял в началото на XIX век, обаче също може да се подложи на съмнение. Така се оказва, че се налага да избираме между две трудно разграничими по правдоподобие си алтернативи – (i) че Рохлиц предлага автентично свидетелство, или (ii) че той го е изфабрикувал със силно впечатляваща вещина откъм разбиране на потенциала на съзнанието.

От определена гледна точка патосът на предложеното в дисертацията обсъждане на метафорите на съзнанието се състои в търсене на отговор на два взаимосвързани въпроса:

- Можем ли да си представим как изглежда съзнанието?
- Ако не можем да си го представим, какви са евентуалните последици?

Краткият отговор на първия въпрос в резултат на проведената дискусия е „не“. Ние не можем да си представим „отстрани“, третолично, тъй да се каже, как изглежда съзнанието по начина, по който можем да си представим даден предмет, например стол. Съзнанието не може да си представи правдоподобно съзнанието. Каквато и да е част, компонент или състояние не може да представи цялото. Рекурсията в случая не е блокирана, но води до несъстоятелност още при първи опит тя да бъде приложена.

По-съществен от практическа гледна точка при това положение се оказва следващият въпрос – какво следва от това, че не можем да си го представим? Както вече беше посочено, най-подходящото в такъв случай е да се опитаме да съчетаем по определен начин различни негови модели, за които е доказуемо, че моделират някои негови аспекти за сметка на други. По такъв начин било интегративен, било опозитивен модел би могъл да ни приближи до целта да придобием поглед по систематичен начин върху спектъра от функции, структури и потенциал на съзнанието. Това, че не можем да си представим съзнанието като такова (включително и с езикови средства, но не само), не значи, че не е възможно то да бъде моделирано за определени цели и в определени по ясен начин дефинирани отношения.

7. *Съзнание, когнитивни структури и структури на езика – интегративни функции*

Когато обсъждаме интегративните функции на умствената дейност, би трябвало да вземем под внимание възможностите в това отношение и на трите психически механизма, които са обект на изследване – на езика, мисленето и съзнанието. Всеки от тях разполага със свой собствен потенциал в това отношение, както и с възможности да координира своята дейност с тази на другите два механизма. Така че когато говорим за интегративни функции, би трябвало да имаме предвид, че говорим не за един техен набор, а най-малко за три, които могат да функционират координирано или поотделно.

Именно координацията между тях и създава специфичния за човека мощен потенциал за реализация на интегративна дейност между различните системи в мозъка и психиката.

Проблематиката, свързана с възможностите за интеграция на информация, която идва от различни източници и може да се използва за различни цели в психиката, е с мащаби, които надхвърлят възможностите за моделиране в рамките на работата, така че в случая тук ще бъдат обсъдени две специфични операции, за които се предполага, че се дължат на появата и функционирането на езиковата способност. Става дума за операциите на **предикация** и **рекурсия**, доколкото те могат да се сметнат за езиковоспецифични (което, както ще видим, подлежи на доста по-проблематична дискусия, що се отнася до всяка от тях взета само за себе си, а какво да говорим за тяхната комбинация, отколкото днес се приема в наличната литература).

Предикат, предикация и/или предикативност са понятия, които имат проблематичен статус в изследванията и на синтаксиса, и на семантиката на езика. Взети на въоръжение от формалната логика, те така и не успяват да се наложат по неоспорим начин през последните сто години като основополагащи при описанието на езиковата структура независимо от опитите в това отношение на теоретици и специалисти от най-различни парадигми в областта на теоретичната лингвистика. Самият факт на това „неудобство“ на употребата им може обаче сама за себе си да се тълкува като симптом за техния специален статус и да ни насочи да открием в крайна сметка техен неочакван психологически правдоподобен референт.

От формална и съдържателна гледна точка изглежда безспорно, независимо по какъв начин ще членим структурата на предикативния акт, че той е въпрос на конструиране всеки път, когато се реализира, т.е. е конструктивен акт, който се извършва тук и сега *координирано* в мисловната и в езиковата дейност. С евристична стойност в случая е твърдението за специфична по своя характер координация, тъй като обикновено се смята, че езиковата дейност реализира мисловната и в такъв случай последната би трябвало да предхожда първата, тъй като изглежда логично въплъщението да следва идеята, така както по време на речева дейност намерението/интенцията предхожда нейната реализация във вид на вътрешна или външна реч. В начина на имплементация на посочената координация и се заключава неразделната връзка между език и мислене, която е създавала толкова проблеми на всички езиковеди, психолози и философи на езика, занимавали се с проблема за взаимоотношенията между език и мислене. Тази координация изглежда да се характеризира както с неразделност, така и в някакъв смисъл с асиметричност. Това се дължи не само на възможността мисленето да се реализира с неезикови средства (например чрез представи), но и според начина на съчетаване на мисли и изречения, което най-вероятно е паралелно асинхронно.

Формирането на изречение със сигурност не е въпрос за нещо, което се активира в „пакетиран“, т.е. готов вид от дългосрочната памет на човека. С други думи, изречението не е еквивалентно на граматична конструкция в смисъла, който се приписва на последния термин в граматиката на конструкциите, нито въпрос просто за тяхно сумирано съчленяване. Динамиката на формиране на изреченския контур, както се вижда от дискусията в дисертацията, се мотивира от синхронизираното съчетаване на начина на действие на езиковата способност, мисловната дейност и „потока“ на съзнанието. Неговият контрол при това положение става възможен отчасти благодарение на потенциала да се използват стратегически ресурсите на произволното внимание, което е механизъм на съзнанието. Възможността да се осъществи това наблюдение и контрол се реализира чрез различно съотнасяне и съчетаване онлайн на патърни на локация на фокуса на вниманието, чийто резултат формира структури от

фигура и основа – както при възприятието, така и при мисленето и съзнанието (това е отношението, в което те са съотносими по своята вътрешна структура). Това е и основополагащият начин, по който динамиката на машината на ума се вписва в ситуацията и контекста, в който тя функционира.

Проблемите с възможното „заземяване“ на предикацията не започват и не приключват със свързването им с характера на аргументната структура на глагола въз основа на противопоставянето на вътрешните на външен аргумент, а по-скоро започва с тях, тъй като налице са още много съществени проблеми в това отношение. Те се отнасят до:

- отношението между предикация и граматическото съгласуване, например по род и число, между подлога и сказуемото;
- връзките на предикацията и категориите на време и вид на глагола;
- характера на предикацията и нейното отношение към морфосемантичната и семантична категория на падежа;
- отношението на предикацията към тематичната/семантичната рамка;
- отношението на предикацията спрямо различните манипулации за изреченската структура поради напасване на съчетаване и придвижване на различни нейни компоненти и установяване на анафорични връзки, когато трябва да се съчетаят в едно изречение повече от една клауза;
- отношението на предикативност в малки клаузи и/или инфинитивни конструкции, при които не всички категории на предикативността на изреченско равнище намират пълноценна проява;
- отношението между предикация и модалност на изреченско равнище, която включва в действителност цял набор от такива категории, които при това имат своя собствена йерархия на „натрупване“ в структурата му над равнището на СР. Тя намира израз в рамките на т.нар. негова „лява периферия“.

Но и с това начините на налагане на двукомпонентна композиция, която се реализира на равнището на изречение или негов функционален корелат, не се изчерпват. На първо място трябва да се посочи, че на равнището на прагматиката, особено що се отнася до разговорната реч, ние боравим най-вече с функционални корелати на изречения. За това вече стана въпрос в рамките на обсъждането на модела на Уолъс Чейф в Част I на дисертацията. Преразпределението на структурата на изказването е за сметка на тълкуването на субектно-предикатните отношения в еквивалентни на тях с оглед на своята двукомпонентна структура, но изпълняващи други функции.

Ако говорим за интерфейса между езиковоспецифичната структура и представното мислене, от една страна, и за интерфейса на възприятието и представното мислене, от друга, ние се сблъскваме с основополагащите аспекти на тяхната съотносимост (както и несъотносимост, тъй като техните структури не са изоморфни една на друга). Без съотносимост по линиите на:

- структури на възприятието и структури на моторната въплътена дейност;
- структури на възприятието и структури на схематичните представи; и
- схематични структури и езикови структури

не би било възможно езикът да изпълнява функциите си по време на общуване и действие в реалния свят. Съотносимостта на езика, когнитивната дейност и съзнанието се дължи на този троен императив, който е налице с оглед на функционирането на всеки индивид като такъв плюс императива за междуличностния характер на

разбирането при вербална комуникация. В такъв случай синхронизацията между всички тях се явява безусловен модус на взаимодействието им. Всеки от нас преживява резултатите от това взаимодействие онлайн в съзнанието си като съотношение между фигура и основа на когнитивно равнище, което е резултатно от съотнасянето на такова съчетание най-малко в три централни процесора на ума (плюс органите на възприятието и контрола на моторната дейност).

В този контекст динамиката на реализация на вербалното съзнание намира своя израз на различни равнища (измерения) на функциониране на когнитивната обработка на информация. Тази, която в езиковедската литература се именува информационна, се отнася до ролята, която изречението изпълнява по време на взаимодействието между двама събеседници, т.е. на междуличностно равнище. Тя се отнася до средствата, с помощта на които говорителят цели с изречението си да информира за нещо слушателя в контекста на дискурса, който се е разгърнал до настоящия момент, и по-общо в контекста на ситуацията и знанията за света около нас, които събеседниците споделят помежду си. На първо място това се отнася за разпределението на информацията в бинарната структура между **фокус и пресупозиция**. Това разпределение при дискурсивната детерминация на информационната структура проличава по очевиден начин при двойката въпрос-отговор, която има за цел да координира равнището на знания на говорителя и слушателя по осцилиращ помежду им начин. Както посочва Джакендоф (2002, 408) в свое разгърнато и добре обосновано изследване по въпроса, основополагаща роля в това отношение играе прозодията (думите, върху които се прави акцент, са маркирани в примерите по-долу с главни букви):

- (14) A: Who went to the party yesterday?
Б: а. JOHN went to the party.
б. JOHN.
в. The one who went to the party was JOHN.
- (15) A: Where did John go yesterday?
Б: а. John went to the PARTY.
б. (To) The PARTY.
в. The place where John went was the PARTY.
- (16) A: What did John yesterday?
Б: а. John WENT TO THE PARTY.
б. WENT TO THE PARTY.
в. What John did was to GO TO THE PARTY.
- (17) A: Did John stay at home yesterday?
Б: а. YES, (John stayed at home).
б. NO, John WENT to the PARTY.
в. NO! It was JIM, who stayed at home yesterday. John WENT to the PARTY.

Акцентуираната част от отговорите предлага информацията, която Б има намерението да представи на А за присъединяване към „споделената основа“ на разговора (Столнейкър 1978) или служи за реализацията на „споделената интенция“ (Сърл 1995), или на „съвместната взаимна настройка“ (Джакендоф 2002, 330), или на „споделеното фоново знание“ за целите на настоящия дискурс. Маркираната част на отговора, която идентифицира новата информация (от гледна точка на този, който пита), се идентифицира като фокус на изречението, в което е включена. Тя намира отчасти друга интерпретация в другите бинарни противопоставяния в рамките на изреченската структура, които имат за цел да осветлят различните аспекти на информационната

структура – фокус/пресупозиция, топик/коментар, тема/рема, стара/нова информация и т.н. Те не идентифицират един и същи аспект на информационната структура, така че правилното разпознаване на всяка една от тях е от съществено значение във всеки отделен случай. Техните основни характеристики се анализират последователно в изложението, което следва на това място в дисертацията.

Освен информационната структура, която е комуникативно ориентирана, от основно значение е референциалният интерфейс (*reference pickup interface = referential potential*) на добре оформеното изречение, което се формира на базата на способността на конституентите му да отправят към компоненти на съзнателните преживявания на индивида (във формата на пространствената познавателна дейност, т.е. въображението). Те са тези, които на свой ред отправят към референти от външния или към възможен свят. Ако приемем тезата за подобен двоен интерфейс между (а) език, (б) съзнателна когнитивна структура на преживяванията и (в) ситуацията и събитията в околния свят, става ясно, че отношенията между тях няма начин да не са променливо нееднозначни и комплексни. Тези взаимоотношения намират отражение по най-непосредствен начин в граматичната категория на наклонението – изявително, повелително и условно, които са най-често срещаните в езиците по света. Във всяко от тези наклонения намират реализация някои от възможностите на референциалния потенциал на изречението и неговите конституенти, докато асертивната сила (способността да се отправи към същност или феномен в реалния или във възможен свят) представлява само един от аспектите на потенциала да се намират референти, който в прототипния случай се реализира в изречение в изявително наклонение в сегашно време, както това би било в *Слонът е голям*. Именно с този най-еднозначен тип асертивна сила би било най-подходящо да се започне обсъждането на разглеждания проблем, като от самото начало трябва да сме наясно, че сам езикът е разгърнал специфично разпределение на отговорностите с оглед на референциалния потенциал, т.е. един и същи конституент с един и същи от теоретична гледна точка референциален потенциал може да реализира различни негови аспекти в зависимост от наклонението на изречението, в което се реализира в даден случай. По този начин се получава, че налице можем да имаме два различни подхода, що се отнася до референциалния потенциал на изречението – отгоре надолу (от наклонението към ролята на изразите, които имат референциален потенциал) и отдолу нагоре (от изреченските конституенти с референциален потенциал към типовете наклонение на изречението).

По-горе бяха изяснени в основни линии проблемите, с които се сблъскваме при опитите да анализираме холистични структури, като акт на съзнанието, дискретна мисъл или цялостно изречение. Всяка от тях се оказва по един или друг начин по-голяма от съставните си компоненти или части. В граматическата, логическата и психологическата литература често са привеждани аргументи за конструктивния характер на актовете на когнитивна дейност (= когнитивни събития), на деривацията на структурата и значението на изречението и на вътрешно присъщата на актовете на съзнание осмисленост. Това е ставало за сметка на въвеждането на обсъдени по-горе понятия, като предикация или пропозиционална структура, с помощта на които компоненти на мисълта, езика и/или съзнанието биват съчетавани. Тук беше предложена концепция, въз основа на която за основополагащо се приема понятието за когнитивно събитие, което и се превръща в пейсмейкъра на функционирането на вторичното съзнание, можещо да намери израз в езикови структури. Ако това е така, основата на несъотнесеността между част и цяло в когнитивната икономика на ума се свежда до несъотнесеността между действие и движения, от които то се състои. За прототипно действие в такъв случай се възприема антропоморфният образец на транзитивно действие с Деятел-човек и три различни възможни типа негов обект (така

както това бе обсъдено в главата, в която разгледахме основните особености на транзитивната конструкция в езика). Този модел намира по различни начини отражение практически във всички модели на бинарни отношения между компоненти на езиковата структура и корелативната на нея когнитивно-семантична и прагматична. В дисертацията в значителни детайли се обсъжда добре обмислената система от информационен, референциален и пропозиционен формат на Джакендоф (2002; 2007). При **пропозиционния формат** се маркира кой какво на кого прави. При **информационния** маркираме подялбата на структура на изречението с оглед на Топик, Фокус и споделена Основа (или стара и нова информация). При **референциалния** се кодират референциалните отношения и обхватът на квантификацията (Джакендоф 2007, 197). В предлагания в дисертацията модел отношенията помежду им се моделират с оглед на съотносимостта им на равнището на **когнитивни събития**. Именно на тази база става възможно да се съотнасят помежду си структури, които си пасват само в определени отношения, но не и в други. По този начин се решава радикално проблемът със съотнасянето на цялости, при които отношенията между части и цяло са поставени на различна основа.

В тази глава на дисертацията се предлага обсъждане и на характера на **рекурсията** като езиковоспецифична операция и като такава, която може да се реализира в рамките на обобщения когнитивен потенциал на ума на човека. В неотдавна излязла книга новозеландският невропсихолог Майкъл Корбалис започва обсъждането на същността ѝ, като посочва, че през 1637 година Рене Декарт пише безсмъртните редове „Je pense, donc je suis“. Обикновено това съждение се предава с далеч по-цитираното на латински *Cogito, ergo sum*, което пък е преведено на английски като „I think, therefore I am“, т.е. „Мисля, следователно съм/съществувам“. Според Корбалис, за да изкаже това твърдение, Декарт не просто е мислел, но е мислел за мисленето, което и го е довело до извода, че той съществува. Рекурсивният характер на прозрението на Картезий проличавало по-добре в тълкуването на неговото съждение от страна на Амброуз Биърс в неговия „Речникът на дявола“: *Cogito cogito ergo cogito sum* „I think I think, therefore I think I am“, т.е. „Мисля, че мисля, следователно мисля, че съм/съществувам“. Декарт обаче е бил по-склонен да се съмнява и затова в поразгърнатата версия неговото твърдение изглежда като „Je doute, donc je pense, donc je suis“, „I doubt, therefore I think, therefore I am“ „Съмнявам се, следователно мисля, следователно съществувам“. От последното съждение Корбалис прави извода, че някой трябва да се съмнява и този някой е именно Азът. Така се оказва, че възможността да се появи акт на съмнение в собственото съществуване го доказва (Корбалис 2011, 1).

Ако оставим настрана възможните тълкувания на зрелищни примери, в най-общ смисъл рекурсията е формална процедура, при която имаме неин обект, който се нарича база, плюс функция, която оперира с посочената база, за да породи структура, която се характеризира със своята рекурсивност (вложеност), т.е. резултативна рекурсивна структура. Най-прост пример за такава рекурсия би била потенциално безкрайната редица от естествени числа, където базата е 0, а процедурата се състои в операцията „вземи базата и прибави към нея 1“. Рекурсията се състои в това, че операцията може да бъде прилагана отново и отново, ако след всяка операция резултатът се приеме за (предефинира като) база и към нея се приложи същата процедура.

Процедурата по формиране на рекурсивни структури може да бъде от два различни вида. В примера, посочен по-горе, имаме просто правило, с което от база се поражда все по-сложна структура, чиито елементи се състоят от първоначалната база в нейни резултативни при всяка итерация конфигурации. Налице обаче е и процедура в обратната посока – имаме обект, който трябва да анализираме по итеративен начин

така, че да открием базата, въз основа на която той е бил построен. Алтернативна аналитична възможност е да имаме базата и набор от резултативни конструкции, а наша цел да бъде да открием процедурата, въз основа на която от базата се стига до всяка възможна конструкция. Именно последната възможност представлява случаят, който директно ни засяга, тъй като става въпрос за възможността въз основа на анализ на езиковата способност и набора от граматика на известните естествени езици да открием, ако има такава, основополагащата синтактична процедура, каквато е идентифицирана от Чомски в облика на *Merge*.

В дисертацията се прави разлика между рекурсията като езиковоспецифична процедура и различни други възможности да се реализира влагане една в друга на идентични в структурно отношение патърни. Предлагат се и няколко възможни сценария за реализация на рекурсивни структури, като основен акцент се поставя върху анализ на спецификата на предложението на Ноам Чомски по въпроса. В неговото тълкуване рекурсията има за образец стриктна формална процедура, която се дефинира (Чомски 2014, 1) като изброяване на ред дискретни обекти с помощта на изчислима крайна процедура, такава, която може да бъде програмирана на стандартен дигитален компютър, притежаващ достъп до неограничена памет и време (за реализация на изчислението). Специален случай на такава рекурсивна процедура са генеративните граматика G_i , всяка от които изброява ред от йерархично структурирани изрази, като приписва на всеки от тях символни репрезентации спрямо два интерфейса – сензорно-моторния SM за външна реализация ER и концептуално-интенционалния CI, който се именува приблизително като мислене и служи за тълкуване на вътрешния опит, разсъждения, правене на изводи, планиране, въображение и т.н. (Чомски 2014, 2).

Най-същественото в така приведените дефиниции на Чомски е с оглед идентификация на основното, с което генеративните граматика се различават от други възможни рекурсивни процедури – че те пораждаат *йерархично* структурирани изрази. Това е именно особеността, която ги разграничава от общия случай. Повторението на процедурата за постъпково пораждане на структура води до конструирането на израз, който има добре оформена вътрешна структура, каквато нямаме например когато с помощта на подобна рекурсивна процедура се поражда потенциално безкрайната редица от естествени числа 1, 2, 3 и т.н.

Когато Чомски (1995, 243) твърди, че тясно разбиращата езикова способност конструира рекурсивно синтактичните обекти, той ги описва по следния начин:

- (18) а. лексикални единици
б. $K \{ \gamma \{ \alpha \beta \} \}$, където α, β са обекти, а γ е клас/категория от K

Пораждането на изреченска структура започва от списъка с лексикални единици, като правилото в (18)б генерира рекурсивно бинарни единици от по-висок порядък, докато всички членове на списъка не се окажат доминирани от дадено K_γ .

Това, което прави крайно изчислението, е наличието на (18)а във функцията на база, а (18)б отговаря на рекурсивното изчисление. Според дадената в (18) процедура сложен в синтактично отношение обект K може да бъде рекурсивно дефиниран чрез съчленяване от синтактични обекти, които могат самите те да са съставни или прости (без компоненти, които са резултат от разчленяване в обратна в рекурсивно отношение посока). Съществено е да се маркира, че рекурсията действа както при формиране на езиков израз, така и при негов анализ единствено в посока на конструкция или реконструкция, но не и на деконструкция, каквато, както изглежда, се използва единствено за аналитични цели. Никой не започва анализа на изречение, което чува от свой събеседник, от символа S , за да го раздели отгоре надолу на предикат и субект, на

функционални проекции и т.н. и стигне едва в края на анализа до лексикалното запълване на изречението, което подлежи на разбиране.

Формулировката на Чомски в (18) се идентифицира от ван дер Хулст (2010, хх) като 'general recursion' „рекурсия в обобщен смисъл“. На практика обаче реализацията на рекурсивна функция се идентифицира с помощта на определено специфично езиково правило – например NP в рамките на друго NP и т.н.:

- (19) a. XPhrase \rightarrow YPhrase + X
b. XWord \rightarrow YWord + X

Правилото в (19) ни позволява да свържем обобщената рекурсия на равнището, предложено от Чомски, с очевидната необходимост да се прилагат специализирани правила за нейното прилагане, които се предопределят от свойствата на съответната глава на фразовата категория, с която оперираме.

При това положение езиковоспецифичното при рекурсията се дължи на йерархия от връзки, която се детерминира от обобщената рекурсия, от една страна, и характера на лексикалното запълване на съответното изречение, което трябва да бъде генерирано от процедурата, от друга. Най-специфичното в случая обаче е обстоятелството, което почти никога не се изтъква в специализираната литература по въпроса. То е, че базова е пораждаща процедура, която позволява „възможността неатомарни обекти да съдържат други неатомарни такива, притежаващи същото равнище на сложност“, на която база и се основава възможността за потенциално неограничена йерархична структура при езика (ван дер Хулст 2010, ххi). Именно по този начин могат да се окажат възможни правила от типа на именна фраза, която съдържа именна фраза:

- (22) NP \rightarrow NP + X (където X = N във функцията на глава)

Правилото (22) представлява една от възможностите за конкретна имплементация на правилото (21a). Ако го блокираме, няма да опростим, а ще усложним нашата граматика, така че логиката на обобщеност на рекурсията придобива реален смисъл в посоката, в която е предлагана от Чомски.

Правилото (22) е пример на директно влагане на една и съща категория в резултат на прилагане на конкретно рекурсивно правило, при което получаваме NP, което съдържа NP като една от своите „дъщери“. Възможно е също да имаме пораждане на индиректна специфична/конкретна рекурсия:

- (23) a. S \rightarrow NP + VP
b. VP \rightarrow V + S

В този случай S съдържа друго S на второ равнище на прилагане на рекурсивно правило (любопитното в случая е, че рекурсията в случая проличава не при синтез, а при анализ на терминалния символ за S, т.е. отгоре надолу по дървото на зависимостите в рамките на изречението; проблемът при пораждане би бил как след изчерпване на енумерацията (*enumeration*) на равнище подредно S се появява надредно V, с което то да се свърже). Именно това е и най-впечатляващият резултат от възможността да се прилага рекурсията потенциално неограничен брой пъти, защото индиректната възможност за повторение на дадена категория (в случая S) задава максималния обхват на пораждащата процедура, тъй както тя беше дефинирана по-горе – за генериране на равнище фраза (VP, NP) и изречение (S) на съставни изрази, които могат да съдържат

съставни изрази със същото равнище на структурна сложност. Именно по този начин може да се получи ситуацията изречение да съдържа изречение и т.н., макар че през цялото това време не излизаме извън актуалната изреченска перспектива. Важността на тази теза не се оценява по достойнство. Тя дефинира потенциалната отвореност на структурата на изречението, а не въобще на езиковата способност (освен ако едното не се идентифицира експлицитно с другото), като при това положение не се надхвърля заложенният по дефиниция структурен потенциал (а той е все този на актуално изречение).

Доколкото синтактичният обект, който се поражда актуално, е идентичен във всеки отделен случай на изречение и бинарно съчленим, той става съотносим със структурата на съзнанието, тъй като идентичността му се гради на свой ред на разграничението между субект и обект, свързани с помощта на катексис.

При определен начин на тълкуване източник на рекурсивността се оказва не езиковоспецифичната, а когнитивната дейност в обобщен смисъл (и в това няма нищо вътрешно противоречиво, ако възприемем архитектурата на когнитивната дейност, тъй както тя се предлага в дисертацията). Такъв обобщен начин на влагане намираме например в постулатите на *Theory of Mind* „теория на ума“, която предполага формат, изискващ включване от типа на:

(24) (Мисля (че ти/тя мисли (че аз/той мисли. . .)))

При това положение от семантична гледна точка изглежда, че мисловният процес „съдържа“ рекурсивно мисловната структура, която има за свой граматичен обект. Само че нещо подобно можем да открием облика на „влагане“ в структури, които не предполагат имплицирането на „другосъзнание“, както това е например във:

(25) (птица (на клона (на дърво)))...

В този случай съдържателната зависимост върви като че ли в противоположно направление, тъй като, ако се опитаме да си ги представим, дървото „включва“ клона (а не обратно), и клонът „включва в своя обхват“ птицата, а не обратно, както отбелязва ван дер Хулст (2010, xxiiiv-xxiv). Доколкото начинът на влагане е в противоположна посока в (24) спрямо (25), започва да изглежда, че налице са два типа рекурсивни процедури – едната на синтактична основа, а другата – на концептуална основа. Последната е детерминирана на „концептуална“ основа с оглед на реализацията на потенциала на „теорията на ума“, било според предложението на Стивън Левинсън (2014), било с оглед на теорията за коеволюцията на език и съзнание на Дерек Бикертън (1995), която е представена в значителни детайли в Част I на дисертацията. Но при това положение не се взема под внимание обстоятелството за възможността една и съща формална/рекурсивна структура да бъде кодирана и разчитана по различен начин от различните централни системи на работната памет на човека, така както те са предложени в работата. На първо място, вече беше изтъкнато, че „влагането“ с оглед на тълкуване на теория на ума съвсем не е потенциално безкрайно рекурсивно, а може да се „разгръща“ до максимум трето ниво с оглед на обръщане на „аз-ти-аз“ перспективизация (вж. Стаменов 2015 за систематично доказателство). На второ място, „тълкуването“ на пространствени отношения на обекти в рамките на представната централна система на ума се определя от проста система на влагане и перспектива, която лесно може да бъде отразена със средствата на синтактичния процесор, но в никой случай не може да изчерпи неговия структурен потенциал, така както е описан в дисертацията.

Въз основа на така описания начин на реализация на рекурсията в дисертацията се предлага и обосновава вътрешноезиково тълкуване на характера на връзката между **предикация** и **рекурсия** – тя се осъществява на базата не на семантични или прагматични взаимоотношения, а и на синтактичен принцип, като за основа на тяхната реализация се възприема тълкуването на обхвата на предикативната връзка чрез нейното (пре)осмисляне като затваряща фаза при деривацията на изреченски контур. Според идеята на Чомски (2008) за фазовия начин на пораждаване на просто изречение (клауза) то се формира не от една, а от две последователни фази – vP и CP. Придвижването на конституент извън обхвата на съответната фаза е възможно, ако той първо бъде придвижен към нейната лява периферия, т.е. всяко придвижване извън обхвата на дадена фаза се реализира в действителност не еднократно, а чрез два последователни „скока“. То става възможно, ако конституент първо е придвижен в лявата граница на фазата, за да излезе след това от нея. Веднъж приключила, обработката на изреченска структура я „затваря“, т.е. оттук нататък тя се разглежда от конституенти на по-високо равнище, например на равнището на сложно изречение, като неразложимо цяло. Това условие е получило в специализираната терминология наименованието *phase impenetrability condition* „условие за фазова непроницаемост“. То търпи различни тълкувания. Така например идеята в началото е била, че само vP на транзитивни и инергативни глаголи може да формира фаза, но не и vP, което има за глава пасивен или инакузативен глагол. При това положение в контекста на дисертацията се вижда, че подобно разграничение предлага решение при намирането на споделено сечение между лексикално значение на глагола, възможностите за пораждаване на тази основа на добре оформен предикат и оттам неговото затваряне за по-нататъшна синтактична обработка чрез прехвърлянето му за тълкуване на семантична основа като предикат. Оттам нататък втората фаза на конструиране на изречението до равнището на CP има за задача да формира в структурно отношение граматическия субект. Виждаме как по този начин разграничението между субект и предикат на изречението намира своята реализация в рамките на фазовото пораждаване на изреченската синтактична структура. Последното пък има своя структурна реплика в начина на разграничение и свързване на субект и обект на съзнанието чрез техен катексис.

8. *Съзнание, когнитивни структури и структури на езика – дисоциативни функции*

Потенциалът на съзнанието е детерминиран от няколко страни. На първо място става въпрос за неговите възможности за достъп до ресурси на дългосрочната памет, до данните на възприятието и контрола на собствената моторна дейност, до формата на представното мислене (въображението) и информация за собственото емоционално състояние. Но всичко това, което му придава неговия потенциал, не може едновременно да „нахлува“ безпрепятствено в него по всяко време. В този смисъл ние и имаме определена архитектура на достъп до съзнанието със своите приоритети. Приоритетът в полза на едни възможности за достъп автоматично означава намаляването на шансовете или дори блокирането на възможностите други ментални съдържания да го получат. Характерът на механизмите, чрез които се регулира достъпът до съзнанието, е бил и е обект на изследвания и проблематизиране. Смята се, че психологическата функция, която върши тази работа, е механизмът на вниманието. То, както е добре известно, може да се упражнява волно и неволно. И едното, и другото имат своите ограничения и възможности. Достатъчно ще бъде тук да се посочи, че всички ресурси на езиковата способност, доколкото те се отнасят до планирането на речевата дейност и мониторинга и контрола върху нейната реализация, силно

оптимизират възможностите на волево насочваното внимание. Казаното за вниманието като механизъм обаче не отменя възможността за наличието на други форми на контрол до достъпа до съзнанието, които са по-малко проучени и/или по-проблематични. Такъв на първо място е механизмът на потискане на правото на достъп на определени категории ментални съдържания, които след Зигмунд Фройд е прието да се наричат блокирани на психодинамична основа.

Цялата динамика от възможности за интегриране и блокиране на достъп по определени канали на информация до съзнанието никога не е била моделирана с оглед на своя потенциал, т.е. с оглед на това не само какво и защо може съзнанието, но и какво и защо не може и поради какви причини. Едно е ясно, механизмите на дисоциация са многобройни и детерминирани по различен начин. В рамките на интегративния модел на езиковата способност, разгърнат по-горе, достатъчно ще бъде да бъдат посочени и обсъдени няколко от тях. Най-същественото при всички случаи обаче си остава положението, че съзнанието е това, което би трябвало да се характеризира с най-голям спектър на интегративен и дисоциативен (*disangement*) потенциал спрямо всички други известни ни механизми на човешката психика. Последното, комбинирано с неговата уникална по своята опростеност вътрешна структура (най-опростената възможна), и създава уникалната му динамика, а последната се оказва отразена с оглед на структуропораждащия (генеративния) потенциал на езика и спрямо него мисленето. Езиковата способност придобива смисъл дотолкова, доколкото е способна да отразява потенциала на съзнанието. На първо място сред характеристиките на съзнанието, колкото и да изглежда наглед парадоксално, е способността да се откъсне от което и да е съдържание, за да може да се ангажира с друго, което няма нищо общо с предишното или може да има такова на най-различни възможни основания. Така че „хаосът“ на всекидневното съзнание е хаосът, създаващ неговия автентичен потенциал, който никога конвенционална форма на езика и мисленето не би могла да притежава като такава.

В предлагания в дисертацията модел на работната памет (вж. схемата) в нея са налице три централни процесора – това са представният, езиковият и този за абстрактно мислене. Това, което отличава езиковия процесор от другите два процесора, е, че той *не разполага с буферна памет*. Последното означава, че неговата „работна площ“ е в рамките на актуално формираната изреченска структура. Възможностите на работната памет да обработва в своите рамки информация от порядъка на до 30 секунди (което е по най-очевиден начин извън формата на единично когнитивно събитие) се дължат на буферите на представния процесор и този за абстрактно мислене. От тази гледна точка по-ясно проличава характерът на специализацията на езиковия процесор да задава динамиката на разгръщане на мисловния процес. Синхронизацията между тях е на базата на функционалния корелат на добре оформеното просто изречение, което не е задължително да бъде експлицирано изцяло по начина, по който го виждаме, когато го напишем в текст (а чрез съчетаване на връзки и отправки между структури в трите посочени централни процесора).

Дума (глагол) и конструкция (в разбирането ѝ в контекста на граматиката на конструкциите) се съотнасят помежду си по време на Фаза 1 на пораждането на добре оформено изречение. Това става безсъзнателно като акт на категоризация. Това, което се нарича „конструкция“ при този начин на моделиране, в действителност представлява общият знаменател (резултатът от съотнасянето) на структури от трите типа дългосрочна памет – епизодична, семантична и процедурна. За да се превърне обаче конструкцията в мисъл-изречение, е необходима допълнителна структуропроменяща операция, която да я превърне в когнитивно събитие в рамките на работната памет. На езиково равнище тази трансформация на конструкцията в изречение намира формален

израз в придвижването на външния аргумент на глагола извън vP-черупката. С други думи, това е фазата, по време на която се формира „предикатът“ на изречението, чиято граматична структура отговаря на тази на vP в терминологията на генеративната граматика. Фаза 2 е тази, която подлежи на *cognitive penetrability* „когнитивно повлияване“, доколкото структурата на CP подлежи на модификация в зависимост от обратната връзка от процесорите на представно мислене и език на мисълта. След получаването на такава обратна връзка и се реализира „затварянето“ на изреченския цикъл чрез имплементацията на Фаза 2. Затварянето ѝ се дължи на синхронизиране на съдържания на равнище представа, логическа форма и добре оформено изречение.

Когнитивното събитие, което се формулира в рамките на езиковия процесор, намира паралелен израз с формалните средства на представното мислене и на логическата форма, т.е., за да имаме изречение, няма да е достатъчно да преместим външния аргумент на друга позиция в изреченската структура, но и да се осъществи паралелна процедура в другите два процесора. Само при условие че е налице такъв синхрон, ще имаме налице добре оформено изречение, чието съдържание става автоматично достъпно за съзнанието.

Доколкото обаче връзките между различните изречения и отразените от тях мисли нямат задължителен характер помежду си, а се опосредстват от своите ментални референти в рамките на двуфазов модел, връзката между различните мисли и още повече експлицирането на мисловния процес като такъв се оказват същественият проблем, който трябва да бъде решен от мислещия индивид, за да стане неговото самоосъзнато вербално мислене свързано, логично, целенасочено, продуктивно.

9. Категории на времето и пространството при функционирането на процесите на езика, мисленето и съзнанието

Твърди се, че моторът на езиковата способност – синтаксисът – е референциално сляп. На това може да се дължи неговата особеност, която впечатлява всеки ученик, когато се сблъска с уроците по граматика на българския език в училище – колко трудни за осмисляне спрямо житейския опит изглеждат категориите ѝ. Ученикът не е в състояние да ги свърже с каквото и да е от всекидневните представи за това, какво и как става в света около него. И защо в такъв случай трябва да се учи нещо, от което няма никаква полза и не може да се свърже с нищо, което става наоколо? Изследванията на отношенията между език, мислене и съзнание ни помагат да открием отговора на този въпрос.

Синтаксисът обаче е не само и не просто референциално сляп. Синтаксисът също няма отношение към категориите на времето и пространството, тъй като той не може да ги представи със собствени сили и средства. А това може да бъде така само при едно-единствено условие – че някой друг върши тази работа. Всички форми и възможности да се представят тези категории в психиката идват от страна на репрезентативния потенциал на менталния лексикон и намират достъп до съзнанието в процесора за пространствена представност, така че координацията в този случай би трябвало да е триангулирана. Езиковите изразни средства, веднъж активирани от дългосрочната памет, би трябвало да получат достъп не само до езиковия механизъм за съчетаване в добре оформено изречение, но и, паралелно, до корелативни на тях представи, които се оказват синхронизирани с помощта на синтактичния процесор. Подобен тип триангулация изглежда да е функция *sine qua non* за функционирането на съзнанието, за да не зацikleя то в рамките на права и обратна връзка между две централни системи.

Категориите на времето и пространството могат да се превърнат в обект на съзнанието, т.е. да придобият статуса на експлицитни ментални негови репрезентации

(и по този именно начин на обект на съзнанието), единствено и само в процесора на пространствената представност. Тъй като изчислителната част на представянето им се пада обаче на действието на синтактичния процесор, много често се оказва така, че ние не само не обръщаме внимание на динамиката в собствените си представи, но в определени аспекти не сме по принцип в състояние да го направим, доколкото тя е свързана със специфичния начин на представяне и обработка на информация по синтактичен начин – чрез операции със свързаните помежду си езикови форми. Така губим връзка не само с пространствените, но и с времевите координати на реферираните състояния, процеси и събития и се отваря ножицата, обсъдена в модела на Роналд Ланакър (1987), между представено време и време за обработка на менталната информация, която в действителност е между време за обработка на информацията в модуса на представа и в езиковия процесор спрямо възможностите на достъп на съзнанието до процесите на формиране и функциониране на представите. Цялата тази динамика от своя страна трябва да бъде отнесена – директно или индиректно – към определени процеси на ставащото в реалната действителност, към която тя отправя по един или друг начин.

Заклучение и бъдещи насоки на изследвания

Съзнанието е феномен, който споделяме не само с всички други хора на земята, но и с други биологични видове – неизвестно (все още) на каква точно основа и неизвестно (все още) защо. Езикът, езиковата способност в замяна е тази, която ни прави по най-очевиден начин различни от всички други живи същества в природата, доколкото я познаваме днес. В такъв случай изследването на съзнанието и езика има потенциала да разкрие в какво се състои уникалното в света (такъв, какъвто го познаваме) спрямо уникалното в човека (такъв, какъвто го познаваме).

Уникалността на съзнанието се заключава в това, че то не може да бъде представено по достоверен начин от никаква своя част, аспект или компонент във вид на съдържание/обект на съзнанието, т.е. авторепрезентацията на метонимична основа е категорично изключена не по една, а най-малко по две различни линии едновременно:

- На първо място, самосъзнанието не е съзнание за съзнанието, а осъзнаване/презентация на Аза в съзнанието (представен по езиковоспецифичен начин от местоимението *аз*). Както стана вече ясно от дискусиите по този въпрос в рамките на работата, Азът може да се кодира по различни начини като обект на съзнанието, но винаги при това положение се оказва в ролята на компонент на обекта на съзнанието, а не с оглед на начина си на репрезентация и функциониране като субект на съзнанието, още повече като отношение между субект и обект на съзнанието в тяхната пълнота при всеки негов акт;
- На второ място, ако говорим за съзнание за съзнанието с оглед на възможността съзнанието, отразявайки само себе си, да представи само себе си на себе си в нередуктивен вид (а не като част от себе си), това по очевиден начин изглежда „мисия невъзможна“, или по-точно, „мисия непредставимо по какъв начин би била възможна“, т.е. ние не можем дори да си представим как това би могло да се осъществи. Това е все едно да поставиш огледало срещу огледало, за да може второто автентично да отрази по нередуктивен начин характера и потенциала на отразителната способност на първото в ролята на свой обект.

Така че няма нищо чудно, че се сблъскваме с проблеми при дискусии за характера на съзнанието и опитите то да бъде *представено/визуализирано* нередуктивно чрез негова метафора/модел. За разлика от всички други метафорични преноси, при които разграничаваме „източник“ (*vehicle, source*) и „цел“ (*target*) на метафоричния пренос, в нашия случай не знаем как изглежда съзнанието „само по себе си“, за да посочим в какви отношения дадена метафора отговаря и в какви се разминава с характеристиките на обекта на моделиране. Единствената възможност да си го представим по диференциран начин е чрез съпоставка на самите негови метафори и евентуално, чрез установяване на тяхна комплементарност по различни линии, да намерим основание да припишем функционална стойност на всяка от двете в съответната опозиция. В това и се състои патосът на проблема в опитите със средствата на съзнателна представа да се моделира същността на съзнанието във вид на механизъм, който поражда сам себе си (*causa sui* по Спиноза), или на такъв, който е породен от нещо, което изглежда тотално различно – мозъкът във функцията на каузален агент. Казано с други думи, съзнанието не може да се превърне в свой обект, тъй като това би означавало частта (текущият обект на съзнанието) да се приравни по някакъв начин с цялото (субект и обект на съзнанието). Парадоксът е както логически, така и с оглед на репрезентативния потенциал на същото това съзнание.

На този именно фон още по-ярко изпъква комплементарността на езиковата способност откъм структурообразуващия потенциал, която тя предлага. Докато връзката между субект и обект на съзнанието не е и не може да бъде рекурсивна, това е основополагащото, върху което стъпва структуропораждащият потенциал на езика. Липсата на рекурсивност означава в своя най-непосредствен и самоочевиден вид, че всяка алиенация от предишно съдържание на съзнанието може да се реализира или като към насочване към нов обект, който няма нищо общо с предишния, или като операция вътре в обекта на съзнанието, но не и с оглед на катексиса между субект и обект на съзнанието, т.е. те не могат да бъдат отчуждени един от друг по рекурсивен начин дори на второ равнище, а всеки път се установяват отново и отново като акт на повторение без алтернатива на катексиса. Повторението е с оглед на установяването на обект и субект на съзнанието; по правило обаче нямаме налице повторение нито в съдържанието на субекта, нито в съдържанието на обекта на съзнанието при установяването отново и отново на връзката между тях. Именно в този смисъл катексисът изглежда уникален по своя характер в рамките на психиката, както и, би трябвало да се предположи, с оглед на неговата имплементация в мозъка.

Поради своя характер съзнанието е възможно само тук и сега, така че не зависи в своето функциониране от дългосрочната памет с функциите, които тя осигурява на всички други механизми и способности на психиката. От друга страна, комбинацията на мултимодалност и споменатите по-горе особености (липса/блокиране на рекурсивността, специфика на катексиса, единствено възможна структура в облика на субект и обект) свързват конститутивно съзнанието с възприятието, въпреки че, както по всичко изглежда, то е в състояние в някои свои модуси да се дисоциира и от него в неговия въплътен облик (доколкото то осигурява директен достъп до света около нас), но това става възможно (ако въобще) само в изключителни обстоятелства, които не подлежат на дискусия при обсъждане на взаимните връзки между език и съзнание.

Анализът на темата по този начин ни води до еднозначния извод, че език и съзнание са налице във всеки от нас, защото изпълняват взаимно допълващи се функции в психиката, и на това можем да припишем в крайна сметка мотивацията за появата на езиковата способност от гледна точка на идентификация на характера и потенциала за разгръщане на способностите на човешкия ум. Езиковата способност, с други думи, допълва по най-радикален възможен начин потенциала на съзнанието, като

поражда възможността в него да се разгърне вторично съзнание, т.е. това, което наричаме във всекидневния език въображение (представно мислене, мислене с помощта на представи, мислене чрез представи).

Основното, с което езикът допринася за разгръщането на потенциала на човешкото съзнание, каквото го познаваме, е с оглед на възможността за алиенация и самоалиенация на съдържанието на съзнанието от неговия субект, т.е. дисоциативна способност, която в толкова съществен смисъл го характеризира според всички данни, с които разполагаме от изследванията на човешката психика и мозък. Не можем да си представим човешкия език без човешкото съзнание именно благодарение на това, че той допринася за разгръщане на потенциала на съзнанието по начини, които биха били иначе невъзможни за него, т.е. на комплементарен принцип. Дисоциативната способност се проявява в езика в неговия конструктивен потенциал единствено на място да съчленява с оглед на присъщи само на него механизми най-малко две различни ментални съдържания във функционален еквивалент на пропозиция/изречение/изказване, като императивът е всеки път това да става тук и сега, а това гарантира синхрон/съотносимост с начина на функциониране на съзнанието.

В разглеждания контекст трябва да се осмислят и основните насоки на бъдещи изследвания в разглежданата в дисертацията проблематика. На първо място в това отношение следва да се посочат възможностите да се реализират конкретни изследвания за равнищата на съотносимост на структури в трите централни процесора на ума. Това е най-целесъобразно да става на базата на основополагащите понятия за предикация и рекурсия, като им се придава конкретно тълкуване с оглед на разглежданата проблематика. В това отношение тепърва предстои да бъдат адекватно описани механизмите на индиректна съпоставимост на структурите и начините на обработка на съзнанието спрямо езиковата способност. Така например като напълно неочаквана би трябвало да се възприеме формалната съотносимост между структура на съзнанието на базата на отделими една от друга „перспектива“ и „обект на съзнанието“ спрямо Фаза 1 и Фаза 2 при конструирането на добре оформено изречение в рамките на минималисткия модел в генеративната граматика. От друга страна обаче те подлежат на взаимно обосноваващо ги функционално обяснение и така задават основополагащия начин на тяхно съотнасяне при реализация на мисловна дейност в работната памет на човека. Същият проблем, но разглеждан от гледна точка на съотнасянето на начина на работа на работната спрямо дългосрочната семантична памет, придобива друг смисъл с оглед на взаимната координация в работата на трите централни процесора. Това се отнася до начина на работа в единиците на думи и конструкции и по какъв начин да се постулира както съществуването на последните паралелно с възприемането на необходимостта от съществуването на специализиран синтактичен процесор на базата на единствената операция *Merge*. В дисертацията този проблем се решава на базата на постулирането на хипотезата за „вечното изречение“, т.е. че езиковата способност се състои от една-единствена операция, която функционира чрез конструиране на изреченията на базата на един и същи техен образец, който задава всеки отделен път отворения им потенциал. Предстои да се види доколко тази хипотеза може да се окаже плодотворна с оглед на обяснението, по какъв начин функционират координирано език и съзнание, тъй като „вечното изречение“ намира своята мотивация именно с оглед на възможностите в това отношение. Хипотезата за „вечното изречение“, с други думи, е с оглед на ориентацията да се съчетае репрезентационният с динамичния подход при моделирането на характера на езиковата способност и начините на нейната координация с мисловната дейност и съзнанието.

В неотдавна публикуван предговор към своята най-известна книга за езика и мястото на жената в обществото Робин Лейкъф (2004) описва атмосферата и

очакванията в лингвистиката през 60-те години на миналия век, когато трансформационната граматика за първи път завладява умовете и сърцата не само на езиковедите, но и на много други специалисти с интереси в областта на когнитивните науки. След ентузиазма и съпричастието на младите докторанти, към които се е причислявала тогава тя, настъпва епохата на разочарование: „Чомски ни беше обещал теория и метод, които ще направят езика „прозорец към ума“. Но в рамките на стандартната трансформационна граматика тази възможност можеше да бъде осъществена само в твърде ограничена степен, ако изобщо можеше“ (Лейкф 2004, 16). След поредица от лингвистични войни (ср. Харис 1995) и много перипетии през последния половин век на фронтовете на теоретичното езикознание показателно само за себе си е да се осъзнае доколко констатацията на Лейкф се оказва ретроспективно едностранна, ако разгледаме и осмислим нередуктивно и в дълбочина отношенията между език, когнитивна дейност и съзнание. Най-съществената от корекциите в това отношение е, че съзнанието, колкото и парадоксално да изглежда, е не само „прозорец към ума“, което само по себе си изглежда самоочевидна констатация, но и по необходим начин се съотнася с езика като „прозорец към ума“ на свой ред и според своя собствена логика, за да придобие тази функция. А най-необикновеното е начинът, по който това се осъществява. В тази насока и би трябвало да очакваме в близко бъдеще най-обещаващи изследвания в областта на теоретичното езикознание.

Основни приноси на дисертацията:

1. За първи път в езиковедската литература се предлага систематичен обзор на основните лингвистично релевантни теории за отношенията на език, възприятие, мислене и съзнание в контекста на когнитивната революция в хуманитарните и обществените науки. Всички други приноси по тази тематика са били авторски и без претенциите да правят преглед на статуса ѝ в езикознанието в световен мащаб. Най-същественото в случая е подходът, с който това е направено в предлагания труд. Ориентацията на автора е била във всеки отделен случай да представи съответната теория и модел по най-благоприятния възможен начин, а не да търси повод да критикува слабости, недостатъци и/или недъзи. Смисълът на тази стратегия е да проличи богатството на възможности и подходи при анализа на отношенията между език и съзнание, които продължават в много голяма степен, за да не кажем изцяло, да се подценяват в езиковедската теория и практика.
2. Въз основа на направения анализ на основните пет модела (на Ноам Чомски, Роналд Ланакър, Рей Джакендоф, Уолъс Чейф и Дерек Бикертън) на отношенията между език и съзнание, които са налице в езиковедската литература, се прави наглед парадоксалният извод, че всички те разкриват по достоверен начин отношенията между език, възприятие, въплътена дейност, мислене и съзнание. Този извод ни изправя пред твърде нетривиалния проблем, как може „всички да са прави“, когато те по очевиден начин взаимно си противоречат и взаимно се отричат – имплицитно и/или експлицитно? Обяснението, което се предлага, е с оглед на потенциала на психиката да функционира в различни режими на реализация на информационните процеси, протичащи в нея, при което стават възможни начини на проява, които взаимно се изключват (т.е. подлежат на т.нар. *double dissociation* „двойна дисоциация“ помежду си, тъй както това се формулира в съвременната когнитивна невронаука). Това обстоятелство трябва да намери отражение по съответен начин при тяхното моделиране. Именно по тази линия стигаме до възможности да са налице модели, които взаимно се изключват не защото са погрешни, а защото моделират взаимно изключващи се процеси в самата психика на човека.
3. В дисертацията се предлага и се тълкува оригинална хипотеза за начина на биолингвистично детерминиране на езиковата способност на човека на базата на т.нар. система за огледални неврони (СОН) в мозъка на човекоподобната маймуна в съпоставка с човека. Посочва се, че откритието на СОН ни изправя пред много проблематична ситуация в това отношение, отколкото това се представя в теориите за произхода и еволюцията на езика. Проблемът се заключава в това, каква метаморфоза трябва да е претърпяла СОН при човека, че да може да функционира както при маймуните, но и с оглед на езиковата способност, която по най-безспорен начин ни отличава от тях. От предлаганото обсъждане проличават възможности за биолингвистична интерпретация, които са алтернативни на тези, които се предлагат по линията на генеративната граматика.
4. В труда се предлага и анализ на отношенията между възприятие и език на базата на обилен езиков материал, който е без прецедент на монографично ниво спрямо наличното в литературата по въпроса у нас и в чужбина. Обсъждането е многостранно, тъй като се разглеждат отношенията на езика с всички перцептивни модалности – зрение, слух, обоняние, осезание, вкус, проприоцепция и интероцепция. За всяка от тях се прави анализ в дълбочина, като се привежда подходящ езиков материал, на първо място на български и английски. Обсъжда се

и характерът на отношенията между възприятие и когнитивна дейност, който е един от най-проблематичните в рамките на когнитивните науки.

5. По иновативен начин се обсъжда отношението между мултимодалност на възприятието спрямо отношенията на метафора и аналогия при висшите когнитивни процеси, каквито са тези на мислене. Както се вижда от изследвания лексикален материал за българския език, в самите лексикални структури се оказват заложи аналогии или метафори на мултимодална основа, например между тръпчивия вкус в устата и изтръпването и схващането на крайник, което е на интеро- и проприоцептивна основа. В случая с *тръпчив* връзката се реализира на базата на аналогия между цели четири сетива (тактилно, вкусово, интеро- и проприоцептивно). Подобен начин на преносно проекциране на структури при представянето на преживявания при възприятия, представи, емоции и когнитивни категории, така както се кодира в семантичните структури на лексикалните значения, колкото и да изглежда близък до ума при обръщането на внимание на неговите характеристики, никога не е бил обект на систематичен анализ в наличната езиковедска литература. В дисертацията такива анализи са представени за всички модалности на възприятието, което гарантира систематичността на обсъждането от гледна точка на психологията на възприятието, когнитивната психология и лексикалната семантика.
6. По обстоен и систематичен начин се подхожда и се изяснява мястото на мултимодалността на възприятието и оттам на съзнанието с оглед възможностите на езиковите структури и потенциала на мисленето. Те се разглеждат последователно и обосновано от различни гледни точки – като принципи за извличане/обобщение на техни структурни параметри, като съчетаващи се в единство, въз основа на тяхна структурна съотносимост по определени параметри, каквито са например обобщените на най-високо равнище категории за време и пространство, и като възможности за кросмодални проекции на базата на приоритет на едни от тях за сметка на други. Всички тези алтернативи се тълкуват с оглед на тяхното покритие с езикови средства.
7. Въз основа на анализ на характера на перцептивните преживявания на човека и техните отношения спрямо когнитивната дейност и съзнанието се предлага модификация на класическия триъгълник знак-значение-референт на Фреге-Огдън-Ричардс, който в случая на думи, отправящи към психически преживявания, се превръща в четириъгълник с алтернативни траектории на реализация в различни случаи на именуване по линията на референт, феноменално преживяване, знак/дума и значение. При това четириъгълникът подлежи на допълнителни модификации, доколкото се отнася за възприятия, за които можем да локализираме референт (например *червено*), спрямо такива, за които това може да се окаже проблем, както това е при някои интероцептивни преживявания, за които не е ясно към какво отправят. Също така подходящо е да се отбележи, че отношението между субективно преживяване и неговия референт ни се представя отново в различна светлина при анализ на характера на емоционално-афективните преживявания и думите, които ги именува (за обсъждане вж. Стаменов 2012).

В дисертацията аргументирано се изтъква на по-обобщено равнище тезата, че триъгълникът на значението може да се преосмисля по различни начини, когато говорим за начините на функциониране на езика по отношение на когнитивната дейност, възприятието и емоцията, доколкото това са различни психически функции. След като те имат свои собствени закони и механизми на въплъщение, няма нищо чудно обобщеното отношение знак-референт-значение да придобива при тях различен смисъл и траектории на реализация.

8. Приносен характер има обсъждането на характера на когнитивната дейност (мисленето), тъй като в него се поставя акцент върху най-съществените от гледна точка на обсъжданата в дисертацията проблематика негови характеристики – **специфична двуфокусна динамика** с оглед на своята феноменология между възприятие и мисловна дейност, на **конструктивния си характер** и на **скоростта си на реализация** (автоматично бързо спрямо серийно под контрола на произволното внимание). Тези особености на мисловната дейност се представят според начина на тяхната идентификация и описание при трима бележити специалисти – Уилям Джеймс, Джон Дюи и Даниел Канеман, като техните възгледи са интерпретирани в съответствие с темата, обсъждана в предлагания труд.
9. Особеностите на психическия живот на човека са отразени по определен начин в речниковия фонд на българския език. В него имаме налице голям брой думи за психически преживявания. В дисертацията за първи в специализираната литература за българския език се разглеждат систематично 486 идентифицирани и ексцерпирани глаголи за психически живот от страна на тръпника (експериенцера) им. Акцентът е върху глаголите и техните значения, тъй като основен постулат на дисертацията е този за **примата на когнитивното събитие** при обработка на информация при човека на равнището на изречение, пропозиция и представа.
10. За първи път в достъпната литература се отбелязва определен аспект на спецификата на глаголите за психически състояния, когато те се употребяват от субекта като квалификация на собствени преживявания. Например докато процесът на бдене може да не е осъзнаван текущо като такъв от субекта си (това, че бдя, не означава задължително, че аз едновременно с това съзнавам, че това, което правя в момента, е именно да бдя), то употребата на думата за него по необходимост изисква проява на самоосъзнание. Иначе казано, употребата на думата в първо лице предполага повече, отколкото се покрива от нейното референциално насочено значение в сегашно време. Бденето може да се поддържа неволно, т.е. само от време на време самоосъзнато да се проверява да не би Азът да е склонен да изпадне в дрямка при среднощно будуване, докато употребата на думата изисква преди това задължително да е било проверено, че наистина това, което Азът прави, отговаря на съдържанието на тази дума. В пълнозначния си смисъл, който позволява употребата на глагола *бдя*, будуването се състои не от един, а от два паралелни процеса – единият на будуване, а вторият – на контрол това будуване да се реализира без отклонения, отслабване и пропуски. Реализацията на подобен двуфакторен процес е свързана с осцилиране на вниманието между обекта на бдене и процеса на бдене (като вторият е самоосъзнат), който е много по-ангажиращ от буквалното значение, което се приписва на *бдя*.
11. В дисертацията се предлага и се обсъжда проблемът за **съпоставимия формат**, в който функционират езикът, когнитивната дейност и механизмът на съзнанието. Посочва се, че за да има съзнанието достъп до съдържания, които не са просто въпрос на асоциация от активирани от дългосрочната памет ментални продукти (било на семантична, било на епизодична основа), е необходим достъп до резултати от функционирането на синтаксиса и логическата форма на езика. За целта те трябва да бъдат първо съотнесени/преведени на „езика“ на пространствената когнитивна дейност. Този именно „превод“ ги превръща във „вложени“ в съзнанието ментални съдържания в облика на негови обекти. Влагането е по дефиниция асиметрично и еднократно, т.е. рекурсия в какъвто и да е смисъл е стриктно блокирана.

Обратната връзка между съзнателно манипулиране на когнитивни съдържания в рамките на пространствената когнитивна дейност също е възможна и също подлежи на „прекодиране“ във форматите на синтаксиса и логическата форма. По този именно начин цикълът на действие на работната памет на човека се затваря чрез съотнасяния и влагания на съдържания, които са били породени в един от процесорите, за да бъдат „преведени“ в езика на другите в прав и/или обратен ред. Основна теза, разработена и доказана в дисертацията в това отношение е, че единицата на „превод“ в рамките на начина на функциониране на работната памет е **конструктивното когнитивно събитие**. То подлежи на конструиране в рамките на поне един от тези процесори, а така също на представимост като съдържание/обект на съзнанието (в рамките на системата за представно мислене).

Що се отнася до констатираната бинарност (субект и предикат) на формирането на продуктите на мислене, тя е необходимост с оглед представимостта на мисловните резултати като съдържания на съзнанието. С други думи, бинарността на синтетичните и аналитичните процедури на синтаксиса е резултат от взаимната оптимизация при функционирането на езика, мисленето и съзнанието, т.е. на чисто функционална основа на най-високо равнище от гледна точка на начините на кодиране на когнитивна информация в психиката, а не на редуktivно изтълкувана „биолингвистична“ основа. При друг ритъм на съотнасяне изключително сложната откъм възможностите за циклично функциониране в различни режими работна памет би блокирала или би се разпадала непрекъснато в асинхронен формат, а ние сме в състояние да мислим и съзнателно, и продуктивно. А това значи, че системите на работната памет могат да бъдат интенционално насочени да работят в цикъл.

12. При проведения в дисертацията анализ на **интерфейса между глагол и конструкция** се оказва, че техните взаимоотношения съвсем не са така прости и еднозначни, както това се представя в наличните граматички конструкции. При глагола трябва да се вземат под внимание освен неговото индивидуално значение също така семантичният клас, типът събитие, което той именува, и аспектиалният му клас. При характеризиране на конструкцията трябва да се има предвид не просто нейното значение и форма (синтактичната структура) по семиотичен образец, но да се моделират възможностите да се варират взаимоотношенията между синтактична структура (изразена в синтактични отношения като субект, директен обект и т.н.), тематични роли (деятел, пациент, тръпник и т.н.) и падеж (номинатив, акузатив, датив). Настройката на всички тези параметри по такъв начин, че те да пораздат всеки път основата на добре оформено изречение, предстои да бъде подходящо моделирана. Предложение в тази насока е скицирано в настоящата дисертация във формата на модел с две последователни фази на пораждаване на всяко добре оформено изречение по време на речева дейност. Представеният модел се мотивира по начин поне отчасти различен от този, предложен в последни публикации на Чомски (вж. например Чомски 2005; 2013; 2014), комуто принадлежи идеята за двуфазово пораждаване на всяко добре оформено изречение.

На базата на обобщения модел, който приписва основополагащо значение на структурите от типа „конструкция“, може да се направи директна връзка между езиковоспецифични структури от типа на тематични и аргументни рамки, синтактични и падежни патърни с въведеното по-рано понятие за когнитивно събитие. Всяка подобна структура освен своите особености притежава равнище на съвместимост, което да създава възможността различните процесори на психиката не просто да „обменят информация“, но това да става на базата на определен модус

на съвместимост. Обратната страна на медала е, че никоя конструкция, която се активира от дългосрочната памет, не може сама по себе си да е еквивалентна на добре оформено изречение, а това трябва да означава, че форматът на „вечното изречение“ (вж. по-долу) не може да бъде идентифициран с която и да е конструкция в тълкувания тук смисъл, а може да послужи единствено за негов компонент.

13. По радикално нов начин се поставя въпросът за **отношението между синтаксис и семантика** на естествения език при функционирането му в психиката. Изследването на възможностите да се моделират взаимоотношенията между синтактични функции (отношения) и семантични структури е един от основните проблеми на теоретичното езикознание. Той е намирал, намира и ще намира алтернативни решения с оглед на различни научни перспективи и цели на конкретните изследвания. В предлаганата дисертация цел е анализът на взаимоотношенията между синтаксис и семантика на изреченско равнище от гледна точка на възможностите за проява на тази структура като ментална репрезентация във феноменалното съзнание. Този ракурс при разглеждане на интерфейса между синтаксис и семантика, доколкото ми е известно, се реализира по експлицитен начин в контекста на тълкуване на отношенията между езикова структура и структура на съзнанието за първи път в специализираната литература. Търсенето на отговор на този въпрос е не само подходящо, но и неизбежно, за да може задоволително да се осветли по същински адекватен начин характерът на взаимоотношенията между синтаксис и семантика, която проблематика е от основополагащ характер за моделирането на езика като специфична човешка способност. Изключването на проблема за съзнанието при анализ и моделиране на интерфейса между синтаксис и семантика, което към днешна дата е практически без алтернатива при разглеждането на тази тематика, е бил, е и винаги ще представлява пречка за правдоподобното му разрешаване, докато не бъде взет под внимание и експлицитно обсъден.
14. Интерфейсът между синтаксис и семантика се моделира с помощта на постулирането на **три централни системи/механизма за обработка на когнитивна информация**, които са приспособени за работа за тази цел. В случая се приема за достоверен начинът на моделиране на това отношение както на когнитивната лингвистика, така и на генеративната граматика, макар че те в продължение на последните 45 години (от началото на 70-те години на миналия век) са били най-активните участници в т.нар. *linguistics wars* „войни в лингвистиката“ за сфери на влияние (на първо място в американската лингвистика и оттам в цял свят; за описание вж. Харис 1995). В конкретния случай това означава, че се приема за достоверен постулатът на когнитивната лингвистика за наличие на интерфейс между синтаксис и семантика на равнището на пространствената когнитивна дейност (= схематично въображение). От друга страна, приема се за достоверен и постулатът на генеративната лингвистика за наличието в психиката на механизъм за абстрактно мислене, което не е идентично както на синтаксиса на естествения език, така и на пространствената когнитивна дейност. Поради тази причина се оказва необходимо да се постулира интерфейс между тях в облика на т.нар. *Logical Form* „логическа форма“. Доколкото обаче тук ни интересуват отношенията между съзнание, езиковоспецифични структури и когнитивна дейност, в предлаганата дисертация фокусът е върху отношенията между синтаксис, пространствена когнитивна дейност и съзнание. В случая определени типове манипулации се разглеждат с оглед на възможностите за обработка на информация в рамките на представната когнитивна дейност, а по-

точно с този неин аспект, който гарантира катексис на субекта на съзнанието с негов фокус, който се състои от фигура и основа, като останалите съдържания в рамките на представния процесор осигуряват от своя страна богат мултимодален фон на равнището на интерфейс между представните структури и мултимодални структури на възприятието и възпътената дейност. С други думи, самата структура на съзнанието е много дълбоко ешелонирана във всеки момент, в който я преживяваме, но и със строго позиционирана йерархия на връзките в рамките на вторичното съзнание (където се осигурява достъп до представната когнитивна дейност). При това налице е както единичност и в този смисъл уникалност на катексиса на съзнанието при всяка негова реализация, независимо че се основава на стриктно повторение, но и „прозрачност“ на съдържанията на съзнанието от най-високо равнище на абстракция при абстрактните образни схеми до най-ниското равнище на синестетично формиращи се фракталоподобни негови микроструктури на базовото феноменално равнище на възприятието (за това равнище на формиране на феноменалните преживявания и възможностите за тяхното правдоподобно моделиране в изчислително отношение вж. Стаменов 1996).

15. По убедителен начин в дисертацията се демонстрира, че вербалното съзнание функционира на базата на обратна връзка на разпределението фигура/основа в представен формат спрямо изреченски контури във формата на синтактичния процесор на работната памет на човека. Съотносимостта при това не е директна, а посредством манипулиране на представните съдържания на съзнанието, които представляват референциалният корелат на синтактичната структура. По какъв начин се реализира на дело това съчетаване, се описва по адекватен начин в най-нови психолингвистични трудове (вж. Кньоферле и др. 2016).
16. В дисертацията се разглежда и се дава отговор на въпроса, **метафора ли е съзнанието**. Посочва се, че съзнанието може да включва по всяко време метафорични репрезентации в рамките на своя обект, но никога няма формата на метафора. С други думи, съзнаването не е метафорично по своя характер, макар конститутивно да съчетава в себе си елементи с най-различен произход в рамките на архитектурата на менталния апарат на психиката. Тази теза е една от основополагащите и когато се опитваме да осмислим разликите между естествения език, чиито изразни средства в твърде значителна степен зависят от различни видове метонимични и метафорични преноси на значенията, и съзнанието, което е конститутивно неметафорично, т.е. съзнанието е не само **директно** (както това се дефинира в предлаганата дисертация), но поради тази причина автоматично е и винаги **буквално** в рамките на собствената структура.
17. По необходимост проблемът за метафоричния според своя начин на представяне с вербални средства характер на съзнанието опира в крайна сметка до свързания проблем за **рекурсивната представимост** на съзнанието на самото себе си. От определена гледна точка патосът на предложеното в дисертацията обсъждане на метафорите на съзнанието се състои в търсене на отговор на въпроса, можем ли да си го представим. Отговорът на този въпрос е отрицателен. Ние не можем да си представим „отстрани“, третолично, тъй да се каже, как изглежда съзнанието по начина, по който можем да си представим даден предмет. Съзнанието не може да си представи правдоподобно съзнанието. Каквато и да е събитие, компонент или състояние не може да представи цялото. Рекурсията в случая не е блокирана, но води до несъстоятелност на резултата още при първия опит тя да бъде приложена.
18. Статусът на всяка метафора на съзнанието е на опит да се изчисли квадратурата на кръга, т.е. винаги по някаква линия апроксимация на феномен, който не може да представи сам себе си в своята цялост. В този смисъл приносна е тезата, че не е

възможен модел на съзнанието, чиято формулировка да не се основава на пренос по форма и/или на значение на езикова основа (с привеждано изключение, което също се обсъжда). Съзнанието в това отношение като че ли ни предлага най-проблематичния случай на невъзможност да се маркира еднозначно потенциалният референт, неспособност по принцип той да бъде определен и описан с помощта на единствен модел, дефиниция или представа. Най-добре ни помагат да осъзнаем стойността на това твърдение опитите да го опишем с езикови средства – било във всекидневния език, било със специализирана за целта терминология.

19. Разработва се и се изтъква тезата, че „прозрачността“ на структурите на съзнанието на най-абстрактно равнище се основава на съпоставимост в начините на обработка на информацията в психиката на равнище възприятие и мислене. Те могат да изглеждат по качествено различен начин в различни процесори на когнитивна и перцептивна информация, но винаги е налице общият знаменател, който в езикознанието е бил идентифициран в облика на **предикацията**, доколкото за конститутивна единица на формирането на езикови изрази и мисли се възприема изречението. Именно в това и се заключава основната теза на дисертацията, когато става въпрос за търсенето на основополагащата структура, на *lingua franca* при обработването на когнитивна информация в различните нейни измерения на синтактично, семантично и прагматично равнище. В случая с изясняване на характера на предикацията, когато става въпрос за съотнесимост и възможности за разминавания на структури на синтактично, семантично и прагматично равнище, в труда се следва анализ на Джакендоф (2002), но той се тълкува в контекста на представения тук по-обобщен модел, който притежава значително по-голяма обяснителна сила. Най-съществената разлика в структурно отношение спрямо предлаганото от Джакендоф е проведеното тук еднозначно разграничение между **предикация** и **катексис**. Последният е специфичен само за съзнанието и може да бъде приравнен към предикация само чрез проекция и експликация на субекта като „аз“ в изречение, например *Аз ям салата*. В този случай реализираме предикация между граматическия субект „аз“ и предиката „ям“ за сметка на имплицитно на катексис спрямо имплицитния Аз, който изказва това изречение, и съответното на него представно съдържание на „Аз ям салата“;
20. Приносно е тълкуването на отношенията между **предикация** и **рекурсия**. Първата се допълва по комплементарен начин от втората като езиковоспецифичен механизъм, който няма директен корелат с оглед на своя начин на действие в другите процесори на психиката при човека – както при възприятието, така и при неезиково опосредстваното мислене. Макар рекурсията да се основава на пръв поглед на серийно повторение на операцията на предикация в облика на *Merge*, втората в никакъв случай не може да бъде идентифицирана с първата по причини, които би трябвало да бъдат ясни на всеки, който се е занимавал с езикова структура – *Merge* оперира на всички равнища на пораждаване на изречението, докато предикацията се реализира по дефиниция само веднъж в рамките на същото изречение. Предикацията в тълкуването, представено тук, представлява в права и обратна връзка съотнасяне и напасване на тема/коментар и т.н. във фокуса на съзнанието. Предикацията се използва в предлагания тук генерализиран смисъл единствено що се отнася до вербалното съзнание. В него има приоритизирани позиции, в които предикацията може да се реализира на синтактични основания, както това и е било правено в рамките на различни езиковедски парадигми, но в рамките на съзнанието резултатът може да се появи единствено след координация в права и обратна посока с другите централни процесори на ума и на първо място на представната когнитивна дейност. В случаи като *Сократ е смъртен* е лесно всички

възможни бинарни разграничения да се съотнесат по еднозначен начин едни с други, но при изречения с по-сложна структура се появяват повече алтернативни възможности в това отношение и изборът се прави на място.

21. Предлага се вътрешноезиково тълкуване на характера на връзката между **предикация** и **рекурсия** – тя се осъществява на базата не на семантични или прагматични взаимоотношения, а на синтактичен принцип, като за основа на тяхната реализация се възприема тълкуването на обхвата на предикативната връзка чрез нейното (пре)осмисляне като затваряща фаза при деривацията на изреченски контур. Според идеята на Чомски (2008) за фазовия начин на пораждаване на просто изречение (клауза) то се формира не от една, а от две последователни фази – vP и CP. Придвижването на конституент извън обхвата на съответната фаза е възможно, ако той първо бъде придвижен към нейната лява периферия, т.е. всяко придвижване извън обхвата на дадена фаза се реализира в действителност не еднократно, а чрез два последователни „скока“. Веднъж приключила, обработката на предикат и изреченска структура ги „затваря“ за операцията *Merge*, т.е. оттук нататък те се разглеждат като неразложимо цяло на по-високо равнище, например това на сложно изречение. Именно на базата на това затваряне се реализира на граматично равнище двуделността на изреченската структура и по този начин се осъществява възможността тази двуделност да се съотнесе с предикативното отношение и с неговите корелати в другите централни процесори на ума.
22. В дисертацията се формулира и се защитава хипотезата за **когнитивното събитие** като формат, общ за езика, представното мислене и езика на мисленето, на базата на който функционира умът. Идеята му се основава на наблюдението, че мисловната дейност е конструктивна/синтетична по своя основополагащ характер (на базата на създаване на предикативна връзка). Катексисът на съзнанието също може да бъде представен като субектно-предикатно отношение, но не е идентичен на него.
23. В многобройните публикации, които през последните 40 години са разглеждали проблемите на метафората, липсва дори и едно, което да споменава, че обратната страна на метафоричното познание се заключава в това, че при него се приравняват частично съотносими ментални структури, т.е. те са частично съотносими, а това означава, че са също така частично несъотносими. Едно от следствията на несъотносимостта е, че преносът след неговата реализация се разпада – имаме дисоциация между механизмите, които са породили „източника“ (*vehicle, source*) и „целта“ (*target*) на метафората. Тази способност на механизмите на централната система да влизат в коалиции, за да ги прекъснат и да продължат „всеки по своя път“, се именува в специализираната литература като способност за дисоциация в работата им, т.е. това са **дисоциативни механизми** на познавателната дейност при човека. На най-високо равнище на моделиране на работната памет в рамките на дисертацията бяха идентифицирани три такива механизма – езиковоспецифичен синтаксис, представна когнитивна дейност (въплътена познавателна дейност) и език на мислене. В дисертацията проблемът с начините на дисоциация между езика и другите централни процесори се описва и тълкува като обратна страна на медала на начина на функциониране, който гарантира съотносимост в начините на обработка на информация. Възможността за дисоциация при рекрутирането на процесори и на съдържанията, които те доставят в рамките на работната памет, се диктува от механизма на съзнанието като такъв с оглед на неговия потенциал, а именно от възможността както субектът, така и обектът му да бъдат запълнени при следващ акт на съзнанието със съдържания, която нямат нищо общо със съдържанията от предишния акт на съзнание. Единственото „идентично“ е

катексисът като такъв. Тази архитектура на реализация на съзнанието и създава наглед безпримерното богатство на възможни преживявания и гъвкавост на реализация на базата на една и съща възможна и на практика, и на теория структура.

24. В дисертацията се предлага и обсъжда радикална хипотеза за характера на езиковата способност, която се идентифицира с **вечното изречение** (по примера на древноиндийския граматик Бхартрхари; вж. Стаменов 1988; 1989а). В дългосрочната памет на човека има една-единствена виртуална репрезентация на изречение – „вечното изречение“ с около 40 лексикални и функционални проекции (вж. Чинкуе 1999), което представлява целият негов структурен потенциал. Този потенциал се актуализира всеки път, когато налице е намерението да се продуцира езикова структура в рамките на работната памет на човека. Правилата на граматиката са тези, които във всеки отделен случай влагат, „нагаждат“ лексикалните средства във винаги една и същата репрезентационна рамка на изречението чрез специфичната за синтактичния процесор комбинация от деривационни операции. Подобна хипотеза става близка до ума именно когато се направи съпоставителен анализ на характера на отношенията между език и съзнание, тъй като „вечното изречение“ представлява аналог на начина на функциониране на съзнанието с неговата винаги една и съща двуделна структура на субект и обект. Разликата между тях при това положение би трябвало също да изглежда повече от очевидна – с оглед на толкова големите възможности за запълване на структурния потенциал на вечното изречение спрямо една и същата най-проста и неизменна двуделна структура на съзнанието, половината от която винаги е имплицитна, а другата половина – задължително експлицитна. Така формулираната хипотеза по очевиден начин идва да покаже, че език и съзнание не са несъотносими, както това следва от слогана на Чомски „Езикът е по принцип недостъпен за съзнанието“, а взаимно се допълват.
25. В дисертацията като **основа за структурната съотносимост** на толкова наглед несъпоставимите формати на функциониране **на език и съзнание** се предлага именно т.нар. вечно изречение. Това, което днес се именува с понятието за „езикова способност“ в генеративната парадигма, представлява по същество, както беше споменато, способността да се поражда в определен ритъм чрез повторение в чистия му вид на изреченския формат за целта на формулирането на следващото когнитивно събитие в ума на човека. В това именно отношение начинът на функциониране и на координиране на актовете на съзнанието и когнитивните събития са в състояние да се оказват в синхрон. Синтаксисът подобно на механизма на съзнанието е конструктивна способност в чистия ѝ вид. Веднъж конструирана, синтактичната структура се тълкува от другите процесори на работната памет, а синтаксисът получава нова задача чрез задаване на ново съчетание от лексикални единици, от които трябва пак да събере изречение. Синтаксисът не помни какво е съчетавал предния път. Същото е валидно и за съзнанието в „чистия“ му вид. Още по-ярко обаче при това положение изпъква разликата между тях в структурно отношение. На първо място това е с оглед на характера на катексиса (полагане на перспектива в представен формат) спрямо предикацията. На второ място, докато съзнанието може да има само една-единствена двуделна емпирична структура – на субект и обект, – пораждащият потенциал на вечното изречение е потенциално неограничен (ако се разглежда сам за себе си). Тъй като се вижда, че имаме очевидно разминаване между структурата на изречението и структурата на съзнанието, техният *pacemaker* не е на равнището на изречението с неговия потенциал, а на актуалното членене на базата на просто изречение или негов

- функционален еквивалент. При това координацията на това равнище е с оглед на Фази 1 и 2 при конструирането на клауза (според съвременната минималистка доктрина по въпроса) за сметка на формиране на съдържанието на съзнанието с оглед на неговата перспективизация. Последната двуделна динамика и детерминира по същество възможността за координация между поток на съзнанието и парсинг на езиковоспецифичната информация в работната памет на човека.
26. В труда убедително се демонстрират възможностите за преосмисляне и промени на ритъма на съотнасяне във времеизмерването (*timing*) на потока на съзнанието спрямо потока на речта в ума, които се дължат на потенциала за преразпределение на изреченските структури с оглед на възможностите на референциалното, комуникативното и пропозиционалното им оразмеряване, т.е. с оглед на спецификата на функциониране на другите централни процесори в рамките на работната памет на човека. При това положение и става възможно повече от един акт на съзнанието да се поддържа от една и съща изреченска структура, като за целта тя се оказва обект на итерация. Именно по този начин възможностите за влизане и излизане от синхрон във функционирането на ума намират своята реализация – като динамика на свързване и дисоциация във функционирането на неговите централни процесори онлайн. Най-същественото в случая, когато става въпрос за начина на функциониране на езиковата способност, се състои в разграничаването на **повторение** от **итерация** (макар всекидневните им значения да са идентични). Повторението е на равнище на „вечното изречение“, при което синтактичният парсър започва да строи нов изреченски контур *ab ovo*, т.е. от това, което Чомски нарича нумерация или сбор от лексикални словоформи, върху които трябва да започне да оперира рекурсивната операция *Merge*. Итерация на едно и също изречение е налице тогава, когато имаме повече от едно просто изречение, което се преработва чрез реализация на Фаза 1 и Фаза 2 за всяко предикативно съчетание. Итерацията запазва актуалния изреченски контур след реализацията на двете фази на формиране на простото или на главното изречение с цел негово преосмисляне от страна на централни механизми на работната памет (представния и на езика на мислене). По този начин се осъществява функциониране на процесорите на работната памет, при което едно и също изречение продължава да се разгръща в рамките на синтактичния процесор, макар по това време да са се случили повече от едно когнитивно събитие, на базата на които и се осъществява времеизмерването (*timing*) в синхронизацията на трите централни процесора на ума.
27. В заключение се констатира, че основната хипотеза на дисертационния труд намира своето потвърждение: език и съзнание се намират в отношение на комплементарност по параметрите на функция и структура и в отношение на индиректна съотносимост с оглед на динамиката на своята реализация в психиката. В това и се състои основният принос на предлагания труд.

Публикации на автора по темата на дисертацията

- Стаменов 1985. Стаменов, Максим. 1985. Семантична сатиация и функциониране на лексикалното значение. *Български език XXXII*, кн. 2, 171–177.
- Стаменов 1988а. Стаменов, Максим. 1988. Психолингвистически аспекти целостности значения (с точки зрения философии языка Бхартрхари). В Татяна Н. Ушакова (ред.) *Прогресс в психологии* (8–34). Москва: Институт психологии.
- Стаменов 1988б. Stamenov, Maxim. 1988. Perception, cognition, and language: Points of old and new controversies. *Studies in the History of Psychology*. CHEIRON-Europe Meeting, September 1986, Varna (321–329). Leiden: Institute of Psychology.
- Стаменов 1989а. Стаменов, Максим. 1989. Аспекти от философията на езика на Бхартрхари. *Философска мисъл* 45(6), 58–66.
- Стаменов 1991. Stamenov, Maxim. 1991. Agonistic vs. Irenic View about the Dialogue: Is there any possibility for reconciliation?. In Sorin Stati, Edda Weigand et al. (eds.), *Dialoganalyse III. Referate der 3. Arbeitstagung. Bologna 1990*. Teil 1 (245–253). Tübingen: Max Niemeyer.
- Стаменов 1992а. Stamenov, Maxim I. 1992. [Editor's] Introduction. In Maxim Stamenov (ed.), *Current Advances in Semantic Theory* (1–16). Amsterdam: John Benjamins.
- Стаменов 1992б. Stamenov, Maxim I. 1992. In Praise of Wholeness. In: Maxim Stamenov (ed.), *Current Advances in Semantic Theory* (479–486). Amsterdam: John Benjamins.
- Стаменов 1994. Stamenov, Maxim I. 1994. Are There Restrictions on the Depth of Dialogue Processing? *Actes du Colloque "Le Dialogue en Question"*, Lagrasse, France, October 1993, ed. by Jackie Schoen. *Cahiers du Centre Interdisciplinaire du Langage* No. 10, 81–91.
- Стаменов 1996. Stamenov, Maxim I. 1996. The Fractal-like Roots of Mind: A tutorial in direct access. In Earl Mac Cormac and Maxim Stamenov (eds.), *Fractals of Brain, Fractals of Mind: In search of a symmetry bond* (273–322). Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.
- Стаменов 1997а. Stamenov, Maxim. 1997. Grammar, Meaning, and Consciousness: What can the sentence structure tell us about the structure of consciousness? In Maxim I. Stamenov (ed.) *Language Structure, Discourse, and the Access to Consciousness* (277–343). Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.
- Стаменов 1997б. Stamenov, Maxim. 1997. Going Beyond the Sentence Or What Does It Take to (Re)Construct the Subject. In Edda Weigand (ed.) *Dialogue Analysis beyond the Sentence: Units, Relations, and Strategies* (223–231). Tübingen: Niemeyer Verlag.
- Стаменов и Андонова 1998. Stamenov, Maxim and Elena Andonova. 1998. Lexical Access and Coreference Processing in Bulgarian. In Dieter Hillert (ed.), *Sentence Processing: A cross-linguistic perspective* (Syntax and Semantics, Vol. 31) (167–181). San Diego, CA: Academic Press.
- Стаменов 1999. Stamenov, Maxim. 1999. First language acquisition and the ontogenetic development of self-consciousness in the work of Ivan Georgov. In *The Emergence of Modern Language Sciences: Studies on the transition from historical-comparative to structural linguistics in honor of E.F. Konrad Koerner*, ed. by Sheila Embleton, John E. Joseph and Hans-Josef Niederehe (91–106). Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.
- Стаменов 2001а. Stamenov, Maxim I. 2001. Language structure and the structure of consciousness: Can one find a 'common denominator' between them?. In *Dimensions of Conscious Experience*, ed. by Paavo Pykkänen and Tere Vaden (45–70). Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.

- Стаменов 2001б. Стаменов, Максим. 2001. Проблемът с представянето и интерпретацията на субекта в структурата на диалога. В Ст. Димитрова (ред.) *Прагматика на текста* (53–82). София: Академично издателство „Марин Дринов“.
- Стаменов 2002а. Stamenov, Maxim I. 2002. Some features that make mirror neurons and human language faculty unique. In Maxim Stamenov and Vittorio Gallese (eds.) *Mirror Neurons and the Evolution of Brain and Language* (249–271). Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.
- Стаменов 2002б. Stamenov, Maxim I. 2002. On focus and fringe in explicit mental processing. In Kunio Yasue, Mari Jibu and Tarcisio della Senta (eds.) *No Matter, Never Mind: Toward the Science of Consciousness – Fundamental Approaches* (157–165). Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.
- Стаменов 2003. Stamenov, Maxim I. 2003. Language and self-consciousness: Modes of self-presentation in language structure. In Tilo Kircher and Anthony David (eds.) *The Self in Neuroscience and Psychiatry* (76–104). Cambridge: Cambridge University Press.
- Стаменов 2004. Stamenov, Maxim I. 2004. The rheomode of language of David Bohm as a way to re-construct the access to physical reality. In Gordon Globus, Karl Pribram and Giuseppe Vitiello (Eds.), *Brain and Being* (149–166). Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.
- Стаменов 2005. Stamenov, Maxim I. 2005. Body schema, body image, and mirror neurons. In Helena De Preester and Veroniek Knockaert (eds.), *Body Image and Body Schema* (21–43). Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.
- Стаменов 2006а. Стаменов, Максим. 2006. Начини за представяне на субекта в езика. В Ст. Димитрова (ред.) *Език и идиолект* (31-89). София: Военно издателство.
- Стаменов 2006б. Стаменов, Максим. 2006. Граматиката на конструкциите като алтернатива за описание на отношенията между синтаксис и семантика в граматиката и в лексикона. Част I: Основни идеи. *Български език* LIII, кн. 4, 81–93.
- Стаменов 2007а. Stamenov, Maxim I. 2007. Attention and language. In *Handbook of Pragmatics 2007* ed. by Jan-Ola Östman and Jeff Verschueren (1–23). Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.
- Стаменов 2007б. Стаменов, Максим. 2007. Граматиката на конструкциите като алтернатива за описание на отношенията между синтаксис и семантика в граматиката и в лексикона. Част II: Глаголи и конструкции. *Български език* LIV, кн. 1, 50–62.
- Стаменов 2007в. Стаменов, Максим. 2007. Граматиката на конструкциите като алтернатива за описание на отношенията между синтаксис и семантика в граматиката и в лексикона. Част III: Конструкции и речева дейност. *Български език*, LIV, кн. 4, стр. 59–69.
- Стаменов 2007г. Stamenov, Maxim I. 2007. Shibatani, Masayoshi (ed.). 2007. *The Grammar of Causation and Interpersonal Manipulation*. Review article. *Studies in Language* 31(1), 207–224.
- Стаменов 2008. Stamenov, Maxim I. 2008. Language is in principle inaccessible to consciousness. But why? In Jordan Zlatev and Richard Menary (eds.) *Language and Consciousness*, a special issue of *Journal of Consciousness Studies*, 15(6), 85–118.
- Стаменов 2011б. Стаменов, Максим. 2011. Има ли алтернатива принципът на комуникативно сътрудничество на Грайс? В: Найда Иванова и др. (съст.) *Истина, мистификация, лъжа в славянските езици, литератури и култури* (225–232). София: Издателство Лектура.
- Стаменов 2012. Стаменов, Максим. 2012. *Структури на емоционално-афективното значение и начини на неговото изразяване в езика*. Монография, приета за печат като издание на ИБЕ на 14.06.2012г. 517 маш. стр.

- Стаменов 2014а. Стаменов, Максим. 2014. Глаголите за общуване с умисъл в българския език и теорията на разговора в езиковедската прагматика. *Български език* LXI, кн. 1, 19–38.
- Стаменов 2014б. Stamenov, Maxim I. 2014. Review article of Boeckx, Cedric and Kleanthes K. Grohmann (eds.) 2013. *The Cambridge Handbook of Biolinguistics*, Cambridge: Cambridge University Press. *Language and Dialogue* 4(3), 465–477.

Тематични сборници по проблематиката на дисертацията, съставени, редактирани и издадени от дисертанта с водещ международен издател

- Стаменов 1992. Stamenov, Maxim I. (ed.) 1992. *Current Advances in Semantic Theory*. (Current Issues in Linguistic Theory, Vol. 73). Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.
- Мак Кормак и Стаменов 1996. Mac Cormac, Earl and Maxim Stamenov (eds.). 1996. *Fractals of Brain, Fractals of Mind: In search of a symmetry bond*. (Advances in Consciousness Research, Vol. 7). Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.
- Стаменов 1997. Stamenov, Maxim I. (ed.) 1997. *Language Structure, Discourse and the Access to Consciousness*. (Advances in Consciousness Research, Vol. 12). Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.
- Стаменов и Галезе 2002. Stamenov, Maxim I. and Vittorio Gallese (eds). 2002. *Mirror Neurons and the Evolution of Brain and Language* (Advances in Consciousness Research, Vol. 42). Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.

Цитирана в автореферата литература

- Баарс 1988. Baars, Bernard. 1988. *A Cognitive Theory of Consciousness*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Бикертън 1995. Bickerton, Derek. 1995. *Language and Human Behavior*. Seattle: University of Washington Press.
- Бърлин и Кей 1969. Berlin, Brent and Paul Kay. 1969. *Basic Color Terms: Their universality and evolution*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Бьокс и Грохман 2013. Bockx, Cedric and Kleanthes Grohmann (eds.). 2013. *The Cambridge Handbook of Bilingualism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ван дер Хулст 2010. van der Hulst, Harry. 2010. Re recursion. In Harry van der Hulst (ed.) *Recursion and Human Language* (xv-liii). Berlin: Mouton de Gruyter.
- Вебер 1834. Weber, E. H. 1834. *De Tactu. Annotationes Anatomicae et Physiologicae*. Leipzig: Koehler.
- Галезе 2000а. Gallese, Vittorio. 2000. The acting subject: Towards the neural basis of social cognition. In T. Metzinger (ed.), *Neural Correlates of Consciousness: Empirical and conceptual questions* (325–333). Cambridge, MA: MIT Press.
- Гибсън 1979. Gibson, James. J. 1979. *The Ecological Approach to Visual Perception*. Boston: Houghton Mifflin.
- Голдбърг 1995. Goldberg, Adele. 1995. *Constructions: A construction grammar approach to argument structure*. Chicago: University of Chicago Press.
- Голдман и Галезе 1998. Goldman, Alvin and Vittorio Gallese. 1998. Mirror neurons and the simulation theory of mind-reading. *Trends in Cognitive Sciences* 2(12), 493–501.
- Джакендоф 1987. Jackendoff, Ray. 1987. *Consciousness and the Computational Mind*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Джакендоф 1997. Jackendoff, Ray. 1997. *The Architecture of the Language Faculty*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Джакендоф 2002. Jackendoff, Ray. 2002. *Foundations of Language: Brain, Meaning, Grammar, Evolution*. Oxford: Oxford University Press.
- Джакендоф 2007. Jackendoff, Ray. 2007. *Language, Consciousness, Culture: Essays on Mental Structure*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Джеймс 1901. James, William. 1901 (1890). *Principles of Psychology*. Vols. I-II. New York: Henry Holt.
- Димитрова 1998. Димитрова, Стефана, ред. 1998. *Езиково съзнание*. София: Наука и изкуство.
- Дюи 1910. Dewey, John. 1910. What is thought? In *How We Think* (1–13). Lexington, MA: D. C. Heath.
- Златев 2008. Zlatev, Jordan. 2008. The dependence of language on consciousness. In Jordan Zlatev and Richard Menary (eds.) *Language and Consciousness*, a special issue of *Journal of Consciousness Studies*, 15(6), 34-62.
- Калвин и Бикертън 2001. Calvin, William and Derek Bickerton. 2001. *Lingua ex machina: reconciling Darwin and Chomsky with the human brain*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Канеман 2011. Kahneman, Daniel. 2011. *Thinking, Fast and Slow*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Кньоферле и др. 2016. Knoeferle, Pia, Pirita Pyykkönen-Klauck and Matthew Crocker (eds.) 2016. *Visually Situated Language Comprehension*. Amsterdam: John Benjamins.
- Коева 2005. Коева, Светла. 2005. Аргументи – семантични отношения и синтактична реализация. В: Светла Коева (съст.) *Аргументна структура: Проблеми на простото и сложното изречение* (25–42). София: Сема РИИ.

- Корбалис 2011. Corballis, Michael. 2011. *The Recursive Mind: The Origins of Human Language, Thought, and Civilization*. Princeton: Princeton University Press.
- Ланакър 1986. Langacker, Ronald. 1986. An introduction to cognitive grammar. *Cognitive Science* 10, 1–40.
- Ланакър 1987. Langacker, Ronald. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar*. Vol. 1. *Theoretical Prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.
- Ланакър 1997. Langacker, Ronald. 1997. Consciousness, construal, and subjectivity. In Maxim Stamenov (ed.) *Language Structure, Discourse and the Access to Consciousness* (49–75). Amsterdam: John Benjamins.
- Левинсън 2014. Levinson, Stephen C. 2014. Pragmatics and the origin of recursion. In F. Lowenthal and L. Lefebvre (eds.) *Language and Recursion* (3–13). New York: Springer.
- Лейкъф и Джонсън 1980. Lakoff, George and Mark Johnson. 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
- Лейкъф 2004. Lakoff, Robin T. 2004 (1975). *Language and Woman's Place*. Oxford: Oxford University Press.
- Лесли 1987. Leslie, Alan. 1987. Pretence and representation: The origins of 'theory of mind'. *Psychological Review* 94, 412–426.
- Ли и Омбер 2002. Li, Charles N. and Jean-Marie Hombert. 2002. On the evolutionary origin of language. In Stamenov, Maxim and Vittorio Gallese (eds.) *Mirror Neurons and the Evolution of Brain and Language* (175–205). Amsterdam: John Benjamins.
- Лурия 1979. Лурия, Александр Р. 1979. *Язык и сознание*. Москва: Издательство МГУ.
- Маджид и Буренхулт 2014. Majid, Asifa and Niclas Burenhult. 2014. Odors are expressible in language, as long as you speak the right language. *Cognition* 130, 266–270.
- Милър и Джонсън-Лерд 1983. Miller, George and Phillip Johnson-Laird. 1983. *Language and Perception*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Попова 2005. Popova, Yanna. 2005. Image schemas and verbal synaesthesia. In Beate Hampe (ed.) *From Perception to Meaning. Image schemas in cognitive linguistics* (395–420). Berlin: Mouton de Gruyter.
- Рицолати и др. 2002. Rizzolatti, Giacomo, L. Craighero & L. Fadiga. 2002. The mirror system in humans. В Стаменов и Галезе, 2002, 37–59.
- Сосюр 1992. Сосюр, Фердинанд дьо. 1992 (1916). *Курс по обща лингвистика*. Превод от френски Живко Бояджиев и Петя Асенова. София: Наука и изкуство.
- Стаменов 1989. Stamenov, Maxim I. 1989. *What's a Cognitive Operation: Following the tracks of the Vanishing Rabbit*. Доклад, представен по време на XXII Annual Meeting of *Societas Linguistica Europaea*, 12-16 септември 1989, Варна.
- Стивънс 1957. Stevens, S. S. 1957. On the psychophysical law. *Psychological Review* 64, 530–41.
- Сталнейкър 1978. Stalnaker, Robert. 1978. Assertion. In Peter Cole (ed.), *Syntax and Semantics*. Vol. IX: *Pragmatics* (315–332). New York: Academic Press.
- Сърл 1995. Searle, John R. 1995. *The Construction of Social Reality*. New York: Free Press.
- Талми 2000. Talmy, Leonard. 2000. *Towards a Cognitive Semantics*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Фадига и Галезе 1997. Fadiga, Luciano and Vittorio Gallese. 1997. Action representation and language in the brain. *Theoretical Linguistics* 23(3), 267–280.
- Фогаси и Галезе 2002. Fogassi, Leonardo and Vittorio Gallese. 2002. The neural correlates of action understanding in non-human primates. In Stamenov and Gallese, 2002, 13–35.
- Фодор 1975. Fodor, Jerry. *The Language of Thought*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Фодор 1983. Fodor, Jerry. 1983. *The Modularity of Mind*. Cambridge, Mass.: MIT Press.

- Харис 1995. Harris, Randy Allen. 1995. *The Linguistics Wars*. Oxford: Oxford University Press.
- Чейф 1994. Chafe, Wallace. 1994. *Discourse, Consciousness, and Time*. Chicago: University of Chicago Press.
- Чинкве 1999. Cinque, Guglielmo. 1999. *Adverbs and Functional Heads*. Oxford: Oxford University Press.
- Чомски 1965. Chomsky, Noam. 1965. *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Чомски 1990. Chomsky, Noam. 1990. Accessibility 'in principle'. *Behavioral and Brain Sciences* 13, 600–601.
- Чомски 1993. Chomsky, Noam. 1993. *Language and Thought*. Wakefield, RI: Moyer Bell.
- Чомски 1994. Chomsky, Noam. 1994. Naturalism and Dualism in the Study of Language and Mind. *International Journal of Philosophical Studies* 2(2), 181–209.
- Чомски 1995a. Chomsky, Noam. 1995a. *The Minimalist Program*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Чомски 1995b. Chomsky, Noam. 1995b. Language and Nature. *Mind* 104, 1–61.
- Чомски 2008. Chomsky, Noam. 2008. On phases. In Robert Freidin, Carlos Peregrín Otero and Maria Luisa Zubizarreta (eds.) *Foundational Issues in Linguistic Theory. Essays in Honor of Jean-Roger Vergnaud* (133–166). Cambridge, MA: MIT Press.
- Чомски 2010. Chomsky, Noam. 2010. Some simple evo devo theses: How true they might be for language? In R. K. Larson, V. Deprez, and H. Yamakido (eds.) *The Evolution of Human Language. Biological perspectives* (45–62). Cambridge: Cambridge University Press.
- Чомски 2013. Chomsky, Noam. 2013. Problems of projection. *Lingua* 130, 33–49.
- Чомски 2014. Chomsky, Noam. 2014. Minimal recursion: Exploring the prospects. In Tom Roeper and Margaret Speas (eds.) *Recursion: Complexity in Cognition* (1–15). Berlin: Springer Verlag.
- Якобсон 1972. Якобсон, Роман О. 1972. Шифтеры, глагольные категории и русский глагол. В Борис А. Успенский (ред.) *Принципы типологического анализа языков различного строя* (95–113). Москва: Наука.

Цитирани източници и речници

- Блаватска 1995. Блаватска, Елена. 1995. *Разбулената Изида*. Т. 1, кн. 2. София: Издателство Астрала.
- БТР 1994. Андрейчин, Л. и др. 1994. *Български тълковен речник*. 4-то изд, допълнено от Димитър Попов. София: Наука и изкуство.
- Буров 2000. Буров, Стоян (отг. ред.). 2000. *Тълковен речник на българския език*. Велико Търново: Gaberoff.
- Димитрова и Спасова 2004. Димитрова, М. и А. Спасова. *Синонимен речник на съвременния български книжовен език*. Трето изд. София: Наука и изкуство.
- Пенчева и Багашева 2013. Пенчева, Майя и Александра Багашева. 2013. *Английско-български речник*. София: Наука и изкуство.
- ПОНС 2005. PONS 2005. *Нов универсален английско-български речник*. София: Издателство PONS.
- РБЕ 1977-. *Речник на българския език*. 1977-. Отг. редактори К. Чолакова и др. Т. 1–13. София: Издателство на БАН.
- Сартр 1988. Сартр, Жан-Пол. 1988. *Погнусата*. София: Народна култура.